

Глава III

УЧЕШЋЕ КОРПУСА У ОПЕРАЦИЈАМА ЗА КОНАЧНО ОСЛОБОЂЕЊЕ МАКЕДОНИЈЕ (ОКТОБАР - НОВЕМБАР 1944)

Крајем септембра 1944. године Народноослободилачка војска Југославије имала је 15 корпуса са 50 дивизија (средином октобра 17 корпуса са 52 дивизије), две оперативне групе, 16 самосталних бригада, 130 партизанских одреда, ратну морнарицу и прве формације авијације - укупно око 400.000 наоружаних бораца. У Југославији је постојала изграђена народна власт, од народноослободилачких одбора у градовима и селима па до Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије, највишег органа власти са Националним комитетом ослобођења. Борбу народа Југославије признале су све прогресивне снаге света, а југословенско ратиште третирано је као део савезничког фронта.²⁰⁸®

На територији Македоније била су три корпуса (15, 16. и Брегалничко-струмички) са 7 дивизија (41, 42, 48, 49, 50, 51. и Кумановска дивизија). У њиховом саставу су биле 24 бригаде и две артиљеријске бригаде. Поред тога, постојали су: коњички ескадрон Главног штаба, инжињеријске и друге специјалне јединице, десетак партизанских одреда, територијалне и диверзантске јединице и др.

Сви ови састави на територији Југославије били су у пуном замаху операција или су вршили последње *припреме* за ослобођење земље.

У септембру 1944. године врховни командант НОВ и ПОЈ маршал Југославије Јосип Броз Тито водио је у Москви разговоре са совјетским представницима. Совјетско руководство замолило је маршала Тита да се заложи да

208) Група југословенских и совјетских аутора, Београдска операција, стр. 68—81; Ослободилачки рат народа Југославије, књ. 2, стр. 274-295.

Национални комитет ослобођења Југославије одобри привремени улазак совјетских трупа на југословенску територију, која се граничила са Мађарском. Истакнуто је да ће совјетске трупе бити повучене пошто изврше своје оперативне задатке. *Обе стране су се споразумеле и о вођењу заједничких операција ради ослобођења источног дела Југославије и Београда.* Совјетска команда је примила услов који је постављен с југословенске стране, да ће на територији Југославије, у области где ће се налазити јединице Црвене армије, деловати цивилна администрација Националног комитета ослобођења Југославије. Поводом тих разговора издат је заједнички коминике који је објавила совјетска агенција ТАСС 28. септембра 1944. године.²⁰⁹

Након повратка из Москве за Југославију, у румунском граду Крајови, председник Националног комитета ослобођења Југославије, маршал Тито, примио је 5. октобра 1944. делегацију владе Отечественог фронта Бугарске са Добри Терпешевим и Петром Тодоровим на челу. Маршал Тито је усвојио молбу бугарске делегације и у име Националног комитета ослобођења Југославије одобрио учешће јединица Бугарске народне армије (БНА) у завршним операцијама против немачких трупа на делу југословенске територије. У знак захвалности, делегати Бугарске изразили су спремност да учине ». . . све за исправљање неправди које су народима Југославије починили реакционарни фашистички елементи бугарске владе и да ће се у пуној мери заложити да се нормализују односи између бугарског народа и народа Југославије у духу пуне и братске солидарности».²¹⁰

Такву одлуку југословенско руководство није донело зато што су то захтевали оперативни разлози и потреба за укључивањем бугарских јединица у операције на тлу Југославије, нити зато што народи Југославије нису могли тих последњих месеци рата, у склопу општег развоја војно-политичке ситуације на европским ратиштима, сопственим снагама дотући непријатеља који је већ изгубио рат (јединице Народноослободилачке војске Југославије у то

209) Пети конгрес КПЈ, Култура, Београд 1948, стенографске белешке, стр. 120.

210) Архив ЦК СКЈ, фонд Радио-станице »Слободна Југославија«, емисија бр. 232, од 8. октобра 1944, МФ 17/47; Вељко Влаховић: Социјалистичка револуција и национално питање, Гласник Скопје бр. 2/1975, стр. 10; Архив ВИИ, к. 4 (ВП), док. 4-4/5; »Преглед народноослободилачког рата у Македонији 1941-1944«, Београд 1950, стр. 142.

време држале су скоро три четвртине ослобођене југословенске територије са већ успостављеном народном влашћу); таква одлука донета је због тога што се сматрало да отечественофронтовској Бугарској и бугарском народу треба пружити могућност да се укључи у Антихитлеровску коалицију и олакшати њен међународни положај.

У завршним операцијама на територији Македоније од бугарских снага учествовале су 1. армија и 5. и 7. дивизија 4. армије. Оне су заједно са делом снага 16. корпуса НОВЈ и Брегалничко-струмичким корпусом дејствовале у источној Македонији против јединица ГАЕ које су штитиле њен десни бок. Против главних снага ГАЕ, које су се повлачиле из Грчке и Албаније долином Вардара, био је оријентисан 15. корпус НОВЈ, који је у току октобра и новембра водио врло тешке борбе са вишеструко надмоћнијим немачким и балистичким снагама. У те операције била је укључена и 42. дивизија 16. корпуса, која је касније ушла у састав 15. корпуса.

НЕМАЧКИ ПЛАНОВИ ЗА ПОВЛАЧЕЊЕ ИЗ ГРЧКЕ

Развој ситуације на савезничким фронтовима, посебно на Балкану (врло успешна дејства јединица НОВЈ и све снажнији развој оружане борбе у Албанији и Грчкој), а нарочито погоршање ситуације немачких трупа дуж Дунава и северно од њега у току септембра и могућност заједничког оперативног продора јединица Црвене армије и јединица НОВЈ ка Београду, важном стратегијском чвору, натерало је немачку Врховну команду да свим средствима убрза евакуацију грчке територије.

Хитлер се врло тешко одлучио да напусти Грчку са острвима јер се прибојавао од искрцавања савезничких снага на грчка острва и копно. Међутим, погоршана ситуација код Београда и у источној Србији запретила је пресецањем снага ГАЕ у Грчкој, па се почело наглашено инсистирати на напуштању грчког пројектора. Команда Југоистока је 2. октобра наговестила нужност евакуације грчке територије. Она је команди ГАЕ наредила да извести када ће морати да напусти Атину, а Врховну команду вермахта известила да ће одлуку о почетку повлачења из Грчке јавити фирефу најкасније за 24 часа. Фирер је тек 4. октобра одобрио напуштање Грчке на основу предлога команданта Југоистока фелдмаршала Фон Вајкса. Ко-

манди ГАЕ је тада наређено да са евакуацијом отпочне 10. октобра. Требало је да се њене трупе брзо транспорјују у рејон Београда, да се организује одбрана на »Плавој линији«: Скадар - Гостивар - Велес - Осоговска планина - Клисура (североисточно од Сурдулице) - Бела Паланка и да се успостави веза са армијском групом »Фелбер« у Србији. Међутим, та веза није успостављена. За поседање »Плаве линије« предвиђале су се четири дивизије: 181. ловачка, 297, 41. и 22. пеш. дивизија.

У извештају команде ГАЕ се подвлачи да евакуацију области Атике, предвиђену за 7. октобар, није могуће извести јер се морају спашавати још увек велике резерве борбених и других средстава, па је евакуација одложена за 10. октобар, а прелаз превоја Фурка (на путу Дојран - Валандово) за 18. октобар. Грчко-македонску границу је требало прећи 4. новембра, а линију Скопље - Куманово достићи 6. новембра. Врховна команда Вермахта се 9. октобра сложила са овим терминима и дала пристанак да се Атина прогласи отвореним градом. Независно од тога наређено је да се униште сви саобраћајни уређаји и пристаниште Пиреј. Према томе, покрет главних снага из Грчке почео је 10. октобра у 00.00 часова. Градска област Атине евакуисана је 12. октобра, када су разорени у луци Пиреј сви објекти од значаја за вођење рата. Острво Лерос проглашено је за тврђаву и команди ГАЕ, у духу фирерове наредбе, наређено је да уведе дужност команданта утврђеног места.

Командант Југоистока је наредио команди ГАЕ да при повлачењу поопштри темпо покрета са југа на север, уз напрезање људства и материјала до крајности како би се одржала отвореном комуникација Велес - Скопље - Косовска Митровица. Рачунати и с тим, стоји у наређењу, да ће делови ГАЕ можда морати себи да крче пут преко Скадра, Никшића и Требиња ка Мостару.²¹¹

Када је донета одлука за напуштање Грчке и Албаније и одобрен почетак повлачења, извршене су и промене у командовању, разграничењу корпуса, локадији командних места и др.

Тако је 91. армијском корпусу проширен задатак и потчињене су му снаге команданта Македоније генерала Шо-

211) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 190/763-1007; ратни дневник »ГАЕ« Т-311, ф. 182/620-780 и ф. 183/5-147; ф. 194/442^43; Хитлерова директива од 3. октобра, Т-311, ф. 186/181-182; ф. 608/133-1338.

јерлена за осигурање жел. пруге Ђевђелија - Демир-капија. Ове снаге је требало сменити по деловима и упутити на располагање команданту Македоније. Дато је и упутство за тотално разарање свих железничких веза за најдужи могући период. У први ред хитности за потпуно уништавање одређена је пруга Солун - Скопље - Косовска Митровица - Краљево.

Другог октобра је наређено да се предузму мере за што скорије повлачење 21. и 22. армијског корпуса на линију Драч - Елбасан - Саранде - Преспанско језеро - Касторија. Почетак покрета - кодирани назив »Хајнрих« (Heinrich) - предвиђен одмах после евакуације Крфа, коју је требало убрзати (Крф је напуштен 10. октобра).

Са важношћу од 20.00 часова 10. октобра (то је време када је почело повлачење ГАЕ из Грчке) команда Југоистока изменила је границе Зона корпуса, које ће им послужити као рејони за повлачење и одговорност у планирању кретања и дејстава потчињених јединица:

а) између 21. и 22. армијског корпуса и команданта Македоније: дотадашња граница југоисточно од Химаре - Охридско језеро, а одатле дуж албанске државне границе;

б) између 22. и 21. корпуса: дотадашња граница на Пинду преко Авдело (27 км западно и југозападно од Ревене) до југоисточне ивице Касторијског језера, и даље према рејону југоисточно од Кајмакчалана - караула Козјак;

ц) Између 91. армијског корпуса и команданта Македоније: караула Козјак-К.1693 (20 км северно од Ардеа) - Крастовоц (35 км северозападно од Ђевђелије) - Радовиш - Берово - Ченгино кале;

д) између 22. корпуса и команданта Македоније: караула Козјак - раскрсница жел. пруге 10 км југозападно од Прилепа - Љубен (40 км западно од Прилепа).

У духу одлуке за евакуацију, као и тока и редоследа евакуације јединица из Грчке, а ради обезбеђења што непосреднијег руковођења при повлачењу главнине ГАЕ, извршене су измене и у надлежности командовања у оквиру ГАЕ.

Команда ГАЕ је 4. октобра упутила наређење командама потчињених корпуса и Команди ваздухопловства у коме се подвлачи да скраћивање фронта (мисли се на наведену »Плаву линију«) и ускоро очекивани почетак евакуације намеће потребу за преформирањем органа ко-

мандовања. С тим циљем наређено је Команди 22. корпуса да премести своје командно место у Скопље и преузме команду у дотадашњем делокругу командовања команданта Македоније генерала Шојерлена чим јединице 21. и 22. корпуса отпочну планско повлачење на линију Драч - Елбасан - Саранде - Преспанско језеро - Касторија («Хајнрих-линија»)

Том приликом постављени су следећи задаци Команди 22. корпуса: заштита источног бока ГАЕ, држање и одржавање важних саобраћајница север-југ; смиривање унутрашње ситуације активном борбом и разбијање отпора партизанских јединица; враћање дотадашњих снага 22. корпуса на линију «Хајнрих» и изградња једног одбрамбеног положаја са наслањањем на 91. и 21. корпус.

Наређено је Команди 21. корпуса да изврши припреме за премештање командног места у рејон Кукес - Призрен; команданту Македоније генералу Шојерлену да премести своје командно место, уз једновремено премештање специјалног штаба «Шојерлен» у рејон Крал²¹²ева; Команди 68. армијског корпуса да припреми ново командно место у Лариси; Команди 91. корпуса да се повуче према северу чим целокупне покренуте снаге достигну грчко-македонску границу.

Спровodeћи ову одлуку у дело, Команда ГАЕ је 15. октобра преместила своје командно место у Косовску Митровицу, а Команда 22. корпуса је 17. октобра у 00.00 часова преузела командовање војним подручјем Македоније од генерала Шојерлена и преместила своје командно место у Скопље, где је остала све до његовог ослобођења од јединица НОВ. Генерал Шојерлен је отишао на нову дуж-

ност_212)

Команда ГАЕ одредила је да се њене јединице повлаче саобраћајницама: Солун - Ђевђелија - Велес - Скопље; Солун - Дојран - Струмица - Штип - Велес - Скопље и Лерин - Битољ - Прилеп - Велес - Скопље (на ову комуникацију надовезивала се и саобраћајница Елбасан - Струга - Охрид - Битољ). Према замисли генерала Лера, требало је да се главне снаге повлаче Вардарско-моравском долином (овде је био оријентисан 15. корпус НОВЈ). По речима Лера, главни маршевски циљ Београд морао је већ 10. октобра, на самом почетку повлачења из Грчке, бити оце-

212) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ратни дневник «ГАЕ», ф. 182/620-780 и ф. 183/1-147, ф. 193/1052; ф. 194/242, 247, 463-466.

њен као недостижан услед избијања југословенских и совјетских снага код Велике Планае, чиме је било онемогућено повезивање трупа ГАЕ са армијском групом »Фелбер« у Србији. Уместо Београда за главни маршевски циљ одређено је Сарајево. Тако су немачке трупе биле принуђене да се повлаче много тежим и слабије комуникативнијим простором преко Косова и долином Ибра. Саобраћајним Леш - Скадар - Подгорица - Никшић требало је да се повлачи 21. брдски армијски корпус.²¹³¹

У вези е овом одлуком генерал Лер је 5. октобра наредио 91. корпусу и команданту Македоније да у првом реду појачају заштиту железничке пруге Лариса - Солун - Ђевђелија - Скопље - Косовска Митровица, ангажујући све расположиве снаге. Ове немачке, команде, иако су већ имале изграђен систем одбране наведене комуникације (посаде на мостовима, тунелима, жел. станицама, на висовима поред жел. пруге итд.), у октобру су га још више појачале. Деоницу Ђевђелија - Демир-капија обезбеђивали су делови рударског батаљона и XXII баталјон 999. тврђавске бригаде, а деоницу Велес - Скопље 361. батаљон за осигурање. Од специјалних јединица и надаље су били ангажовани делови 6. војножелезничке команде (са железничким, машинским и инжењеријским јединицама) и делови 2. војнограђевинског одреда (за одржавање жел. пруге) и др. Средином октобра за патролирање жел. пругом укључени су и оклопни возови: број 610 на деоници Демир-капија - Велес, и број 301 на деоници Велес - Скопље. На утоварним жел. станицама Удово, Градско, Велес и Скопље била је организована и јака противавионска заштита.

Од почетка евакуације ГАЕ из Грчке и Албаније, током октобра од крупнијих немачких јединица кроз Македонију су се повукле: преостали делови 117. ловачке дивизије (она је почела да се повлачи средином септембра) долином Вардара и преко Битоља, а 104. ловачка и делови 297. пеш. дивизије преко Битоља и Прилепа; у Градском су се укрцавали у железничке транспорте и преко Велеса и Скопља продужавали ка Косовској Митровици. Поред наведених, једним и другим правцем повлачиле су се и многобројне друге јединице: тврђавске, артиљеријске,

213) Архив ВИИ, Изјава генерал-пуковника Лера, к. 70-А/В, ф. 1, док. 1, стр. 99 (превод).

морнаричке, полицијске, позадинске и јединице других родова и служби.²¹⁴

Завршивши све организацијске, оперативне и друге припреме, Група армија »Е« је 10. октобра отпочела своју другу фазу повлачења, односно евакуацију својих главних снага из Грчке на север. Ова фаза је трајала све до краја октобра. Највећи покрети њених јединица кроз Македонију извршени су од средине до краја октобра. У то време су вођене и најжешће борбе на целој територији Македоније.

ЗАМИСАО ГЛАВНОГ ШТАБА НОВ И ПОМ ЗА ДЕЈСТВА
15. КОРПУСА ДО СРЕДИНЕ ОКТОБРА

О ситуацији немачких трупа на југословенском ратишту Врховни штаб НОВ и ПОЈ обавестио је 9. и 10. октобра Главни штаб Македоније - да је Немцима онемогућено свако пробијање из Србије ка северу (пресечена је била комуникацијска магистрала долином Мораве код Велике Плане - примедба аутора) и да они могу избећи катастрофу једино пробијањем преко Косова и Метохије, Санџака и Црне Горе, као и из Албаније дуж приморског појаса. У вези с тим наређено је свим јединицама да на поменутих правцима систематски разарају комуникације, а Главном штабу Македоније наређује се да руши комуникације и овлада упориштима на њима, подвлачећи да нарочиту активност треба усмерити на Качанички теснац и на ток горњег Вардара, и да у том циљу треба ступити у везу са косовско-метохијским јединицама ради координације дејстава.²¹⁵

У ДУ^Х ове и ранијих директива Врховног штаба, Главни штаб Македоније је оријентисао своје дивизије дуж саобраћајних праваца, да на њима руше комуникације и објекте, да даноноћно нападају многобројне немачке колоне које су се повлачиле, да их ломе и наносе им губитке и постепено заузимају поједина упоришта и ослобађају села и градове.

Да би заједно са јединицама Косова и Метохије затворио качанички теснац, како је то наредио Врховни штаб,

²¹⁴ Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, Рарни дневник »ДАЕ«, ф. 182/620-780, ф. 193/1100-1104, ф. 168/510; Томо Ристовски, наведени чланак.

²¹⁵ Архив ВИИ, Наређење од 9. и 10. X, Књига депеша, к. 234, док. 23-28 и 29/1, к. 232, док. 1-28/3.

Главни штаб Македоније је 13. октобра затражио од Оперативног штаба за Косово и Метохију да упути део снага на Скопску Црну гору ради дејства на комуникацији Скопље - Урошевац, јер је 16. македонска бригада Кумановске дивизије дејствовала на путу и жел. прузи Скопље - Качаник. Замисао је била да се рушењем објекатау теснацу успори покрет немачких снага јединим правцем за њихово повлачење, да се оне принуде, изненадним напади-ма из заседа, да иекачу из возова и камиона и да им се наносе губици у живој сили и техници.²¹⁶®

Борбена дејства 41. дивизије

Ова дивизија је по бригадама у овом периоду дејствовала на деоници пута и жел. пруге Ђевђелија - Демир-капија - Градско и у рејону с. Дреново (на комуникацији Прилеп - Градско). И једна и друга деоница биле су врло осетљиве за немачке трупе ГАЕ, јер се њима највећим делом повлачила главнина ГАЕ.

Распоред бригада је био следећи: 9. бригада је држала положаје дуж комуникације Ђевђелија - Демир-капија а 10. бригада на комуникацијама Прилеп - Градско и Прилеп-Велес; 11. бригада делом снагаје била код Дреновске клисуре (на путу Прилеп - Градско) а једним батаљоном у рејону клисуре Демир-капије, где се својим левим крилом наслањала на 10. бригаду. Штаб дивизије налазио се у с. Петрову (на средокраћји између Ђавђелије и Демир-капије).

Штаб дивизије наредио је бригадама да непрекидно нападају немачке колоне, да руше комуникације и спречавају пробијање Немаца према Скопљу.

У току 4. октобра јединице 9. бригаде водиле су двочасну борбу код с. Доњег Дисана, а 4/5. октобра дигле су у ваздух два воза између с. Милеткова и с. Миравци, у чијој је близини порушен и један друмски мост. Бригада је ноћу 5/6. октобра напала жел. станицу Милетково. Непријатељ је пружио врло жилав отпор. Јединице бригаде су успеле да у вагоне убаце бомбе и да непријатељу нанесу осетне губитке, који нису утврђени, али нису успеле да овладају станицом. Борба је трајала око 2. часа, после чега ее бригада, уз губитке од 3 рањена, повука.²¹⁷

216) Архив ВИИ, к. 232, док. 1-41/3.

217) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 74-87.

У извештају Штаба 41. дивизије од 9. октобра се истиче да су немачке јединице групно поселе деоницу жел. пруге и пута Ђевђелија - Демир-капија и на више места поставиле нагазне мине. Ово су немачке команде учиниле зато што је ова деоница врло осетљива, нарочито у теснацу код Демир-капије, а стално је била нападана од јединица 41. дивизије. У току 7. и 8. октобра 9. бригада је срушила 5 пропуста на делу пруге Неготино - Градец и порушила жел. пругу на више места у дужини 200-300 метара. Поред тога, бригада је, минирањем пруге, дигла у ваздух два немачка транспортна воза (један између жел. станице Клисура - Демир-капија, а други код с. Прждева). Непријатељ је претрпео велике губитке, који нису утврђени. У току ноћи 8/9. октобра пуковска група 47. гренадирског пука из састава 22. гренадирске дивизије наишла је на минирани део пута јужно од Неготина, где се услед експлозије зауставила.

Истог дана (9. октобра) 11. македонска бригада је водила вишечасовну борбу у рејону с. Дренова и с. Грбавеца против немачких делова који су се извлачили друмом Прилеп - Градско, где је трабало да се укрцају у жел. транспорт. Бригада је успела да одржи положаје са којих је и наредних дана нападала немачке колоне. А 10. бригада је 8. октобра водила читавог дана борбу са јачом немачком моторизованом колоном код с. Смиловци (на путу Прилеп - Велес) и принудила ју је да се врати за Прилеп. Немци су имали доста жртава, али оне нису утврђене.

Негде око 18 часова 13. октобра 9. бригада је код с. Прждева и Демир-капије дигла минама два немачка воза у ваздух. Немачки губици су били знатни. Продужавајући своја дејства, ова бригада је 14. октобра водила око 20 часова тешку борбу са немачком колоном у рејону с. Смоквица и с. Милетково (на комуникацији Ђевђелија - Демир-капија). Бригада је успела да за извесно време задржи колону испред својих положаја на путу и да јој онемогући покрет у правцу Велеса. Истог дана 2. батаљон 10. бригаде води доста тешку борбу са немачком колоном из састава 724. и 749. ловачке пуковске групе код с. Фариша (на путу Прилеп - Градско), а у рејону с. Ракле (на путу Прилеп - Велес) 1. батаљон 10. бригаде, која је на ове две комуникације дејствовала по батаљонима, напао је 16. октобра мању немачку колону и ослободио 19. бугарских заробљених војника.

Јединице 41. дивизије су све до 25. октобра продужиле нападе на поменутим подручјима. Доста успешне борбе водиле су 10. и 11. бригада код с. Фариша, с. Ракле, с. Никодина, с. Рајци и с. Дренова против немачких делова који су, са погодних положаја у рејону ових села, обезбеђивали комуникацију Прилеп-Градско ради неометаног кретања колона. Вршени су обострани напади и противнапади, тако да су неки положаји више пута прелазили из руке у руку. Било је обостраних губитака. Бригаде су заплениле нешто пешадијског оружја и 4 камиона, а уништиле 6 камиона, 2 блиндирана аутомобила и друга возила.

На комуникацији Ђевђелија-Неготино, 9. бригада је 25. октобра напала немачки транспорт код с. Дубраве (у непосредној близини Неготина) и нанела непријатељу доста губитака; порушила је пругу на више места, тако да је саобраћај био прекинут пуна 24 часа. Исто тако, бригада је водила доста успешну борбу код с. Петрова и с. Габрова.²¹⁸⁾

Ове свакодневне акције на правцима: Ђевђелија - Демир-капија - Градско, Прилеп - Градско и Прилеп - Велес, забележила је и немачка документација. Немачке команде су предузимале мере да их очисте од партизанских снага и оспособе за неометано кретање јединица. Указујемо на нека немачка документа.

У дневном извештају Команде Југоистока од 4. октобра и у другим извештајима стоји: у позадинској зони Команданта Македоније расте претња друму Битољ - Прилеп - Градско због тога што пристижу јаке устаничке снаге; на главну саобраћајницу Ђевђелија - Скопље непрекидно нападају партизанске снаге; главна пруга је због дизања у ваздух транспортних возова прекинута код језера Ксинија и северно од Ђевђелије (то су акције 9. македонске бригаде); на одсеку Фариш - Дреново партизани врше сталне нападе из заседа, а због разарања пута и моста у овом рејону успорен је покрет 749. пуковске групе (то су дејства 10. македонске бригаде). Наређено је да се зачишћење овог правца ангажује извиђачки батаљон 104. ловачке дивизије. А у извештају од 11. октобра се каже да устаничке снаге и даље угрожавају пут Прилеп - Градско у

218) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 83, 85, 87, 93, 95, 97, 99, 106; Архив ВИИ, к. 232, док. 1-56/3; 233, док. 3/6; к. 308, док. 2/2, 2/3; к. 1379, док. 22-4/12; Ратни дневник »ГАЕ«, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 182/620-780; ф. 194/365-369, Извештај команде Југоистока од 11. октобра.

рејону Дреново - Неготино (тако су дејствовале 9. и 10. македонска бригада).

У операцијском дневнику ГАЕ од 9. октобра се каже да је исправљен пут Прилеп - Градско и да треба рачунати са неометаним покретом пуковских група 297. пешадијске и 104. ловачке дивизије, чији се долазак у рејон Градско очекивао око 10. октобра ради укрцавања у жел. транспорте. Препоручује се растресит распоред ових група, нарочито у Градском, како би били што мањи губици.²¹⁹

Међутим, као што је изнето, ове комуникације су и надаље рушене, железнички транспорти дизани у ваздух, а колоне стално нападане од јединица 41. дивизије и наносени су им губици. То је задавало велику главобољу немачким командама, јер им се реметило планирано кретање и пребадивање трупа у угрожене рејоне.

*Борбена дејства 42. дивизије на подручју
Велес - Скопље*

С обзиром на новостворену ситуацију на југословенском ратишту, правац преко Качаника и долином Ибра добио је прворазредни значај. Сва пажња команде Југоистока и команде ГАЕ била је усредсређена на то да се свим снагама и средствима обезбеди што безболније повлачење трупа овим јединим правцем за њих. Најосетљивији део био је качанички теснац, који је по сваку цену требало држати отвореним. Због тога су немачке команде ангажовале јаке балистичке снаге да штите комуникације: Струга - Дебар - Гостивар - Тетово - Скопље; Струга - Кичево - Гостивар - Тетово - Скопље и Скопску црну гору, обећавајући лаковерним балистичким вођама Скопље. Наоружавајући их модерним пешадијским оружјем Немци су од њих тражили крајње ангажовање, упорност и везивање што јачих партизанских снага, како би олакшали њихово извлачење. За немачке јединице је било врло важно да простор између Скопља, Тетова и Скопске црне горе буде очишћен од партизанских снага, чиме би били обезбеђени њихови бокови при извлачењу качаничким теснацем.

Балистичке вође су успеле, нешто милом а више силом, да наоружају и поведу у борбу против јединица НОВ

²¹⁹ Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 194/71-75, 189-194, 301-302, 315-323, 365-369, Извјештај команде Југоистока; ф. 183/5-147, Ратни дневник »ГАЕ«.

Македоније и Косова и Метохије већину Албанаца способних да носе оружје, да би удовољиле захтевима немачког савезника и оствариле обећане политичке циљеве. На основу неких података цени се да је у Македонији и на Скопској црној гори у овом периоду било преко 12.000 наоружаних балиста и њихових приврженика. Према изјавама заробљених балиста, Цемо је у тетовском и гостиварском крају насилно мобилисао све Албанце до 60 година старости, са циљем да прочисти терен југозападно од Скопља и да упадне у Скопље.²²⁰⁾

Ево како је Главни штаб Македоније оцењивао у то време ову ситуацију: на сектору кичевског и тетовског подручја издајници албанског народа, наоружани немачким оружјем, још увек активно помажу немачким окупаторима и веома јаким снагама штите комуникације којима се Немци повлаче; још увек нападају мирна македонска села, пале, пљачкају и убијају мирне грађане; као да до широких албанских маса у Македонији, и на Косову и Метохији, још није продрла никаква вест о стању на фронтима; они виде нагомилане немачке масе у рејону Скопља, на Косову и Метохији, и према томе суде о снази немачке војске; њихове издајничке вође су наоружале скоро сваког ко је способан да носи оружје за борбу против јединица НОВЈ; бесплодни су наши покушаји да убедимо плаћене вође Цема и Мефаила у Македонији да обуставе оружану борбу и да не проливају крв народа за интересе немачких фашиста који су на издисају и да нас оетаве на миру како бисмо се обрачунали са крвавим немачким окупатором.

У таквој ситуацији Главни штаб је био принуђен да ангажује доста јаке снаге *против балиста и њихових приврженика*, рашчисти са њима у скопском региону и обезбеди маневар својих јединица за извршење основног задатка - напад на немачке колоне, рушење комуникација, успоравање извлачења немачких снага, наношење губитака и стварање услова за дефинитивни обрачун са њима у ширем рејону Скопља.

Да би остварио своју замисао, Главни штаб Македоније је 6. октобра поставио следећи задатак Првој оперативној зони (Штаб 42. дивизије је у то време вршио и дужност Штаба оперативне зоне):

220) Делеше ГШ, к. 234, док. 6-6/1, 18-12/1, 18-13/1 и 14-17/1.

- да прочисти од балистичких снага територију Скопље - Тетово - Качаник - Скопска црна гора, са циљем да се одвоје њихове од немачких снага и да са својим јединицама избије на комуникације којима се повлаче немачке трупе, чиме би се олакшала и дејства јединица Четврте оперативне зоне на подручју Кичева, Струге и Полога;

- да руши саобраћајнице и напада немачке колоне на комуникацијама: Скопље - Качаник, Скопље - Велес и Скопље - Тетово;

- да организује и учврсти војнополитичку власт у скопском региону и створи услове за напад на Скопље.

За извршење ових задатака привремено је стављена под команду 42. дивизије Група бригада на Скопекој Црној гори (8. прешевска и 12. бујановачка бригада, Скопски одред са Скопске Црне горе од око 200 бораца, већ 6. октобра ушао је у састав 16. македонске бригаде). Групи бригаде јепостављен задатак да заједно са 2. и 3. косовско-метохијском бригадом потпуно овлада масивом Скопске Црне горе, и очисти га Од балиста, а да потом целокупне снаге дејствују против немачких јединица у Качаничкој клисури.

Трећој македонској бригади је постављен задатак да продужи са дејствима дуж комуникација Прилеп - Велес и Велес - Скопље, нападајући немачке колоне и војне транспорте. Наређено је да бригада распореди своје батаљоне на простору: Ново Село - Чашка - Бањица, а да део снага одреди за активна дејства на комуникацијама. Бригада је на овом подручју дејствовала до друге половине октобра, када је упућена на Суву гору против балистичких снага.

Осмој и Дванаестој македонској бригади постављен је задатак да очисте од балиста терен западно од Скопља, а потом да дејствују на комуникацији Скопље - Качаник. Овим дејствима је требало раздвојити балистичке од немачких снага у скопском региону, одбацити балисте ка Тетову и везати их за одбрану Тетова.²²¹

Процена Главног штаба Македоније у овом региону у потпуности се поклапа са проценом највиших немачких команди, о чему је било раније речи. Исправна је била и одлука о раздвајању балистичких од немачких снага и груписању јединица за напад на комуникације Велес -

221) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 75, 76.

Скопље и Скопље - Качаник. То се у исто време поклапало и са проценом Врховног штаба НОВ и ПОЈ који је захтевао да се посебна пажња посвети комуникацији Скопље - Качаник - Косовска Митровица.

Одмах после формирања, 16. македонска бригада (формирана је 6. октобра и бројала је око 1.800 људи) била је изненада нападнута на Скопској црној гори од око 1.200 балиста на непосредним положајима: Бели камен (тр. 1482) - манастир Благовештење - Марков дуб (триг. 740) са правца с. Матејче. Орман и с. Бразда. Балисти су располагали великим бројем митраљеза и минобацача. На овим положајима вођене су врло тешке борбе у току 6. и 7. октобра. Бригада, иако без довољно муниције, успела је да одржи положаје и одбаци непријатеља. У овим борбама бригада је имала 5 мртвих и 22 рањена, а непријатељ много више губитака.

Око 800 балиста прикупило се у току 9. октобра на положајима: Рамно (к. 1388) - Било (к. 1626) - Црни К. (к. 1407) - Пупљак (триг. 1625) - Барјак са намером да потисну снаге бригаде са подручја Скопске црне горе, уђу у Скопље и успоставе своју власт коју су им Немци већ обећали. Да би онемогућио њихов напад, Штаб 16. бригаде је 10. октобра предухитрио балисте и са 1. и 3. батаљоном предузео напад на њихове доминирајуће положаје. И поред делимичног успеха, бригада није до пада мрака овладала њима. Борба је настављена и следећег дана, када је измењен план напада. Крилне јединице бригаде су успеле да зађу у бок и позадину балистичких положаја и тиме омогућиле осталим снагама успешно наступане. После неколико узастопних јуриша, бригада је до 17 часова успела да протера балисте са положаја и овлада њима. У овим дводневним борбама нанети су непријатељу губици од 22 мртва и непознат број рањених, док је бригада имала 3 мртва и 10 рањених.²²²

Да би рашчистила терен око Скопља од балиста, 8. македонска бригада је, у духу издате директиве Главног штаба Македоније, извршила 7. октобра напад на балистичке снаге у рејону с. Говрлева, с. Барова, с. Чифлика и манастира Св. Петка (југозападно од Скопља). Она је успела да овлада овим подручјем и да избије на р. Треску. Осе-

²²²) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 86; Историјат 42. дивизије к. 1315, док. 3/5; Операцијски дневник 16. бригаде к. 1316, док. 20/8 и 2/8; к. 234, док. 18-10/1, 18-11/1.

тивши опасност, балисти су немачким камионима довукли појачања и предузели противнапад на десни бок бригаде са правца Матке, док је немачка артиљерија из рејона Г. Водно тукла положаје бригаде. Вођена је борба у току целог дана. Не могавши издржати јак притисак надмоћнијих балистичких снага и артиљеријску ватру, бригада се под заштитом мрака повукла на своје раније положаје у рејону с. Осничане. Било је обостраних губитака у мртвима и рањенима, а заробљено је 5 балиста.

Истог дана увече 12. македонска бригада, сада знатно ојачана (у њен састав је ушао и Скопски одред еа око 270 бораца и прерастао у четврти батаљон бригаде), кренула је на пругу. У нападу су учествовали сви батаљони на фронту од Зеленикова до Драчева. На више места је дошло до сукоба са немачким обезбеђујућим деловима, који су *напустили* своје *положаје*. Тада су ступале у акцију минерске групе и на више места порушиле пругу и дигле у ваздух пропусте и инсталације.

Други батаљон бригаде изненада је напао жел. станицу Зелениково. У згради није било немачких војника, јер су они запосели погодније положаје изнад станице и одагле аутоматском ватром тукли предтерен осветљен рефлекторима. У међувремену, јединица која је била на обезбеђењу према Велесу делимично се ангажовала у борби са немачким јединицама око станице, заједно са делом снага 2. батаљона.

Тада је са правца Велеса наишао воз са немачким војницима. Минерске групе су на једном завијутку претходно поставиле mine. Настале су експлозије. Вагони су се превртали дуж насипа, а војници извлачили из вагона. Чете су кренуле према композицији, отварајући снажну ватру, и предузеле јуриш. Тада су и немачки војници из жел. станице почели јуришати према композицији да би помогли јединицамау опкољеном возу. После дуже борбе јединице бригаде су се повукле. Непријатељ је претрпео осетне губитке. Било је и утопљених у Вардару. И следећих неколико ноћи делови бригаде су силазили на пругу. Међутим није прошао ни један немачки воз.

На комуникацији Скопље - Велес, 3. македонска бригада је 9. октобра напала мању немачку колону. Уништила је 4. камиона и нешто ратне опреме. После тога бригада је уништила 1 локомотиву и 6 вагона и порушила пругу на

14 места. При томе је нанела непријатељу губитке од око 20 жртава.²²³⁾

Према прикупљеним обавештајним подацима и подацима добивеним од заробљених балиста, балистичке вође, извршивши насилну мобилизацију, концентрисале су 4.000 - 5.000 људи на подручју с. Грчец - с. Крушопек - с. Г. Нерези са задатком да очисте овај терен од партизанских снага и на тај начин ослободе од притиска комуникацију Велес - Скопље - Качаник и обезбеде неометано превозење немачких јединица. Осим тога, циљ им је био да се што тешње повежу са немачким јединицама у скопском рејону.

У вези са оваквом ситуацијом Главни штаб је оријентисао скоро комплетну 42. дивизију на нови задатак: чишћење терена југозападно од Скопља и непосредан притисак на немачке снаге у граду.

Пошто је Штаб 12. бригаде саслушао задатак Штаба 42. дивизије и донео своју одлуку, с тим је упознат цео састав бригаде. Извршене су одговарајуће војно-политичке припреме. Два батаљона бригаде су рано изјутра 13. октобра кренула на задатак. Први батаљон кренуо је у правцу с. Говрлево, Св. Петка, Чифлик, где су се очекивале јаче балистичке снаге. Други батаљон спустио се ка селима Добри Дол, Ракотинци, Долно и Горно Солње (на 6 - 8 км од Скопља). Трећи и четврти батаљон су и у току те ноћи били на пружи и порушили је на неколико места северно од Зеленикова.

Истог дана, око 9 часова, 1. и 2. батаљон сударили су се са балистима. Други батаљон је кренуо најуриш и у једном даху протерао балисте изнад с. Долно и Горно Солње и стабилизовао положаје. Први батаљон је наишао на сложену ситуацију. Пошто се обрачунао са балистима у с. Говрлево, продужио је ка с. Св. Петка. У међувремену са гребена, уз велику вику, почеле су се спуштати нове балистичке снаге. Наређено је да се непријатељ пусти на 50 - 80 метара и да се тек онда отвори јака ватра. Непријатељ је својим предњим деловима прошао кроз село и приближавао се четним положајима. Отворена је ватра из аутоматског оружја и пушака. Редови балиста су се проредили. После извесног времена, иза јединица батаљона, поја-

223) Зборник докумената, том VTI, књ. 4, док. 78, 85; Историјат 42. дивизије, Архив ВИИ, к. 1315, док. 3/5; к. 232, док. 1-25/3; к. 233, док. 26/5 и 30/5; к. 234, док. 10-229/1, 18-7/1, 14-31/1, 14-32/1; М. Котевски, наведена књига, стр. 50-57.

вила се већа група балиста која је наступала са западне стране. Чете код сеоског гробља помериле су се на погодније положаје и ту су задржале непријатеља. Трећа чета се повукла према манастиру Св. Трифун. Тада је командант батаљона наредио четама јуриш, у који је и сам кренуо, али је био погођен и пао. Овај јуриш узнемирио је балисте.

У међувремену су са командантом бригаде стигли 3. и 4. батаљон, који су одмах уведени у борбу. Све јединице бригаде кренуле су у општи напад. Балисти су почели да беже. Села Св. Петка, Барово и Чифлик, и цео терен до гробена Водно (изнад Скопља), ослобођени су. Бригада је посела положаје на гробену. Десетине житеља из ових села, албанске народности, које су балисти присилно мобилисали, предали су оружје и остали у својим местима. Бригада је имала два погинула и неколико рањених, а непријатељ много више губитака који нису утврђени. Бригада је у селима развила врло живу политичку активност, и код македонског и код албанског живља.

У току 16. октобра 1. батаљон је ушао у с. Горко Нерези, Грчец и Крушопек и спустио се према р. Трески, али се због неповољних положаја вратио назад на гробен Водна. У овом нападу батаљону се предало 20 балиста. Од њих се дознало да се у долину Треске доводе мобилисани Албанци, ту их наоружавају и организују у нове јединице.

На Водну се чекало да дођу и остале две бригаде 42. дивизије (3. и 8. бригада) да би се кренуло у одлучни напад у долину Треске.

За то време јединице 16. македонске бригаде су вршиле ноћне нападе на објекте дуж друма и железничке пруге у долини Лепенца у висини с. Бразда и с. Чучер (на уласку у Качаничку клисуру). При томе су порушили један мост, уништиле 6 камиона и заробиле 3 немачка војника.²²⁴⁾

И немачка документација забележила је неке од ових акција и догађаја. У неким извештајима команде Југоистока и команде ГАЕ износи се: да су делови 12. македонске бригаде извршили напад северозападно од Скопља, али да је тај напад одбијен; да су партизани дигли у ваздух железнички и друмски мост југоисточно од Скопља; да су

²²⁴⁾ Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 88,92,93; Архив ВИИ, к. 234, док. 18-16 и 17/1 и 14-29/1; Операцијски дневник 16. бригаде, к. 1316, док. 20/8; М. Котевски, наведена књига, стр. 57-68.

националистички албански одреди водили успешне борбе против комунистичких јединица у рејону Скопља; да је 7 бугарских авиона типа јункер 87 извршило 8. октобра рано ујутро напад на Скопље и да су при томе оборена непријатељска 4 авиона итд.²²⁵⁾

Такво стање на велешко-скопском подручју присиљило је немачког команданта Македоније да још више појача обезбеђујуће делове на овој деоници, упућујући као појачање и специјалне пионирске јединице са машинама и оклопним возовима ради брзе оправке пруге и објеката на прузи. Поред тога он је тражио од балистичких вођа још веће ангажовање на подручју Скопља и Качаничког теснаца, како би привукле што јаче партизанске снаге на себе и тиме ослабиле притисак на делу комуникације Велес - Скопље - Качаник. Ово балистичко ангажовање са великим снагама у овом рејону изискивало је посебан напор и одвајање скоро целе 42. дивизије за борбу против ових квислиншких снага и чишћење поменутог простора. Може се рећи да су ове снаге НОВ Македоније биле између чекића и наковња, јер су морале да воде рачуна да их балисти не набаце на немачке јединице у долини Вардара и да на тај начин буду притешњене на узак простор и обостраним њиховим дејствима уништене.

Борбена дејства на подручју Прилеп - Битољ - Ресен

До средине октобра на овом подручју одвија се велико кретање немачких јединица из састава 21. и 22. армијског корпуса, које су упућиване за појачање угрожених пунктова у Македонији, у рејону Косовске Митровице, Рашке и Краљева.

Команда групе армија »Е« издала је 9. октобра наређење 21. и 22. армијском корпусу да при поседању линије »Хајнрих«, о којој је било речи, треба целокупни бродски простор на Охридском и Преспанском језеру склонити, односно уништити, како би се спречили покушаји искрцавања западних савезника.

Команди 22. корпуса наређено је да се на просторији Лерин - Битољ - Ресен држе што је могуће јаче снаге за сузбијање акција партизанских снага, а да се само мањим снагама изврши запречавање на фронтovima.

225) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 183/5-147, Ратни дневник »ГАЕ«, ф. 194/203, Извјештај команде Југоистока.

Како је то ситуација налагала, престало се са снабдевањем помоћног аеродрома у Битољу, а предвиђало се његово благовремено разарање од копнене војске.

И у овом периоду команда Југоистока извештава Врховну команду Вермахта да је у рејонима Корче, Ерсекe, западно од Битоља и северно од Леекоеца (код Прееспанског језера) појачана делатност партизанских јединица, које врше сталне препаде на немачке колоне и наносе им губитке. У вези с таквом ситуацијом на битолском преспанском и прилепском подручју, наређено је да се упути осигурање довољне јачине на висовима код Тополчана који су одлучујући да се пут Битољ - Прилеп држи отвореним. У наређењу еe подвлачи да се са фелдкомандантуром у Прилепу успостави веза без обзира на границе појединих одсека.

У времену до 11. октобра пробили су се у Прилеп главнине 724. и 749. ловачке пуковске групе са штабом 724. ловачког пука и 659. пионирски батаљон (без 1. чете).

Од 7. до 10. октобра правцем Охрид - Ресен - Битољ кретале су се следеће немачке јединице: главнина пуковске групе 297. пеш. дивизије, 2. батаљон 524. пука (без 1. чете); 3. дивизион 654. артиљеријског пука, 3. батаљон 724. пука и 1 чета 104. инжињеријског батаљона и 1. чета 654. инжињеријског батаљона. Све ове јединице су успеле да се до 10. октобра пробију, уз осетне губитке у људству и материјалу, у Битољ. Са њима воде борбу 5. и 7. македонска бригада.²²⁶⁾

Пратећи ове велике покрете немачких трупа, Штаб 49. дивизије наредио је 6. октобра 7. бригади и Битољско-преспанском одреду да по сваку цену затворе правце: Лерин - Битољ и Ресен - Битољ и да у случају јачих непријатељских напада поруше мостове и поставе препреке у виду ископаних ровова и минирају друмове, а затим изненадним препадима да наносе непријатељу губитке и уништавају његову технику и др.

Да би еe појачале снаге на правцу Охрид - Битољ, Штаб 49. дивизије је 9. октобра наредио 5. македонској бригади да се са правца Битољ - Прилеп пребаци на правац Ресен - Охрид и да на тој деоници напада немачке колоне које се повлаче тим правцем. Бригада се преко пл.

226) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 183/5-147, Ратни дневник »ГАЕ«, ф. 194/281, 315-320, 345-349, 124-128, 242-247, 285-286, 365-369, Дневни извјештај команде Југоистока.

Бигле пребацила у ресенски крај. Избивши у рејон с. Лева Река, Штаб бригаде је упутио 1. батаљон да запоседне положаје на десном крилу у висини жандармеријске станице на Букову поред самог пута, 4. батаљон положаје у рејону с. Крушје, а 2. батаљон код с. Кривени и с. Избиште, док су две чете 3. батаљона биле задржане у бригадну резерву. На тај начин био је затворен најосетљивији део пута од Охрида за Ресен.

Извршавајући постављене задатке, Штаб 7. бригаде је упутио извиђачке патроле на део правца од превоја Ђавато до Превалда (на 7-8 км од Битсхља). Утврђено је да је овај део пута слабо обезбеђен и контролисан од непријатеља, па је одлучено да 2. и 3. батаљон између с. Кажани - превој Превалец поставе заседе и у току ноћи 6/7. октобра изненада нападну немачке колоне које су се кретале тим правцем. Поседање положаја извршено је у групном систему, а придати митраљежи из пратећег батаљона постављени су на висовима изнад положаја батаљона на око 300 метара. Ове заседе нису успеле; ватрени препад није уредио очекиване резултате, јер су положаји за ноћна дејства били прилично удаљени од пута. Ватра није била прецизна, што је искусном непријатељу омогућило да се брзо среди за отпор, па је изостао и јуриш ова два батаљона 7. бригаде.

Одлучено је да се на истој деоници поставе заседе и наредне ноћи (7/8. октобра), али много ближе путу. Борци и старешине, поучени искуством из претходне ноћи, дисциплиновано су чекали наилазак главнине колоне и знак за *отварање* ватре. Када се немачка колона издужила и њено чело избило у висини пропуста код Превалца, дат је знак за отварање ватре. То је било негде око 22.00 часа. Отворена је убитачна ватра из целокупног наоружања оба батаљона. Ватрени препад је трајао два до три минута. Уследио је јуриш батаљона на целој дужини пута. Овај напад 7. бригаде је био један од најуспешнијих. Непријатељ је претрпео осетне губитке у мртвим и рањеним. Уништена су му 4 камиона са муницијом, а заплењено је доста ратног материјала; око 50 коња су му одбегла. Бригада је имала 3 жртве.

Исте ноћи 1. батаљон 7. бригаде, *који је затварао правац Битољ - Лопатица* (према Кичеву), извршио је напад на непријатељско упориште код моста у близини с. Крклино (у непосредној близини Битоља), које је било ојача-

но са 2 лака топа и 4 митраљеза. Напад батаљона је унео. Непријатељ је напустио упориште и одступио за Битољ.

Настављајући своја дејства, јединице 7. бригаде су 9. октобра код Ђавата (на комуникацији Битољ - Ресен) са чекали немачку моторизовану колону и принудили је да се уз оетне губитке повуче за Битољ. Све до 10. октобра бригада је остала на положајима с. Кажани - Превалец. Ове борбе су веома поучне с гледишта организовања заседа и препада целокупним снагама бригаде, али са различитим облицима дејстава батаљона.

Увидевши да се кретање јединица не може изводити без сталних солидних обезбеђења, непријатељ је на осетљивим местима, у духу инструкције команде ГАЕ и команде Југоистока, на комуникацијама Ресен - Битољ и Битољ - Прилеп, поставио одговарајуће снаге од јединица које су се повлачиле овим правцима. Ове снаге су биле састављене од пешадијских и артиљеријских јединица. У току ноћи непријатељ је вршио партолирање путевима са мањим одредима од тенкова и оклопних возила, а пругом Битол> - Прилеп крстарио је оклопни воз.

Те посаде су биле распоређене: на превоју Ђавата непотпун батал>он са артиљеријом; на делу пута од с. Кажани до Превалца такође непотпун батаљон са артиљеријом, а на раскрсници путева Макази (код Преспанског језера) једна ојачана чета; на путу Битољ - Прилеп, на положајима у рејону с. Тополчана, ојачани батаљон, а једна чета са 20 камиона у резерви код с. Вашерејца (на самом друму Битољ - Прилеп); у рејону с. Српци - с. Беранци налазио се један артиљеријски дивизион и резерва од око једног батаљона, а у с. Чепигово 10 тенкова.

С обзиром на такав непријатељски распоред Штаб 49. дивизије јенаредио: 5. бригадаи даље да дејствује на правцу Охрид - Ресен у захвату превоја Буково и да на најосетљивијем делу пута око Долге Красте и Прентовог моста активним дејствима напада немачке колоне и наноси им губитке; 7. бригада (без 1. батаљона) да затвори правац Корча - Стење - Царев Двор - превој Ђавато, с тим да на делу клисуре Сир-Хан - Отешево изрази потребан број препрека; 1. батаљон 7. бригаде и даље да затвара правац Битољ - Демир Хисар; Битољско-преспански одред и даље да дејствује на правцу Лерин - Битољ и координира дејства са батаљном »Гочек«, који се тих дана дефинитивно пребацио из Егејске Македоније на нашу територију.

Код Прентовог моста на превоју Буково (на путу Ресен-Охрид) 5. бригада је 12. октобрасачекала једну мешовиту немачку колону која се пробијала из Ресна у Охрид и одбацила је назад за Ресен. Заплењено је неколико камиона, а неколико је уништено; заробљено неколико Немаца, Италијана и Албанаца, који су упућени у Штаб дивизије. У току 13. октобра у рејону превоја Буково ојачани 3. батаљон 5. бригаде напао је из заседе немачку ауто-колону, која се борбом пробила за Охрид. Заплењено је 15 камиона. Према нашим подацима, непријатељ је имао 5 погинулих и око 10 рањних војника.

После ових борби само 2. батаљон је остао на положајима код с. Избиште, с. Лева Река, с. Крушје, док се бригада, по заповести Штаба дивизије, пребацила у е. Гопеш. Њен 2. батаљон је на иоменутом положајима остао до 15. октобра, а затим је повучен и дошао у састав бригаде.

Седма бригада је са 3. батаљоном и пратећим батаљоном затварала пут Корча - Стење - Царев Двор, а са 2. батаљоном, ојачаним митраљеском четом пратећег батаљона, правац Ресен - Битољ код превоја Ђавато. На правцу 3. батаљона наишао је немачки кажњенички батаљон са деловима квислинга. Један батаљон, ојачан артиљеријом и тенковима успео је да се пробије, док су кажњенички батаљон и пионирска јединица били заустављени и одсечени од састава маршевске групе и принуђени да се врате за Корчу (у Албанији). У овој ситуацији Штаб дивизије је издао наређење да 2. батаљон код Кажана сачека делове маршевске групе који су се пробили преко Царева Двора. Како је непријатељ морао да савлада постављене препреке и оправи пут, кретање му је било прилично успорено. Око поноћи 12/13. октобра 2. батаљон је стигао на одређени положај пре непријатеља и развио се за борбу из покрета. Изненадио је непријатеља и кренуо на јуриш док је он још био у колони. Развила се борба у сусрету у којој је непријатељ претрпео осетне губитке. Заплењено је нешто оружја, муниције и друге ратне опреме, а заробљена 4 немачка војника. После ове борбе батаљон је преко превоја Ђавато одмаршевао за с. Царев Двор, где је ноћу 14/15. октобра ушао у састав бригаде, тако да је сада 7. бригада била у пуном саставу на територији јужне Преспе. Одавде је извиђачки вод бригаде успоставио везу са албанским јединицама. Од њих је добио податке да немачке снаге врше покрете из Корче за Лерин.

За то време Битољско-преспански одред, који је тада имао око 500 бораца, заједно са батаљоном »Гоче« (из Егејске Македоније), затварао је комуникације Лерин - Гарешница - Битољ и Лерин - Меџитлија - Битољ, у непосредној близини грчкојугословенске границе на положајима код с. Велушино, с. Грајешница, с. Лажец, с. Кенали, с. Жабени. Одред је на више места минирао и разрушио путеве и из заседа вршио препаде на немачке колоне. При томе је наносио непријатељу губитке, заробљавао војнике и успоравао покрет јединица. Он је 11. октобра водио борбу са немачком колоном код с. Меџитлија и уништио 3 камиона. У том рејону је успоставио контакт са Костурским батаљоном (из Егејске Македоније). Код истог села и код с. Лажец водио је борбу и 14. октобра, када су две немачке колоне наишле на постављене мине. И једна и друга колона претрпеле су губитке од експлозија мина. У том периоду у рејону с. Злокућана, с. Осреца и с. Кишаве појавили су се наоружани албански националистички елементи, које одред није успео да приволи на предају, тако да је морао део снага да ангажује и против њих.²²⁷⁾

Борбена дејства на подручју западне Македоније

Главни штаб Македоније је још 27. септембра, у вези са општом ситуацијом на југословенском ратишту, наредио Штабу 4. оперативне зоне: да организује и учврсти војно-позадинску власт и оспособи је за очување мира и безбедности на свом подручју; да оперативну зону очисти од свих квислиншких снага; да све противнародне елементе разоружа и по потреби стави у концентрациони логор.

У вези с тим Штабу зоне је још подвучено да се у што краћем времену разбију балистичке снаге у рејону Кичева и ослободи град; да се разоружају балисти и онемогући сваки њихов организовани отпор; да се на простору Кичева оставе мање снаге, које ће учвршћивати позадинску власт, а да се главнином нападне Гостивар; да се после ослобођења Кичева не дозволи окупљање балиста у Гостивару ради организовања одбране уз евентуално појачање

²²⁷⁾ Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 77, 78, 82, 89; Архив ВИИ, к. 232, док. 1-25/3, 1-58/3; к. 1373, док. 9/2, 13/2, 14/2, 20/2, 41/2, 42/2, 1/9, 2/9, 5/9, 6/9; к. 1316, док. 12/5, 13/; к. 1376, док. 10-3/3; к. 1375, док. 2/5 (операцијски дневник 5. бригаде); Љ. Георгиевски, наведена књига, стр. 143-161; В. Стрезовски, наведени материјал.

од Немаца; да се при нападу на Гостивар примени супротан поступак од оног код Кичева (код Кичева сабити целу реакцију у град и тамо је уништити, а код Гостивара напасти њихов центар и уништити га; истакнуто је да овакву тактику треба применити због могућности пристизања појачања из дубине, што код Кичева није случај).

У духу ове наредбе Штаб 4. оперативне зоне извршио је припреме за напад на Кичево и кичевски базен где се према процени налазило око 2.000 балиста, вулнетара и њихових приврженика, на челу са Мефаилом. У вези с тим он је 5. октобра издао заповест и у главним цртама одредио правце и објекте напада бригада 48. дивизије. Предвиђено је да се са 4. албанском (шиптарском), 15. и 6. бригадом овлада селима северно и североисточно од Кичева, да се ликвидира балистичко упориште код с. Зајаса и очисти терен до пл. Буковика, а да после тога 1. бригада нападне град. Све бригаде су се у то време налазиле у селима источно од Кичева. Пре почетка напада 1. бригада је била размештена у с. Вранештица, 4. албанска у с. Речани, 6. бригада у с. Челопеци и 15. бригада у с. Мијокази. Напад је требало предузети 8. октобра.

Распоред за напад био је следећи:

1. бригада са 1. батаљоном и деловима Пратеће чете да избије источно од Кичева на чуку Корија и коте 618 и 842; 2. батаљон да напада са југоисточне стране дуж путева који из Македонског Брода и Битоља воде за Кичево; 3. батал>оном да избије западно од Кичева, код с. Кнежина, и да одатле изврши напад на град;

6. бригада је требало да целокупним снагама нападне села: Стрелци, Гарани, Шутово и Премка, са задатком да после протеривања непријатеља остави један батаљон са делом пратеће чете за чишћење терена, а са осталим снагама да избије код с. ОслOMEј и с. Црвивци, очисти их пређе друм Кичево - Гостивар и запоседне положаје североисточно од с. Речани према с. Зајасу;

15. бригада добила је задатак да целокупним снагама нападне села: Србицу, Аранђел, Ђубрино, Ново Село, да остави у њима један батаљон са делом пратеће чете, а са осталим снагама избије код с. Стрегомишта и тамо се повеже са 6. бригадом код места Вардина;

4. албанска бригада добила је задатак да очисти села: Тујин, Јагол Доленци, Поповјани, а затим да запоседне положаје на линији Бериково - Папрадиште.

После извршења наведених задатака, требало је Натеги с. Зајас са 6,15 и 4. бригадом, не заустављајући се на поменутим положајима, а 1. бригада да остави део снага за чишћење Кичева а са осталим снагама да продужи наступање друмом Кичево - Гостивар и помогне напад осталих бригада на с. Зајас. Предвиђено је било да два топа подрже овај напад.

Заповешћу је било предвиђено да 1. бригада изврши напад на Кичево један до два сата после почетка напада осталих бригада. Био је регулисан и начин одржавања везе; командно место штаба дивизије било је у с. Орланци, а чланови штаба дивизије распоређени су по бригадама.

Таква замисао и распоред снага за напад и овлађивање кичевским базеном произлазила је из идеје Главног штаба Македоније да се све балистичке снаге сабију у град и тамо униште, и да се овлађивањем Зајаса и избијањем на Буковик онемогући придолазак балистичких појачања из Гостивара. Због тога је било предвиђено да 1. бригада почне са нападом на град један до два часа касније, пошто остале бригаде овладају селима.

Међутим, обавештајна служба није прикупила детаљне податке о распореду и јачини балистичких снага, тако да су оне биле потцењене. Према неким документима, као што је већ изнето, оне су у кичевском крају тада бројале око 2.000 људи. Поред тога, изгубило се из вида да су балисти у селима источно и североисточно од града били у приправности и спремни да у сваком моменту прихвате борбу. Рачунало се са изненађењем, које у ствари није постигнуто.

Јединице су 8. октобра око 05.00 часова отпочеле напад, како је то заповешћу било предвиђено. На десном крилу је наступала 4. албанска бригада, на центру 15, а на левом крилу 6. бригада, која је уједно штитила десни бок 1. бригаде. Балисти нису били изненађени. У току напада јединице су наишле на врло јак отпор балиста који су били размештени и утврђени у кућама нападнутих села. Они су извршили низ противнапада истовремено убацујући јаче групе у позадину наших јединица. Батаљони 15. бригаде, која није имала ни довољно борбеног искуства, запали су у свом наступању, због велике насртљивости надмоћнијих балистичких снага, у врло тешку ситуацију, те су били присиљени да напусте положаје и да прилично неорганизовано одступе, доводећи на тај начин у незави-

дан положај јединице 4. и 6. бригаде које су нападале лево и десно од њих.

Замисао Штаба 6. бригаде била је, уколико се успешно сломи отпор балиста у селима Гарани, Шутово, Премка, да избије северно од Кичева, чиме би балисти у граду били опкољени. Поред тога, везивањем балистичких снага у овим селима био би олакшан задатак 1. бригаде у нападу на Кичево. Поучени искуством из претходне борбе, биле су предузете мере да се онемогући инфилтрирање балиста у положаје бригаде, а митралези су добили задатак да својом ватром покривају откривене бокове јединица у међупросторима.

Балистички отпор код Гарана, Шутова и Премке дочекао је 6. бригаду још на прилазима селу веома јаком ватром. Балисти су пружали жилав отпор бранећи сваки камен, сваку удолину, покушавајући да се инфилтрирају у борбени поредак бригаде шумским појасевима, али без успеха. Напад батаљона је био тако снажан да су они били присиљени на повлачење према селима, одакле су продужили да пружају отпор иза дебелих камених зидова. Вођила се борба за сваку кућу. Бригада је ослободила с. Премка, али није могла да сломи отпор у с. Гарани и Шутово.

Око 15 часова балистима је стигла помоћ из Гостивара. Они су концентрисали јаке снаге и у таласима почели да јуришају на положаје 4, 6. и 15. бригаде. Тада је пустила одбрана 15. бригаде, што је охрабрило балисте из Гостивара и Шутова. Они су напустили куће и прешли у противнапад. Борба се водила на блиском одстојању, уз употребу ручних бомби. Балисти су у таласима смело јуришали према положајима 6. бригаде, иако су трпели губитке. Око 17 часова успели су у свом петом јуришу да слома одбрану делова 2. батаљона, који се дотле врло успешно држао, и присилио га на одступање. Истовремено су избили и на десно крило бригаде, пошто су претходно и овде потисли њене јединице. Избивши у позадину 3. батаљона, успели су да одсеку једну групу његових бораца. Извршен је противнапад и група је извучена и спашена од сигурног уништења.

Повлачећи се према гребену, батаљони су водили борбу са балистима који су се вешто провлачили кроз шумљени део терена. Вођене су борбе са блиског одстојања. Мрак је прекинуо борбу.

Кад је непријатељ потиснуо 15. бригаду, створена је брења коју је он искористио за напад на 4. и 6. бригаду,

које су и поред упорности биле принуђене на повлачење. Тиме је била доведена у тежак положај и 1. бригада која је успела, после шесточасовне тешке борбе, да ослободи Кичево, иако је у њему наишла на отпор око 1.500 балиста и њихових приврженика.

Како је 1. бригада остала сама у Кичеву, то су балисти у току 9. октобра довели појачања из поменутих села и Гостивара и вршили припрему за напад на град. Проценивши и немајући обезбеђене бокове, Штаб дивизије је наредио да 1. бригада напусти Кичево. У току ноћи, искористивши мрак и не сачекавши напад непријатеља, она се повукла из Кичева. Бригада је запленила 10 пушака, 1 пушкомитраљез и другу ратну опрему.

У овим борбама наше јединице су имале 19 мртвих и око 40 рањених бораца и старешина. Само 4. албанска бригада је имала 15 мртвих и 24 рањених. Непријатељски губици били сумнога већи. Тако, на пример, према изјави заробљених балиста само пред фронтом 4. бригаде они су имали преко 20 мртвих и 30 рањених. Ова бригада је запленила 5 пушкомитраљеза. Укупно је било заробљено око 20 балиста.

После ових борби 1. бригада се повукла у с. Вранештица и с. Челопеци, 15. бригада у с. Речани, 4. бригада у с. Крушица, а 6. бригада у с. Челопеци и с. Ижиште.

Ево како је Штаб 48. дивизије оценио ове борбе у извештају од 10. октобра упућеном Главном штабу Македоније: у борби је најслабија била 15. бригада, која је због велике насртљивости непријатеља попустила и како је била на централном делу фронта довела је крила 4. и 6. бригаде у опасност; 4. бригада се прилично добро држала, али је остала усамљена, те није могла потпуно да координира дејства са другим бригадама, а и код ње није било довољно иницијативе; 1. бригада је заузела Кичево и поред отпора 1.500 балиста; 6. бригада је била упорна, али када је на њу наишла велика непријатељска снага била је присиљена да се повуче не водећи рачуна о боку 1. бригаде у Кичеву; када је непријатељ довукао појачања из Гостивара и припремао напад на Кичево, наредили смо, због опште ситуације на фронту, да се 1. бригада повуче из града; артиљеријска оруђа су била добро употребљена. Даље у оцени стоји: *ми смо непријатеља потценили*, рачунали смо на много мањи број његових снага и наоружања; подаци које смо добили о непријатељу били су нетачни; сматрали смо да ћемо непријатеља изненадити, а ми смо на њега наиш-

ли свуда; села су била утврђена и аутоматско оружје распоређено по кућама и цамијама; непријатељ је био јако упоран и насртљив до фанатизма; наши борци су били доста добри; у сваком случају, наш план о разоружању непријатеља и чишћење територије није успео; делимичних успеха је било - у Кичеву је непријатељ разбијен, имао је пред собом искусне борце који су га после шесточасовне борбе натерали у бегство; из ове борбе су извучена драгоценства за примену нове тактике против балиста итд.

После ових борби извршена је извесна реорганизација јединица 48. дивизије. Да би се обезбедио изједначенији квалитет јединица, по један батаљон 15. бригаде упућен је у 1. и 6. бригаду, а по један батаљон из ових бригада у састав 15. бригаде.

У овом периоду (13. октобра) долази до измене у командном саставу Штаба 48. дивизије. За команданта дивизије је постављен Чеде Филиповски Даме уместо Петра Брајовића који је отишао на дужност команданта 16. корпуса, за политичког комесара Ђоре Велковски Коста, за начелника штаба Вуко Турковић, а касније Владо Стрезовски. Тада је расформирана оперативна зона, а 48. дивизија је ушла у састав 15. корпуса (тада називан 2. корпус). Тетовеки и гостиварски срез припојени су скопској корпусној области.²²⁸

У то време у Главном штабу Македоније се размишљало да се 48. дивизија упути према Гостивару и Тетову ради повезивања и заједничког дејства са 42. дивизијом и албанским и косовским јединицама. Та размишљања су била у вези са директивом Врховног штаба о појачању дејстава у Качаничком теснацу и горњем току Вардара, куда су се повлачиле главне снаге ГАЕ. Међутим, због ситуације на правцу Струга - Охрид - Ресен, одустало се од ове намере, а према Сувој Гори (источно од Полога), где су се појавиле јаке балистичке снаге, упућена је само 6. македонска бригада. Она је привремено стављена под команду 42. дивизије. У рејону Суве Горе она је требала да се повеже са 8. македонском бригадом и да с њом заједнички дејствује.

228) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 62, 80, 84; Операцијски дневник ГШ, Архив ВИИ, к. 232, док. 1/3; Историјат 4. албанске бригаде, к. 135, док. 3-59/5; Књига депеша ГШ, к. 234, док. 14-31/1, 14-34/1, 6-11/1, 6-12/1, 6-13/1; К. Сотировски и Д. Ђорђевић, наведена књига, стр. 31-40.

Прва бригада је упућена на комуникацију Ресен - Охрид, да дејствује против немачких колона. Она је према извештају Штаба 48. дивизије од 12. октобра, на овој комуникацији напала једну колону, запалила 4 камиона и нанела јој осетне губитке, а бригада је имала 7 рањених бораца. Настављајући дејства, бригада је без борбе 18. октобра ушла у Охрид, оставивши један батаљон на Букову ради обезбеђења са правца Ресена, а затим продужила дејства према Струги. Четврта албанска бригада је у то време упућена да дејствује левом обалом Дрине према Струги, са задатком да разоружава мештане и у селима са албанским живљем прикупља оружје подељено од Немаца и балистичких и барјактарских вођа. У рејону с. Чelopeци - с. Вранештица остављена је 15. бригада да обезбеђује ову територију од упада балиста из рејона Кичева.

У овом периоду у извештајима немачких команди стално се истиче да је пут Елбасан - Струга јако угрожен дејствима партизанских јединица, које наносе материјалне и људске губитке колонама. Због тога се предлаже ангажовање свих раеположивих снага и довлачење моторизованог одреда »Строшке« и других јединица у рејон Струге да би се комуникација Елбасан - Струга - Охрид - Ресен - Битољ држала отвореном. Ове снаге би биле потчињене команди 21. армијског корпуса. За време поменутих борби у рејон Струге су избиле следеће немачке јединице: штаб 2. дивизиона и 4. батерија 297. артиљеријског пука, 3. батаљон 359. туркенстанског гренадирског пука са 6. четом 524. пука и друге јединице.²²⁹⁾

МЕРЕ НЕМАЧКОГ КОМАНДОВАЊА ЗА УБРЗАЊЕ
ИЗВЛАЧЕЊА ГЛАВНИХ СНАГА
ГРУПЕ АРМИЈА »Е« ИЗ ГРЧКЕ

Због опште ситуације на југословенском ратишту, наређено је корпусима из састава ГАЕ да железницом могу превозити само борбене јединице и јединице за осигурање свих видова оружаних снага, а и њихове делове за снабдевање, уколико нису моторизовани. Све остале јединице, команде и установе, без изузетка, треба да се крећу пешке. Ова мера је предузета ради што бржег пребацива-

229) АрхивВИИ, Операцијскидневник ГШ Македоније, к. 232, док. 1/3; Књига депеша ГШ, к. 234, док. 6-13/1, 6-14/1; Ратни дневник »ГАЕ«, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 183/5-147; Извештај команде Југоистока, ф. 194/172-176.

ња борбених трупа на угрожена подручја на Косову и у Србији.

У вези с тим је команда Југоистока, у духу директиве Врховне команде Вермахта и лично Хитлера, наредила команди ГАЕ да се повлачење према северу убрза успешним маршевима и да се то обавезно захтева од евих јединица. Иако је команда ГАЕ известила команду Југоистока да су трупе великим делом маршевале чак од Пелопонеза просечно 35 км дневно, да су при томе уложили највеће маршевске напоре и да су заморене и исцрпљене, од њих се ипак тражило још веће напрезање.

У тој ситуацији наређено је корпусима:

- 91. армијски корпус да достигне грчко-македонску границу са заштитницама најкасније 1. новембра (достигнута је 2. новембра). При томе је требало главнину 41. тврђавске дивизије упутити преко Плата (Грчка) железницом, да би што пре стигла у рејон Косовске Митровице, а остали делови корпуса да се крећу комуникацијом Лерин - Битољ - Прилеп и даље на север;

- Најкасније са почетком повлачења од грчко-македонске границе 21. армијском корпусу потчинити снаге 22. армијског корпуса које су се налазиле на »Хајнрих-линији« (1017. тврђавска бригада са 3. 8. и 20. дивизионом 999. артиљеријског пука, 1007. тврђавским пеш. батаљоном и 964. тврђавскапеш. бригадаса 909, 910, 1003. и 1006. тврђавским пеш. батал.онима и 954. дивизионом обалске артиљерије). Ове јединице упутити преко Ресна и Струге команди 21. корпуса, којој се потчињавају. Потом ће се 21. корпус најхитније повлачити ка линији јужно од Скадра - јужно од Кукеса и наступаће ка Требињу;

- команда 22. корпуса да предузме командовање над свим заштитним јединицама 91. корпуса после преласка грчко-македонске границе, а потом снагама корпуса отпочети повлачење на општу линију југозападно и југоисточно Скопље - Куманово - Бујановац, настојећи да се овалинија достигне 6. новембра;

- команда 91. корпуса, после предаје јединицама команди 22. корпуса да ее упуту у Нови Пазар и преузме командовање над дотадашњим одсеком групе »Шолц« и групе »Шустер-Волдан« (Schuster Woldan).

Ради убрзања трупа повлачења, наређено је безобзирно уништавање свих покретних тешких возила и тешког

оружја и опреме, који нису нужни за непосредно вођење борбе.²³⁰⁾

Као што је изнето, повлачење и напуштање грчког простора од главних снага ГАЕ отпочело је 10. октобра (последња заштитница је напустила Атину 12. октобра). Оне су образовале колоне и поступно посedale одређене линије и превоје у Грчкој (Клисура, Метсово и др.). Водећи борбе против јединица ЕЛАСа, организовано су се повлачиле на север. Највиша немачка Команда која је тада остала у Грчкој (око 20. октобра) била је Команда 91. армијског корпуса у Солуну, која је евакуисана 30. октобра. Она је имала задатак да прихвати све јединице које су се извлачиле, укључујући и своје, и да организује заштитнице у три јаке колоне, које би око 1. новембра прешле стару југословенско-грчку границу.

Према заповести команданта 91. армијског корпуса, генерала Мансдорфа (издате 15. октобра),²³¹⁾ последње јединице ГАЕ требало је да маршују следећим марш-рутама: зелена марш-рута (grün) правцем: Метеово - Каламбака - Деската - Серфице - Бер - Битољ - Прилеп - Градско; црвена марш-рута (rot) правцем: Волос - Лариса - Бласиа - Серфице - Бер - Гида - Тепшин - Кара Сули - Ђевђелија - Градско; плава марш-рута (blau): Солун - Дојран - Валандово - Струмица - Радовиш - Велес; железничка марш-рута: Домокос - Фарсала - Лариса - Катерини - Плати - Солун - Кара Сули - Ђевђелија - Градско.

Преко Битолџа (зелена марш-рута) повлачила се такозвана Метсовонова борбена група (3. батаљон 440. гренадирског пука, 16. батаљон 999. бригаде и друге јединице) под командом команданта 966. тврђавске бригаде, која је бранила превој Мерово (Грчка); долином Вардара (црвена марш-рута) повлачила се главнина 41. тврђавске дивизије, чији је командант био одређен и за команданта овог правца. Део ових јединица повлачио се железничком марш-рутом под командом командовања 81. ландесшицен пука.²³²⁾

230) Архив ВИИ, Ратни дневник »ГАЕ«, Микротека НАВ-Н-Т-311, ф. 193/5-147; ф. 186/872-876; ф. 187/209-211, 212-214; ф. 194/674-676.

231) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 185/351-357.

232) Ову групу 41. дивизије су сачињавале следеће веће јединице: 322, 447, 510, 880 и 935. ландесшицен батаљони; 3. батаљон »Бергман«, 21. батаљон, 4. батаљон 41. дивизије, 516. баталџон за осигурање, делови јединица адмирала Егеја, делови јединица команданта ваздухопловства Грчке, делови јединица команданта полиције и многе друге јединице и установе. Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-314, ф. 1630/393, 384, 390-392, 394; Томо Ристовски, наведени чланак.

Преко Дојрана и Струмице (плава марш-рута) повлачиле су се јединице борбене групе »Катнер« (носила је назив по имену дотадашњег команданта одбрамбеног сектора Солуна).

У овом периоду врше се велики покрети јединица из састава поменутих корпуса. Наређено је 22. корпусу, и поред уважавања тешке ситуације на његовом подручју, да у интересу опште ситуације најхитније извуче 104. ловачку дивизију и да је упути корпусу »Милер« у Краљево. Предвиђено је било да се дивизија извлачи из борбе по деловима; да се моторизовани делови упуте у Краљево сувоземним комуникацијама, а сви остали делови из рејона Градско да се пребаце железницом за Краљево; да се марш 104. противоклопног дивизиона убрза, тако да први делови стигну у Краљево 25. октобра.

Да би се убрзало пребацивање ове дивизије, наређено је да она правац кретања помери од Ларисе према северозападу, ка Лерину и Битољу. У том покрету дивизија се 23. октобра зауставила јужно од линије Охридско језеро - Тирана да би успоставила контакт са 297. дивизијом 21. корпуса. У то време заштитнице ГАЕ налазиле су се северно од Ларисе и јужно од Кожана.

Према извештају команде Југоистока од 28. октобра, дефинитивно је наређено:

- да заштитнице 91. корпуса пређу македонско-грчку границу у три маршевске колоне: северно од Ларина, код Ђевђелије и Дојрана 2. новембра, ако не наступе никакви специјални догађаји који би то спречили. Тиме би се дотадашње калкулисано време скратило за четири дана. Највећи део заштитница требало је 7. новембра да стигне у рејон Скопља;

- 91. корпус са главнином 41. тврђавске дивизије да одступи преко Вериа - Плата (западно од Солуна) у рејон северозападно од Солуна и да се што пре укључи у железнички транспорт ради убрзаног пребацивања у рејон Косовске Митровице; остали делови корпуса да се крећу друмом: Кожани - Флорина - Битољ - Прилеп - Градско и код Велеса укрцају на железнички транспорт;

- 22. корпус са деловима који су се налазили на »Хајнрих линији« (1017. и 964. тврђавска бригада са укупно 7 - 9 тврђавских пешадијских батаљона) да се повлачи према северу до грчко-македонске границе истовремено са 91. корпусом;

- после пристизања заштитница 91. корпуса на грчко-македонску границу, команда 91. корпуса да се издвоји ради преузимања команде над сектором »Шолц« и »Шустер«, а команду над заштитницом 91. корпуса да преузме команда 22. брдског армијског корпуса (ово је учињено 2. новембра);

- 21. брдски корпус, после пријема снага 22. корпуса (1017. и 964. тврђавске пеш. бригаде-борбена група »Штајерер«), да се повлачи преко Албаније ка Требињу.

Да би се што више убрзало повлачење, биле су предвиђене и друге мере: да дневна марш-рута износи 35 км; да се марш јединица изводи непрекидно и у свим околностима; да се предузму прецизне мере за обезбеђење од напада партизанских јединица, рушења авијације и др.; да последње колоне заштитница на својим правцима темељно руше све критичне објекте, пумпне станице, путне ознаке, путеве и жел. пругу, оружје, муницију, складишта од значаја итд. Лично је командант Југоистока телеграмом наредио разарање жел. пруге (Атина - Краљево), а у први ред хитности увршћена је пруга Солун - Скопље - Косовска Митровица - Краљево. Ради извршења овог задатка заштитницама су придати пионири и оклопни возови. Они су на зачељу колона железничким плуговима секли прагове а пионири су експлозивом рушили пругу и бандере. Осим тога, поред железничке пруге и пута немачке јединице су уништавале сав материјал који нису могле²³³⁾ транспортовати, тако да су остављале пустош иза себе.

ПЛАН ГЛАВНОГ ШТАБА НОВ И ПОМ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ МАКЕДОНИЈЕ

На основу плана Врховног штаба НОВ и ПОЈ - да се што пре ослободе Србија са Београдом, Македонија, Црна Гора и Косово, као и други крајеви - Главни штаб Македоније разрадио је свој операцијски план за ослобођење Македоније и поставио јединицама следеће задатке:

- Брегалничко-струмички корпус НОВЈ (са 50. и 51. дивизијом, лартизанским одредима и територијалним и другим јединицама) и 5. и 7. дивизија бугарске 4. армије

²³³⁾ Архив ВИИ, Микротека, Ратни дневник команде Југоистока, НАВ-Н-Т-311, ф. 191/000239-555; ф. 183/156-259; ф. 190/763-1007; Ратни дневник »ГАЕ«, ф. 193/5-147; Извештаји команде Југоистока, ф. 194/719-721, 793-974; ф. 184/209-211; Томо Ристовски, наведени чланак.

БНА да дејствује на брегалничком и струмичком правцу и ослободе простор од југословенско-бугарске границе до Вардара и од реке Брегалнице до југословенско-грчке границе;

- 16. корпус НОВЈ (42. и Кумановска дивизија, партизански одреди, територијалне и друге јединице) у садејству са 50. дивизијом Брегалничко-струмичког корпуса да ослободи Велес и Скопље, а делом снага да садејствује бугарској 1. армији БНА на правцу Крива Паланка - Куманово;

- 15. корпус (41, 48. и 49. дивизија, партизански одреди, територијалне и друге јединице) да ослободи Повардарје све до Велеса, Палагонију, област између Охридског и Преспанског језера и западну Македонију.²³⁴⁾

Пре почетка операција за коначно ослобођење Македоније, ситуација средином октобра била је следећа: немачке јединице су сталним посадама држале све градове у Македонији, сем Македонског Брода, Крушева, Кратова и Дебра, настављајући ужурбано повлачење својих главних снага из Грчке. У западној Македонији, у рејону Скопља и Качаника, на Скопској Црној гори, као и код Прешева и Бујановца, налазиле су се јаке балистичке и вулентарске добро наоружане снаге, које су активним дејствима везивале две наше дивизије (42. и 48. дивизију).

Ако се анализира операцијски план Главног штаба за ослобођење Македоније, пада у очи да је он на комуникацијским магистралама којима су се повлачиле главне снаге Групе армија »Е« оријентисао 15. корпус и део 16. корпуса. Од укупно седам дивизија, четири дивизије и 16. бригада Кумановске дивизије су биле ангажоване у Повардарју, Палагонији и у западној Македонији.

На овим подручјима су ангажоване: 41. дивизија (9, 10. и 11. македонска бригада) у Повардарју и око Прилепа; 42. дивизија (3, 8. и 12. македонска бригада) од Велеса до Скопља и против балиста на Сувој гори и у скопском рејону; 49. дивизија (5. и 7. македонска бригада и Битољско-преспански одред и батаљон »Гоче«) у Пелагонији и на правцима Ресен - Битољ, Лерин - Битољ; 48. дивизија (1, 6. и 15. македонска и 4. албанска бригада) у западној Македонији; 2. македонска бригада под непосредном командом Главног штаба Македоније између Велеса и Прилепа

²³⁴⁾ Ослободилачки рат народа Југославије 1941-1945, Београд 1965, књ. 2, стр. 356-357.

и 16. македонска бригада Кумановске дивизије на Скопској Црној гори и у Качаничкој клисури. Од укупно 23 пешадијских бригада којима је располагао Главни штаб Македоније, 14 бригада је било оријентисано на овим подручјима. Поред ових, ту је дејствовало и више партизанских одреда, територијалних јединица, диверзантских, ударних и минерских група и других позадинских јединица и установа.

Ако се имају у виду план извлачења Групе армија »Е«, чије су се главне снаге повлачиле основном комуникацијском магистралом долином Вардара, и постављени задаци 11. ваздухопловној пешадијској и 22. пешадијској дивизији, које су имале пре свега да обезбеде десни бок главнини, онда се може закључити да су 15. и део 16. корпуса НОВЈ поднели главни терет борбе, јер су били оријентисани баш на правцу повлачења немачких главних снага, а да су бугарске и наше јединице у источном делу Македоније водиле борбу са обезбеђујућим деловима ГАЕ. Поред тога, 15. и 16. корпус су водили борбу и против врло јаким балистичких снага.

Однос снага и наоружања је био вишеструко већи у корист непријатеља. Таквој надмоћности требало је супротставити одговарајућу тактику и стратегију ратовања. С обзиром на велико пространство територије коју је требало да ослободи 15. корпус, као и на поменућу надмоћност непријатеља, није се могло истовремено прећи у напад на све градове и објекте, већ их је требало ослобађати поступно и комбинованим начином дејстава. Док су једне дивизије, масирањем снага, нападали градове ради њиховог ослобођења, дотле су друге јединице везивале непријатељске снаге за себе и на тај начин олакшавале дејства првих. •

У директиви Главног штаба Македоније упућеној корпусима 20. октобра за концентрацију снага, ради ефикаснијег дејства се подвлачи потреба да се дејствује целим јединицама; да се од тактике јаким изненадних удараца и краткотрајних борби (тактика примењивана до овог периода - примедба аутора) пређе на жилаву организовану борбу која исцрпљује непријатеља и доводи до уништења његове живе силе и технике; да штабови и јединице максимално садејствују међусобно и са свим постојећим родовима војске. Такву тактику борбе намећу постављени задаци, стање немачких снага у Македонији, присуство савезничких снага, стање наше војске и војно-политичка

ситуација у земљи, каже се у директиви Главног штаба Македоније.²³⁵⁾

У овој директиви пошло се од задатака постављених у директиви Врховног штаба НОВ и ПОЈ да се непријатељу, дробљењем и цепањем његових јединица, наносе све већи губици у живој сили и техници и да се његово повлачење успорава применом разних видова рушења комуникација и објеката на њима, да се ремети његов план операција и извлачење јединица. Имајући у виду вишеструку надмоћност непријатеља у живој сили и техници, нереално је било да се од наших јединица тражи његово уништење или организовање чврстих фронта на којима би се водиле одсудне битке. Основна мисао и идеја и Врховног штаба и Главног штаба Македоније била је да се непријатељу не дозволи некажњено повлачење кроз Македонију и остале крајеве Југославије.

У духу постигнутог споразума у Крајови 5. октобра 1944, у првој половини октобра дошло је до неколико сусрета са бугарским војним руководиоцима БНА. Ради утврђивања плана заједничких операција са бугарским трупама на криворечком, брегалничком и струмичком правцу (источна Македонија), командант и комесар Главног штаба Македоније су отишли у Софију, где су одржали три састанка: први, са главнокомандујућим БНА, генералом Мариновим, други у Штабу 3. украинског фронта и трећи са бугарским генералом Урмовим, командантом 4. бугарске армије. Договорено је да Брегалничко-струмички корпус и део снага 16. корпуса НОВЈ и бугарска 1. армија и 5. и 7. дивизија 4. армије *што пре* ослободе источну Македонију и избију у долину Вардара, како би пресекле одетупницу немачким снагама из Грчке.²³⁶⁾

Из ове идеје произишао је и договор да заједничке операције са јединицама БНА отпочну на наведеним правцима 7. и 8. октобра, а операције за ослобођење Повардарја, Пелагоније и западне Македоније нешто касније. Рачунало се да ће се, избијањем снага НОВЈ и БНА у долини Вардара, немачке трупе довести у тешку ситуацију и тиме олакшати операције 15. и дела 16. корпуса за ослобођење поменутих подручја Македоније, јер би немачке јединице морале на целој територији Македоније да цепа-

235) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 96.

236) Обавештење ГШ Македоније од 8.-Х штабу Брегалничко-струмичког корпуса, Архив ВИИ, к. 232. ф.1, док. 35; М. Апостолски, наведена књига, стр. 238-239.

ју своје снаге и да их ангажују на више места и праваца, што би омогућило нашим снагама да им наносе веће губитке. Међутим, због спорог и неенергичног наступања у источној Македонији, ова замисао се није остварила, јер није пресечена одступница немачким трупама у долини Вардара, тако да је сав терет борбе пао на јединице 15. и 16. корпуса против главнине ГАЕ.

Наведимо и оцене немачке команде Југоистока с тим у вези. У ратном дневнику ове команде од 27. октобра је забележено да су трупе ГАЕ добиле неопходно време довођењем нових јединица евакуисаних из Грчке, и да је тиме створена равнотежа у снагама и искључена опасност од безизлазне ситуације; у истом дневнику од 30. октобра се каже да је са преласком македонско-грчке границе од стране заштитница ГАЕ завршена једна фаза масовног покрета одвајања од непријатеља у којој је ГАЕ енергичним и умешним руковођењем била у стању да обезбеди јако угрожени источни бок и да су њене снаге довољно јаке да изврше и следећу фазу; оцена исте команде је и да су јединице ГАЕ успеле да одбију све нападе, чак да пређу и у противнападе против Бугара и јединица НОВЈ, и да је команда ГАЕ увек успевала да текућим снагама из маршевских колона, које су се кретале са југа на север, затвори правце према истоку и тиме поново превазиђе локалну кризу која се оцртавала. На крају се закључује да, упркос масираним бугарским нападима на територији Македоније (читај и напада јединица НОВЈ), одступница ГАЕ у току покрета њених јединица према северу није пресечена.²³⁷⁾

Како су ове операције ван домена 15. корпуса, нећемо се упуштати у даља разматрања.

Пре напада на Прилеп, у Пелагонији и на битољско-преспанском подручју вођене су претходне борбе ради стварања повољнијих услова за ослобођење овог региона.

Средином октобра комуникација Корча - Ђавато - Битољ била је, дејством 7. бригаде, затворена, а према подацима добијеним од обавештајних органа албанских јединица из околине Корче, са којима је одржаван непосредан контакт, немачке снаге из Албаније тада су биле оријентисане на повлачење правцем Корча - Лерин - Битољ - Прилеп, због чега су овај правац Немци обезбеђива-

²³⁷⁾ Ратни дневник команде Југоистока, Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 190/763-1007.

ли јаким сталним посадама на грчкој територији и на нашој територији у селима: Магила, Беранци, Српци, Ивањевци, Лознани и Тополчани (на комуникацији Битољ - Прилеп).

У овој ситуацији Штаб 49. дивизије издао је 18. октобра заповест и јединицама поставио следеће задатке:

- да се 5. бригада из с. Гопеша пребаци на комуникацију Битољ - Прилеп и Битољ - Демир - Хисар и да погодним дејствима омета кретање непријатељских колона, настојећи да овлада положајима с. Тополчани - с. Загорани;

- да 7. бригада врши нападе у рејону Битоља и на делу пута Ресен - Битољ до пута Лерин - Битољ и да у тим рејонима уништава немачке посаде;

- да Битољско-преспански одред и батаљон »Гоче« дејствују према својим могућностима и даље на комуникацији Лерин - Битољ.²³⁸⁾

Од обавештајног центра »Сотир« из Битоља добијени су детаљни подаци о јачини, распореду и поседнутим положајима у непосредној близини Битоља, о распореду артиљерије, митраљеских гнезда, отпорних тачака и др. Подаци су били тако прецизни да су штабу дивизије и бригадама пружали целовиту елику где се какве снаге и средства налазе. Овај центар је био тако организован да је преко своје мреже успевао да у детаље открива све податке о непријатељу, а да при томе не буде откривен. И подаци које даје немачка документација потврђују да су прикупљени подаци обавештајног центра заиста били веома тачни.

Непријатељ је у непосредној околини Битоља имао поседнуте положаје и организоване отпорне тачке на свим висовима око града и у његовој близини, у индустријским и другим важним објектима, на раскрсницама и прилазима граду итд. Тада су се у Битољу и околини налазиле разне јединице (пешадијске, артиљеријске, оклопне и др.) из састава 22. армијског корпуса, чији је задатак био да затвара све прилазе граду и онемогуће упад партизанских јединица у њему.

У духу заповести штаба дивизије, 7. бригада је из рејона Преспанског језера, где је затварала правце Корча - Стење - Ресен, кренула из с. Покрвеника и преко с. Малошишта избила ноћу 19/20. октобра у с. Лавци и с. Брус-

²³⁸⁾ Архив ВИИ, к. 1373, док. 1-2/27; Владо Стрезовски, наведени материјал.

ник (у непосредној близини Битоља). Извршивши у току дана извиђање и одредивши објекте за напад, бригада је у току ноћи 20/21. октобра кренула по батаљонима у ноћни напад на непријатељске објекте на периферији града. Нечим објектима је овладао. Међутим, при нападу ојачаног 1. батаљона на друге објекте, биле су алармиране остале немачке јединице у граду. Како није постигнуто изненађење, на што се у велико рачунало, због јаке артиљеријске ватре на с. Трново и пристизање јаких појачања из Битоља, батаљон се повукао из борбе ка шуми западно од с. Брусника.

Други батаљон је, исто тако, извршио напад испред града у рејону војне болнице и пута за с. Лавци, а 3. батаљон на непријатељска обезбеђења на јужној ивици града у рејону Тумбе Кафе. И овде се развила оштра борба. Непријатељ је повукао своја обезбеђења у град, али је одбрана града била врло јака и појачавала се снагама које су пристизале. У таквој ситуацији ослобођење града није било могуће.

Овај напад 7. бригаде на Битољ био је демонстративан, а никако са крајњим циљем да се овлада градом, с обзиром на јачину немачких снага у граду и придолазећих снага из Грчке правцима преко Ресна и Лерина. Тежило се да се непријатељ изненади, да му се нанесу губици и евентуално овлада непосредном одбраном града, тј. висовима и доминирајућим положајима, који би послужили као полазна база за каснији напад на град. Међутим, због директиве Главног штаба Македоније да се прво нападне Прилеп, 49. дивизија је, према заповести Штаба 15. корпуса, пребачена на комуникацију Битољ - Прилеп.

Према заповести Штаба 49. дивизије, 7. бригада се 23. октобра пребацила из рејона Битоља на комуникацију Битољ - Прилеп и посела положаје с. Беранци - раскрсница путева Битољ - Кичево. У првим јутарњим часовима 24. октобра, 2. батаљон је напао већу немачку моторизовану колону са великим бројем возила (из састава »Метсовоново« борбене групе, о којој је раније било речи - примедба аутора), која је услед јаког отпора 3. батаљона и изненадног бочног напада 2. батаљона била принуђена да се врати за Битољ. Међутим, непријатељ је оставио дио снага за борбу са 2. батаљоном, који је на брзину посео положај јужно од с. Беранци. Борба је трајала до подне 24. октобра, када се део непријатељске колоне са тенковима успео пробити за Прилеп, а већи део на камионима предузео је

повлачење за Битољ. У овој борби непријатељска пешадија била је подржавана артиљеријском и минобацачком ватром из рејона с. Могила. Према изјави сељака, непријатељ је имао око 30 жртава. Немци су тада затворили око 120 сељака као таоце у цркву у с. Могила, зато што еу помагали бригади.

Мост на реци Шемници био је срушен. У току 24/25. октобра, 3. батаљон сменио је на положајима код с. Беранци 2. батаљон, а остале снаге бригаде су прикупљене у рејону с. Црнобуки, где је сачекан и 1. батаљон са превоја Ђавато.

Битољско-преспански одред је, после повлачења 1. батал>она у састав 7. бригаде, пребачен за дејство на правцу Ресен - Битољ. У току 28. октобра одред је на превоју Ђавато сачекао једну мешовиту колону од око 500 војника и 50 возила са комором, која је из Ресена ујутру кренула за Битољ. Претходница колоне најпре је протерала чету која је бранила препреке и ископане ровове западно од Ђавата за 3 км, а око подне избила на сам превој, где се развила борба са осталим снагама одреда. Борба је трајала у току поподнева, када се одред, под притиском непријатељских надмоћнијих снага, повукао на положаје Сулејманов камен. Цела колона се задржала на путу од превоја Ђавато до с. Кажани са претходницом на Превалцу. Ова колона имала је задатак да, у вези са наређењем, о којима је било речи раније, поседне ову деоницу пута на најосетљивијем правцу Ресен - Битољ и оправи порушени део пута и објекте на њему, а и да склони постављене препреке, ради несметаног кретања немачких колона из састава 104. ловачке и 297. пеш. дивизије. У току ноћи 28/29. октобра Одред је поново напао ове непријатељске снаге, али није успео да их одбаци од комуникације. Било је обостраних жртава.

На правцу Лерин - Битољ, у висини с. Драгоша, остао је да и даље дејствује батаљон »Гочек«. Рачунало се на његову већу активност, јер је био попуњен борцима из околних села, а у његов састав је било упућено и више старешина из 5. и 7. бригаде. Међутим, учинак батаљона био је доста скроман због слабијег наоружања и врло јаким немачким колона које су се повлачиле овим правцем.

За то време 5. бригада је 20. октобра предузела марш (према наведеној заповести Штаба 49. дивизије), да би истог дана стигла и посела положаје: 1. батаљон у рејону с. Лисолај, 2. батаљон у рејону с. Драгожани, а 3. и 4. ба-

таљон, са Штабом бригаде, у с. Црноец. Око пола ноћи 21/22. октобра 2. батал²³⁹он сачекао је немачку колону на делу пута од раскрснице Битољ - Прилеп и Битол²³⁹ - Ки - чево до реке Шемнице. У овој борби, која је трајала све до сванућа, батаљон је запалио 6 камиона, а 10 оштетио и запленио 10 пушака, 2 аутомата и други ратни материјал. Истовремено је 1. батаљон напао део колоне у близини моста на р. Шемници и запленио 9 пушака и 2 пушкомитраљеза. Непријатељ је претрпео осетне губитке у људству, а бригада је имала неколико рањених.

Док се 5. бригада припремала да поседне нове положаје у рејону с. Тополчани и с. Загорани, а да делом снага врши диверзије на комуникацији Битољ - Прилеп, 25. октобра стигло је наређење команде 15. корпуса да се 5. бригада упуту у састав 41. дивизије ради учешћа у нападу за ослобођење Прилепа.

С тим циљем бригада се у току 26. октобра прикупила у шири рејон с. Бучина. Она је око 19.30 часова 27. октобра предузела марш правцем: Бучин, Пресил, Св. Митрани, Кривогаштани, Турско, Средорек, Бело Поле, Долнени, одакле је требало да се изведе развођење јединица ка полазним положајима за напад. На одређену просторију за развој снага бригада је стигла 28. октобра у јутарњим часовима. На маршу бригада није била узнемиравана од непријатеља, јер је одређена марш-рута изабрана тако да су се јединице кретале доста далеко од главне комуникације Битољ - Прилеп како не би биле откривене од непријатеља. Јединице су имале доста велике тешкоће при прелазу преко тзв. »Прилепског блата«, где су борци газилш по блату до колена, упадајући у рупе и разне одводе, остајући без обуће и чарапа, што је јако изморило цео састав бригаде у току ноћног марша. Међутим, све је то било успешно савладано.²³⁹

ОСЛОБОЂЕЊЕ ПРИЛЕПА, ПЕЛАГОНИЈЕ, БИТОЉА, РЕСНА < И ЈУЖНОГ ПОВАРДАРЈА

У духу основне замисли и идеје о ослобођењу Македоније, Главни штаб НОВ и ПО Македоније је, извршивши реорганизацију и попуну јединица, издао 20. октобра

239) Зборник докумената, том VII, књ. 4. док. 95,97,98,100,101; Архив ВИИ, к. 1373, док. 2/1,4/1, 27/2, 32/2, 1-2/1 и 2-2/1; В. Стрезовски, наведени материјал; Љ. Георгиевски, наведена књига, стр. 161 - 167.

заповест Штабу 15. корпуса да се 41. дивизија (9, 10. и 11. македонска бригада) прикупи на простору: Плетвар - с. Дуње - с. Кокре и да најкасније до 26. октобра нападне Прилеп уз садејство делова 49. дивизије. Да би се операција одржала у тајности, наређено је да се одреди простор на којем ће се окупити снаге за напад на Прилеп. Поред тога, наређено је прикупљање података о јачини и распореду немачких снага у Прилепу и околини.

Истом заповешћу:

- јединицама 49. дивизије (5. и 7. македонска бригада) постављен је задатак да затворе комуникацију Битољ - Прилеп, како би обезбедиле напад на Прилеп, а у случају да у Битољу остану мале немачке снаге, требало је напасти Битољ и ослободити га;

- заменику команданта корпуса је наређено да све одреде и партизанске страже концентрише на комуникације ради развијања снажних акција заједно са диверзантским групама, како се не би осетило одсуство оперативних јединица на комуникацијама;

- војна област 15. корпуса добила је задатак да стави привремено под своју команду ђевђелијску команду подручја и да разради план акција за територијалне, диверзантске и минерске групе, с тим да ђевђелијска команда подручја дејствује на жел. прузи и друму Ђевђелија - Демир капија, тиквешка команда подручја на друму и жел. прузи Демир-капија - Градско и Мариовска команда подручја на друму Прилеп - Градско;

- партизанске одреде је требало распоредити тако да појачају акције партизанских стража или их ставити под непосредну команду заменика команданта корпуса, како би се јаче ударало по објектима на прузи;

- било је предвиђено да се у близини јединица организују прихватишта за рањенике и бригадна превизијска болнице; указано је да се мора водити рачуна да од момента рањавања до указивања хируршке помоћи рањенику не прође више од четири часа и да се за сваки нехат према рањеницима узимају на одговорност одговарајући штабови јединица, јер од односа према рањеницима у многоме зависи морал наше војске. Поред тога, заповешћу је регулисана организација исхране јединица и др.^{240>}

240) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 96.

Као што се види, заповешћу су, поред осталог предвиђене мере и поступци јединица, ангажовање територијалних и других снага у позадини непријатеља ради што лакшег извршења основних задатака оперативних јединица и наношења што већих губитка непријатељу; одређени су рејони дејства и задаци команди подручја; конкретно су координирана дејства оперативних и позадинских јединица и др., што се одразило и на запажен успех у дејствима, утолико више што су се дуж вардарске комуникације у овом периоду кретале основне снаге ГАЕ при повлачењу за Скопље.

Пошто је 49. дивизија пребачена да дејствује на комуникацији Битољ - Прилеп у време напада на Прилеп, на правац Ресен - Битољ (на превој Ђевата) пребачен је Битољско-преспански одред, а на правац Ресен - Охрид 1. македонска бригада 48. дивизије (бригада је, после борби у рејону Струге, пребачена на овај правац ради ометања повлачења јединица из састава 22. армијског корпуса преко Ресна, Охрида и Струге за Албанију).

Друга македонска бригада добила је 19. октобра наређење Штаба 15. корпуса да се у с. Лисиче (код Велеса) стави на располагање Главном штабу Македоније; она је имала задатак да затвори правац од Велеса ка с. Лисиче и с. Г. Врановци и обезбеди политичко, државно и војно руководство Македоније (Главни штаб, ЦК КПМ, Президијум АСНОМ-а, чији су се чланови налазили у с. Г. Врановци - на око 20 км западно од Велеса).

Пошто је комуникација Битољ - Прилеп - Градско била од велике важности за повлачење 104. ловачке дивизије и других јединица 22. корпуса, Немци су у Прилепу држали сталну посаду која је, према процени, била јачине пука са фелдкомандантом на челу. Сачињавале су је јединице више родова и служби. Задатак јој је био да по сваку цену брани Прилеп и на тај начин држи отвореном комуникацију за Градско где су се немачке јединице укрцавале у железнички транспорт. Да би извршила постављени задатак, немачка команда у Прилепу организовала је отпорне тачке и митраљеска гнезда на свим висовима и доминирајућим тачкама и прилазима граду. На њима су били распоређени митраљежи, артиљеријска оруђа и пешадијске јединице. Главнина посаде од око 2.000 војника налазила се у рејону Старе и Нове жел. станице, у Вароши (предграђе Прилепа), код Маркових кула, Монопола, Дуванског института и у самој касарни. Поред тога, стална

обезбеђења су била истурена на превоју Плетвар и у селима у непосредној близини Прилепа (с. Мажучиште, с. Ореовец, затим код с. Големо и Мало Коњаре). Пошто су положаји код с. Тополчана, и с. Алинаца (алиначки положаји), били од великог значаја за кретање јединица комуникацијом Битољ - Прилеп, то су и у селима Тројкрсти, Тополчани, Алинци, Лагово, Беровци и Канатларци биле размештене пешадијске, артиљеријске и друге јединице.

У овој ситуацији ценило се да би, ослобођењем Прилепа, јединице 15. корпуса раздвојиле немачке снаге које су се повлачиле преко Битоља и Прилепа за Градско од снага које су се повлачиле долином Вардара.

Иако је Главни штаб Македоније наредио да се напад на Прилеп изврши 26. октобра због ангажовања јединица 41. и 49. дивизије у борбама о којима је било речи, напад се није могао припремити и организовати за тај дан. Због тога је Штаб 15. корпуса издао своју заповест за напад 24. октобра. Јединицама су постављени следећи задаци: 49. дивизија 28/29. октобра да нападне град са 5. бригадом из рејона с. Дупјачани, с. Забрчани и Горно Село правцеом с. Мажучиште, Маркове куле и с. Варош; 41. дивизијаса 10. бригадом из рејона с. Присада и путева који из Присада и Плетвара воде за Прилеп, правцем Св. Петка, Кукул, Прилеп; са 9. бригадом из рејона с. Кокре, правцем манастир Св. Димитрија, с. Селце, Прилеп; са 11. бригадом да нападне немачка обезбеђења у ширем рејону Плетварског превоја и, пошто поседне њихове положаје, да пређе у одбрану и спречава извлачење немачких јединица из Прилепа и интервенцију са правца Градског; 7. бригада 49. дивизије да овлада непријатељским положајима код с. Тополчана и с. Тројкрста и спречи довлачење појачања из Битоља за Прилеп.²⁴¹

Све припреме за напад на Прилеп завршене су до 28. октобра. Пре сванућа 29. октобра јединице су кренуле у напад. Пошто је 5. бригада, уз помоћ грађана и сељака, сломила отпор непријатеља у ширем рејону с. Мажучишта и манастира Трескавца, (најжешће борбе су вођене на гребену Пасјобарци, где је непријатељ имао и артиљеријска оруђа), наставила је наступање и до 05.00 часова избила у шири рејон Маркових кула и Дуванског института, где је наишла на отпор непријатеља јачине до батаљона,

241) Архив ВИИ, к. 234, док. 7-8/1; к. 1308, док. 1-6/8; к. 1309, док. 5-1/6; И. Антоновски, наведени чланак.

Као што се види, заповешћу су, поред осталог предвиђене мере и поступци јединица, ангажовање територијалних и других снага у позадини непријатеља ради што лакшег извршења основних задатака оперативних јединица и наношења што већих губитка непријатељу; одређени су рејони дејства и задаци команди подручја; конкретно су координирана дејства оперативних и позадинских јединица и др., што се одразило и на запажен успех у дејствима, утолико више што су се дуж вардарске комуникације у овом периоду кретале основне снаге ГАЕ при повлачењу за Скопље.

Пошто је 49. дивизија пребачена да дејствује на комуникацији Битољ - Прилеп у време напада на Прилеп, на правац Ресен - Битољ (на превој Ђевата) пребачен је Битољско-преспански одред, а на правац Ресен - Охрид 1. македонска бригада 48. дивизије (бригада је, после борби у рејону Струге, пребачена на овај правац ради ометања повлачења јединица из састава 22. армијског корпуса преко Ресна, Охрида и Струге за Албанију).

Друга македонска бригада добила је 19. октобра наређење Штаба 15. корпуса да се у с. Лисиче (код Велеса) стави на располагање Главном штабу Македоније; она је имала задатак да затвори правац од Велеса ка с. Лијеиче и с. Г. Врановци и обезбеди политичко, државно и војно руководство Македоније (Главни штаб, ЦК КПМ, Президијум АСНОМ-а, чији су се чланови налазили у с. Г. Врановци - на око 20 км западно од Велеса).

Пошто је комуникација Битољ - Прилеп - Градско била од велике важности за повлачење 104. ловачке дивизије и других јединица 22. корпуса, Немци су у Прилепу држали сталну посаду која је, према процени, била јачине пука са фелдкомандантом на челу. Сачињавале су је јединице више родова и служби. Задатак јој је био да по сваку цену брани Прилеп и на тај начин држи отвореном комуникацију за Градско где су се немачке јединице укрцавале у железнички транспорт. Да би извршила постављени задатак, немачка команда у Прилепу организовала је отпорне тачке и митраљеска гнезда на свим висовима и доминирајућим тачкама и прилазима граду. На њима су били распоређени митраљези, артиљеријска оруђа и пешадијске јединице. Главнина посаде од око 2.000 војника налазила се у рејону Старе и Нове жел. станице, у Вароши (предграђе Прилепа), код Маркових кула, Монопола, Дуванског института и у самој касарни. Поред тога, стална

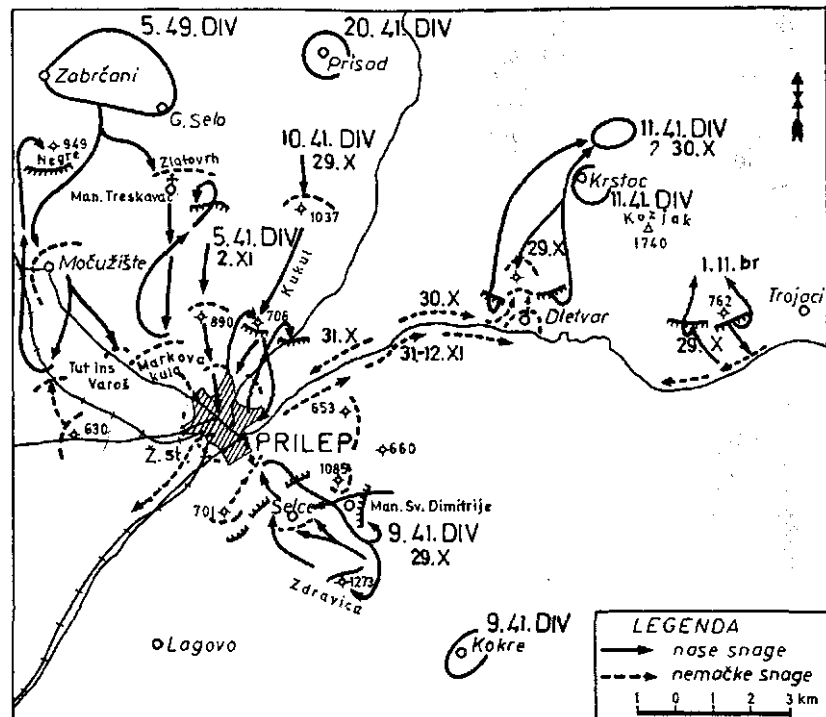
обезбеђења су била истурена на превоју Плетвар и у селима у непосредној близини Прилепа (с. Мажучиште, с. Ореовец, затим код с. Големо и Мало Коњаре). Пошто су положаји код с. Тополчана, и с. Алинаца (алиначки положаји), били од великог значаја за кретање јединица комуникацијом Битољ - Прилеп, то су и у селима Тројкрсти. Тополчани, Алинци, Лагово, Беровци и Канатларци биле размештене пешадијске, артиљеријске и друге јединице.

У овој ситуацији ценило се да би, ослобођењем Прилепа, јединице 15. корпуса раздвојиле немачке снаге које су се повлачиле преко Битоља и Прилепа за Градско од снага које су се повлачиле долином Вардара.

Иако је Главни штаб Македоније наредио да се напад на Прилеп изврши 26. октобра због ангажовања јединица 41. и 49. дивизије у борбама о којима је било речи, напад се није могао припремити и организовати за тај дан. Због тога је Штаб 15. корпуса издао своју заповест за напад 24. октобра. Јединицама су постављени следећи задаци: 49. дивизија 28/29. октобра да нападне град са 5. бригадом из рејона с. Дупјачани, с. Забрчани и Горно Село правцеам с. Мажучиште, Маркове куле и с. Варош; 41. дивизијаса 10. бригадом из рејона с. Присада и путева који из Присада и Плетвара воде за Прилеп, правцем Св. Петка, Кукул, Прилеп; са 9. бригадом из рејона с. Кокре, правцем манастир Св. Димитрија, с. Селце, Прилеп; са 11. бригадом да нападне немачка обезбеђења у ширем рејону Плетварског превоја и, пошто поседне њихове положаје, да пређе у одбрану и спречава извлачење немачких јединица из Прилепа и интервенцију са правца Градског; 7. бригада 49. дивизије да овлада непријатељским положајима код с. Тополчана и с. Тројкрста и спречи довлачење појачања из Битоља за Прилеп.²⁴¹

Све припреме за напад на Прилеп завршене су до 28. октобра. Пре сванућа 29. октобра јединице су кренуле у напад. Пошто је 5. бригада, уз помоћ грађана и сељака, сломила отпор непријатеља у ширем рејону с. Мажучишта и манастира Трескавца, (најжешће борбе су вођене на гребену Пасјобарци, где је непријатељ имао и артиљеријска оруђа), наставила је наступање и до 05.00 часова избила у шири рејон Маркових кула и Дуванског института, где је наишла на отпор непријатеља јачине до батаљона,

241) Архив ВИИ, к. 234, док. 7-8/1; к. 1308, док. 1-6/8; к. 1309, док. 5-1/6; И. Алтоновски, наведени чланак.

Борбе за ослобођење Прилепа

који је ту имао изграђен систем одбране са доста аутоматског оружја. Мањи део снага бригаде избио је у рејон Монопола и артиљеријске касарне. У рејонима тих отпорних тачака јединице су водиле жестоке борбе, са наизменичним успехом. На касарну је нападао 3. батаљон. Овде се водила позицијска борба, у којој су немачке јединице настојале да одбаце батаљон што даље од касарне. Борба је вођена све до мрака 29. октобра, када се батаљон повукао према Наколни, јер је његов леви бок био откривен, те је претила опасност да буде окружен. У току ноћи успостављена је веза са 10. бригадом и одлучено да се сутрадан настави напад.

За то време 1. и 2. батаљон код Маркових кула и Дуванског института водили су тешке борбе. У међувремену су стигла немачка појачања са тенковима и моторним возилима, чиме је било заустављено даље наступање ових јединица. Одлучено је да се батаљони повуку на гребен Посјобарци. Повлачење јединица пропраћено је баражном митраљеском ватром непријатеља. И на гребену вођене су врло тешке борбе, јер су немачке јединице тежиле да овладају њиме и да на тај начин контролишу Прилеп са северозападне стране. Повлачење је било условљено и недостатком муниције. У току ноћи 5. бригада је посела положаје у рејону с. Мажучишта - Негра - Заградски камен и чекала да се попуни муницијом.

Према оцени бригаде, непријатељ је пред њеним фронтом имао око 50 - 60 мртвих и рањених. Бригада је имала 20 мртвих (по другим подацима 27), 37 рањених и 52 несталих; запленила је 17 пушака, доста муниције и друге ратне опреме.

Јединице 10. бригаде су, после кратке борбе, успеле да слома отпор немачких обезбеђујућих јединица код Св. Петке, Кукула и к. 666 (на путу Прилеп - Градско - источно од Прилепа). До 05.00 часова 29. октобра оне су се приближиле *артиљеријским касарнама, с намером да их блокирају* (на њих је тада нападао и 3. батаљон 5. бригаде). Продужавајући напад, јединице бригаде су заузеле неколико кућа на северној ивици града, с намером да се пробију у центар града. За то време 9. бригада, која је прва започела напад, ликвидирала је у једном бункеру 12 немачких војника и избила на југоисточну ивицу града - до градског насеља »Рид«. Ту је застала испред утврђених немачких положаја. Тучена јаком артиљеријском и митраљеском ватром, бригада је трпела велике губитке.

И сами трпећи губитке, делови немачких посада су почели да се извлаче из града и са обезбеђујућих положаја. При томе је јединицама НОВ Македоније пришло око 500 Пољака, Чеха и Словенаца, који су се до тада налазили у немачким јединицама. У одлучујућем тренутку за ослобођење града они су отворили ватру на немачке јединице.

Јединице 7. бригаде, које су добиле задатак да протерају немачке обезбеђујуће делове са положаја у ширем рејону с. Тополчани - с. Тројкрсти и да на тај начин запоседну комуникацију Битољ - Прилеп и онемогуће долазак немачких појачања из Битоља, водиле су 29. октобра неколико борби. Оне су успеле да сруше путне мостове код

ова два села. Одмах после пристизања батаљона у одређене рејоне за дејство, развила се жестока борба. Први батаљон је успео да протера немачку посаду из с. Тополчана и да организује одбрану на положајима Дупен камен (триг. 849); други батаљон је до подне, у борбама јужно од с. Беранци, протерао непријатељска обезбеђења са положаја и гонио их до с. Могила. У селу је батаљон ослободио 120 талаца које су Немци пре тога затворили у цркву.

У поподневним часовима 1. батаљон дочекао је непријатељску мешовиту колону испред поседнутих положаја код с. Тополчани, где се развила борба. У исто време је из Битоља наишао и оклопни воз са три вагона војника. Воз је испред порушеног моста код с. Тројкрсти стао, а војници су отворили ватру из топова и аутоматског оружја. Како је батаљон потпао под унакрсну ватру, а и због нестанка муниције, он се са падом мрака повукао према с. Белој Цркви.

У току ноћи 29/30. октобра 2. батаљон је водио борбу на положајима с. Српци - с. Беранци са немачком мешовитом колоном, при чему је уништио један тенк у коме је експлодирала муниција и поубијала посаду; 3. батаљон је испред порушеног моста јужно од Тополчана зауставио другу непријатељску колону од шест тенкова и неколико камиона; 1. батаљон је задржан у резерви у рејону с. Бела Црква.

На Плетварски превој нападала је 11. бригада. Њен 1. батаљон у току 29. октобра запосео је комуникацију Прилеп - Градско код с. Тројаци, а 2. батаљон је без успеха нападао положаје немачког обезбеђења у ширем рејону превоја и с. Плетвара. На овим положајима су биле истурене јаче немачке снаге због бојазни од пресецања одступнице снагама из Прилепа за Градско.

Средивши своје јединице, немачке трупе су, истог дана у подне, прешле у противнапад, вршећи нарочито снажан притисак на положаје 9. и 10. бригаде, које су се биле најбоље уклиниле у њихову одбрану. На правцу 10. бригаде Немци су употребили тенкове. Услед јаке ватре бригада је била принуђена да се повуче на полазне положаје. На југоисточним прилазима града, код »Рида«, где је непријатељ имао солидно израђене и међусобно повезане бункере и ровове, 9. бригада је стављена под унакрсну пешадијску и артшверијску ватру. Претрпевши у току дана губитке од око 40 мртвих и много више рањених, она се морала повући према манастиру Св. Димитрија, одакле

је прешла у противнапад и заузела с. Селце (југоисточно од Прилепа).

У међувремену је једна моторизована колона надира-ла Дреновском клисуром (са правца Градског) према Прилепу. Она је обасула положаје 11. бригаде на Плетварском превоју фронталном и бочном ватром, те је претила опасност да бригада буде окружена. У тој ситуацији Штаб бригаде је наредио да се јединице повуку на положаје с. Тројаци - с. Ракле (у непосредној близини комуникације Прилеп - Градско). Тада је немачка моторизована колона продужила ка Прилепу да би помогла снагама у граду да издрже притисак снага НОВЈ.²⁴²⁾

Држање Прилепа је било од велике важности за немачке трупе, нарочито за заштитнице које су се повлачиле долином Вардара, јер им је претила опасност да избијањем снага НОВ Македоније у рејон Градског, буду одсечене и уништене. Поред тога, било би онемогућено укрцавање у железнички транспорт у Градском планираних јединица ради пребацивања у рејон Косовске Митровице и Приштине.

Због тога су немачке јединице, сада појачане новим снагама, 30. октобра покушале да још даље одбаце 5, 9. и 10. бригаду, у чему нису успеле, јер су штабови јединица осујетили ову намеру. Тог дана јединице 5. бригаде су водиле жестоке борбе на подручју: с. Мажучиште - с. Загред - Маркове куле. Оне су до 14 часова заузеле Дувански институт са свим складишним зградама. Међутим, муниција је била на измаку, о чему је извештен Штаб 41. дивизије. Положаји су наизменично прелазили из руку у руке. Бригада, услед недостатка муниције, није могла равноправно да се носи са непријатељем. Притиснута свежим непријатељским снагама, она је морала да се поново повуче на полазне положаје.

Истог дана јединице 11. бригаде су извршиле неколико узастопних напада и противнапада на положаје немачких обезбеђујућих делова, али нису успеле да их избаце са положаја, јер су добили појачање из Прилепа. Јединице

242) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 111,113,114,115; АрхивВИИ, к. 234, док. 7-8/1, 23-72/1; к. 1308, док. 1-7/8,1-8/8, 2-3/8; к. 1309, док. 5-1/6, 5-2/6; Ослободилачки рат народа Југославије 1941 - 1945, књ. 2, стр. 364 - 367; група аутора војноисторијског института, Завршне операције за ослобођење Југославије 1944-1945, Београд 1957, стр. 174 - 178; И. Антоновски, наведени чланак; ЈБ. Георгиевси, наведена књига, стр. 167 - 201; В. Стрезовски, наведени материјал.

бригаде су одступиле у правцу с. Крстеца (2-3 км од комуникације Прилеп - Градско).

У току ноћи 30/31. октобра 7. бригада је водила борбу у рејону с. Тополчана, где је и надаље затварала правац Битољ - Прилеп. Борба је вођена и у току 31. октобра. Овим правцем су се повлачили последњи моторизовани делови 104. ловачке дивизије, изузимајући борбену групу »Штајерер«, која се повлачила преко Ресена, Охрида и Струге да би се прикључила 21. армијском корпусу у Албанији. Најтеже борбе је водио 2. батаљон на положајима с. Српци - с. Беранци око пола ноћи против моторизоване колоне која је тежила да се пробије за Прилеп. Батаљон је снажном ватром успео да принуди колону да се врати за Битол. Само неколико тенкова је успело да се пробије за Прилеп. Ујутро 31. октобра положаји 2. батаљона били су тучени снажном артиљеријском и минобацачком ватром. У том моменту су се појавила четири наша авиона (»титовци«), који су митраљирањем и бомбардовањем разбили непријатељску артиљерију на положајима, те је непријатељски напад после артиљеријске припреме изостао. Поред тога, наша авијација је оборила један немачки авион.

Око подне 31. октобра 3. батаљон 7. бригаде зауставио је на положајима с. Лознани - с. Бучево немачку моторизовану колону (то је била она колона која је претходног дана била враћена за Битољ), која се после борбе успела пробити за Прилеп. У ноћи 31. октобра на 1. новембар успела се пробити за Прилеп још једна моторизована колона, исто тако из састава 104. ловачке дивизије, претрпевши при томе извесне губитке од јединица 3. батаљона које су биле у заседи. После тога овај батаљон је био смењен од 1. батаљона. За то време техничка чета 5. бригаде је порушила пругу у дужини од око 60 метара у рејону с. Тројкрсти.

На основу наређења Штаба 15. корпуса од 30. октобра да се град поново нападне, јединице 41. дивизије су опет покушале да 31. октобра ослободе Прилеп у истом распореду као и претходног дана. Међутим, тог дана су се у Прилеп пробиле две немачке моторизоване колоне са тенковима, блиндираним колима и камионима - једна из Битоља, а друга из Градског (то су биле колоне са којима су водиле борбу 7. и 11. бригада - једна из састава 104. ловачке и 41. тврђавске дивизије и Метсованова борбена група, а друга из састава 91. армијског корпуса). На тај на-

чин вишеструко је појачана одбрана прилепског гарнизона. Задатак немачких снага био је да Прилеп држе у својим рукама све док се преко њега не повуку за Градско предвиђене јединице 104. ловачке дивизије. Пошто су се сјединиле са снагама у граду, скупа су предузеле противнапад на јединице 15. корпуса и принудиле их да се још једном повуку са положаја у непосредној близини града.

С обзиром на развој ситуације, немачко командовање је предузело и следеће мере: 1. новембра наређено је 22. армијском корпусу (чије је седиште било у Скопљу) да преузме дотадашњи одсек 91. армијског корпуса за специјалну намену; 2. новембра заштитнице су прешле грчко-македонску границу (њихови последњи делови су то учинили 3. новембра), а већ 4. новембра су избиле 30 км северно од Ђевђелије; 3. новембра наређено је Команди 22. корпуса да се повлачење са македонско-грчке границе према северу убрза свим средствима, да се снаге упуте на простор Скопље - Куманово - Бујановац и да се ешелонирају што више по дубини; при отварању пута према западу, стоји у наређењу, »мора победити надмоћност немачког војника над бандама (читај над партизанским јединицама), иако немачки војник до сада није обучаваан за овакву борбу«; постављен је задатак да се обилно примењују мере запречавања у напуштеним зонама како би се јединицама НОВЈ онемогућило брзо надирање. На крају се наређује да свака команда мора настојати да разбијене јединице што пре прикупи и упуту у састав формацијских јединица.²⁴³

Док су се водиле борбе за Прилеп, јужније од Велеса, код с. Оризара (на комуникацији Прилеп - Велес) немачке јединице су минирале све мостове и тунел и запалиле 60 вагона са опремом. Следећег дана, 1. новембра, јединице 42. дивизије НОВЈ су на том подручју спасиле од уништења једну композицију са цементом и плуговима отетим од становништва.

Друга македонска бригада, која је у рејону с. Г. Врановци обезбеђивала македонско војно-политичко руководство, источно од с. Рлевци сачекала је и разбила једну мању немачку колону и запленила два камиона са целокупном опремом и наоружањем. Након три дана, 30/31.

²⁴³ Ратни дневник »ГАЕ«, Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 193/156 - 259; Ратни дневник команде Југоистока, ф. 190/763 - 1007 и ф. 191/0001 - 238.

октобра око 22.30 часова делови 3. баталона извршили су напад на железничку станицу »Рајко Жинзифов« коју је бранило 70 - 80 немачких војника. Након једночасовне борбе Немци су разбијени и протерани са неизвесним жртвама.

Од мештана и немачких заробљеника добивени су 1. новембра подаци да немачка команда из Велеса намерава да минира тунел на жел. прузи Велес - Прилеп на деоници између Велеса и с. Г. Оризари (4-5 км од Велеса). Код тунела су дошли немачки војници и око 60 италијанских војника са двадесетак вагона. Да би се онемогућила ова акција, Штаб 2. бригаде упутио је 3. батаљон. На 2 км од тунела, у с. Г. Оризари, налазила се јача немачка посада, са којом је батаљон водио огорчену борбу. Тада су као појачање 3. батаљону упућене још две чете 4. батаљона са митраљезима и минобацачима. У петочасовној борби непријатељ се, користећи локомотиву и 20 вагона, повукао за Велес остављајући у с. Оризари и у тунелу велике количине експлозива и другог минерског материјала.²⁴⁴⁾

Новостворена ситуација у рејону Прилепа је отежава-ла напад и ослобођење града расположивим снагама, јер су јединице 41. и 49. дивизије у борбама за његово ослобођење имале велике губитке у људству, а остале су готово без муниције. Због тога је Штаб 15. корпуса 31. октобра по подне наредио да се дуж комуникација поставе заседе и да се у току мрака јединице извуку из додира са непријатељем и повуку на полазне положаје. Тако је 11. бригади наређено да мање снаге остави у рејону с. Крстец - с. Никодин, а главнину да размести позади фронта у с. Крстцу; главнина 2. бригаде требало је да се пребаци у с. Присад; 5. бригади је наређено да постави обезбеђујуће делове ради осигурања и извиђања у близини Прилепа у рејону Маркових кула и Дуванског института, а главнину снага да повуче иза полазних положаја, у с. Забрчани; 10. бригади је стављено у задатак да поседне положаје у ширем рејону Присада, 9. бригади да се повуче у с. Кокре, а јединице 7. бригаде да продуже са нападом на немачке делове и колоне у рејону с. Тополчани - с. Загорани. Свим бригадама

244) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 115, 116, 120; Архив ВИИ, к. 234, док. 23-72/1, 23-73/1; к. 1308, док. 1-7/8, 1-8/8, 2-3/8; к. 1309, док. 5-1/6, 5-2/6; к. 1373, док. 6/3; Завршне операције, стр. 174 - 178; Ослободилачкират народа Југославије 1941 - 1945, књ. 2, стр. 364-367; И. Антоновски, наведени чланак; В. Стрезовски, наведени материјал; Р. Стојановски, наведена књига, стр. 157 - 159.

је наређено да попуне и организационо среде своје јединице, изврше одговарајуће војне и политичке припреме, да извиђају и изненада нападају непријатеља и буду спремне да у погодном моменту поново нападну и ослободе Прилеп.

Ноћу 1/2. новембра пругом Битољ - Прилеп ишла је лагано композиција од 30 до 35 вагона, коју је обезбеђивала једна моторизована колона из састава 104. ловачке дивизије (кретала се путем Битољ - Прилеп паралелно са композицијом). Код с. Лознани левокрилна чета 2. батаљона напала је задњи део композиције, препуне разном муницијом и другим експлозивом. Прецизна и врло јака ватра 2. батаљона целокупним оружјем, посебно еветлећом муницијом, запалила је вагоне. Настала је јака експлозија која је трајала све до јутра 2. новембра. Поред тога, на том месту је порушена пруга у дужини од око 80 метара. Део колоне која се кретала друмом пробио се за Прилеп, док се други део вратио за Битољ. Резултати овог напада били су значајни: уништена је цела композиција и изгинули су војници који су је епроводили. Њихов број није утврђен. После ове акције сви батаљони 7. бригаде прикупили су се у с. Бучин, ради новог задатка. Само је део снага 2. батаљона остављен на положајима.

Битољско-преспански одред који је затварао правац Битољ - Ресен изводио је на Ђаватском превоју изненадне и узнемиравајуће нападе, јер је непријатељ, поставивши јака стална обезбеђења у рејону Ђавата и Превалца, успео да ову комуникацију држи отвореном за повлачење колона које се нису могле повући правцем Битољ - Прилеп. Ове колоне су биле принуђене да се преко Ресна, Охрида и Струге пребацују за Албанију. Сличне облике дејства примењивао је и батаљон »Гочек« на правцу Лерин - Битољ.

У време када су јединице 15. корпуса вршиле припреме за нови напад на Прилеп и немачке јединице су вршиле у граду регруписавање својих снага. Формирали су неколико јаких моторизованих колона, које су 31. октобра увече почеле да се повлаче преко Плетвара и Градског за Велес и Скопље. После кратких борби са обезбеђујућим деловима и ударним групама 41. дивизије, ове колоне су успеле да до ноћи 1/2. новембра извуку главнину, остављајући у граду своје заштитне делове.

У овој ситуацији, Штаб 15. корпуса је 1. новембра наредио да се поново нападне Прилеп, а затим настави го-

њење непријатеља. Напад на град је почео 2. новембра и до навече су јединице 41. дивизије ослободиле Прилеп, а немачке заштитне снаге делом уништиле, а делом одбациле ка Битољу и Градском. Одмах након тога наређено је 49. дивизији да предузме гоњење према Битољу и да ослободи град; 41. дивизија је упућена у рејон Кавадараца и Неготина са задатком да ослободи ова места, а потом продужи дејства долином Вардара ка Велесу. Ова дивизија је истовремено била и резерва Главног штаба Македоније. У Прилепу је заплена велика количина ратног материјала у магацинима које Немци нису успели да униште. У борбама за Прилеп укупни губици 41. и 49. дивизије износили су 78 мртвих, 108 рањених; непријатељски губици су били осетни.

Трећег новембра Врховни штаб је известио Главни штаб Македоније да немачке јединице, које се ужурбано повлаче са југа ка Косову и Метохији, покушавају да се преко Санџака пробију за Сарајево: »Код вас су остале само мање немачке снаге, које се неће повући док их ви не разбијете« У вези с тим се наређује да се развије максимална активност македонских јединица. »Нарочито је важно«, стоји у наређењу, »да што пре ослободите градове и гранични појас према Грчкој. На граници према Грчкој држати све градове, превоје и комуникације. Без нашег одобрења не пуштати ниједне трупе на нашу територију. Врло је важно што пре заузети Ђевђелију, Битољ и Доржан«²⁴⁵,

Непосредно после ослобођења Прилепа Главни штаб Македоније је наредио да се изврши реорганизовање јединица 41. и 49. дивизије. Тада су у састав 49. дивизије ушле 5, 7. и 9. бригада, а у састав 41. дивизије 2, 10. и 11. бригада.

Гоњење немачких делова ка Битољу вршиле су 7. и 9. бригада 49. дивизије. После борбе у рејону с. Могила, оставивши два артиљеријска дивизиона, немачке јединице су се повукле преко Битоља за Ресен и даље за Охрид. Продужавајући наступање. 7. бригада је, заједно са 1. егејском бригадом, око 10.00 часова 4. новембра ушла у Битољ без борбе и ослободила град. Радост и весеље народа било је неописиво.²⁴⁶

245) Архив ВИИ, Књига депеша ГШ, к. 234, док. 23-74/1, 23-75/1.

246) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 120, 123, 125, 130; Архив ВИИ, к. 234, док. 7-10/1, 7-11/1, 23-59/1, 23-78/1, 23-79/1, 23-80/1; к. 1308, док. 1-7/8; к. 1309, док. 5-3/6; Завршне операције, стр. 174 - 178; В. Стрезовски, наведени материјал.

Истог дана (3. новембра) Главни штаб Македоније је известио Врховни штаб да енглеска мисија при Главном штабу тражи одобрење, да 300 енглеских војника, који наступају долином реке Шкумбе ка с. Лини (Охридско језеро), пређе нашу границу и дође у с. Мали Влај (10 км југозападно од Струге). Члану војне мисије, капетану Хилу, одговорено је да за то треба да траже одобрење од Врховног штаба НОВ и ПОЈ.

Главни штаб је 4. новембра известио Врховни штаб да су се после ослобођења Битоља јединице 49. дивизије сусреле са савезничким трупима на југословенско-грчкој граници, јужно од Битоља (на правцу Лерин - Битољ).²⁴⁷

Врховни штаб НОВ и ПОЈ у неколико наврата је, у периоду од августа до новембра 1944. године, упозоравао Главни штаб Македоније да за сва тражења и захтеве савезничке мисије упућује на Врховни штаб. Нарочито је Врховни штаб подвлачио да без његовог одобрења савезничке снаге не могу прећи нашу границу. У духу тог наређења предузимане су и одговарајуће мере за затварање југословенско-грчке границе од стране јединица НОВ Македоније.

Тако је штаб Брегалничко-струмичког корпуса наредио 5. новембра Штабу 51. дивизије да се после ослобођења Струмице (ослобођена је 5. новембра) упути према Валандову, Дојрану и Ђевђелији. Четврта бригада је 7. новембра ослободила Валандово и Дојран, а 21. бригада упућена је према Криволаку. Дивизији је наређено да што пре избије на грчку границу и не дозволи ниједном енглеском војнику да пређе границу без одобрења Главног штаба Македоније.

После ослобођења Битоља, штаб 49. дивизије издао је 5. новембра заповест и јединицама поставио следеће задатке:

Битољско-преспански одред да продужи са активним дејствима на комуникацији Ресен - Охрид у рејону с. Крушје до Прентовог моста, са задатком да по могућству затвори овај правац на превоју Буково и наноси губитке непријатељу;

5. бригада да се преко с. Гопеша, с. Златари, с. Крушје пребаци на комуникацију Ресен - Охрид и да код с. Крушја и Прентовог моста затвори овај правац, пошто претходно успостави везу са Битољско-преспанским од-

247) Исто, к. 234, док. 23-80/1; к. 235, док. 2/3 и 25/3.

редом, а затим да са њим предузима заједничка дејства ради наношења губитака немачким заштитницама;

7. бригада 5. новембра да предузме убрзани марш из Битоља за Ресен, да што пре дође у додир са немачком борбеном групом »Штајерер« и да заједно са 5. бригадом приступи заробљавању непријатељских делова, који би евентуално били одсечени на превоју Буково;

9. бригада да врши гарнизонску службу у Битољу и да затвори правце из Грчке, не дозвољавајући упад на нашу територију јединицама савезничке енглеске армије под видом »гоњења непријатеља« и сл. За извршење овог задатка бригади је привремено придат батаљон »Гоче«²⁴⁸⁾

Када су заштитнице 91. армијског корпуса (2. и 3. новембра) прешле македонско-грчку границу и када су све немачке снаге на територији Македоније стављене под команду 22. армијског корпуса, борбена група »Штајерер« (1017. и 964. тврђавска бригада са укупно 7-9 тврђавских батаљона и другим јединицама) упућена је преко Ресна, Охрида и Струге под команду 21. брдског армијског корпуса, пошто је правац Ресен - Битол> - Прилеп био ослобођен од јединица НОВ Македоније. Тако је ова борбена група била принуђена да се пробија за Албанију.

Планирана дејства 49. дивизије нису се развијала онако како су била предвиђена. Моторизована борбена група »Штајерер« била је бржа и раније се извукла преко Ресна (њу су дочекале јединице 48. дивизије и водиле борбу), па је 5. бригада после ње, без борбе, 5. новембра око 14.00 часова ушла у Ресен. Сутрадан (6. новембра) је стигла у Ресен и 7. бригада, разместила се у Ресну и с. Јанковцу, а 5. бригада је добила наређење да се припреми за учешће у борбама за ослобођење Охрида са јединицама 48. дивизије. Тако је, са деловима борбене групе »Штајерер«, на превоју Буково водио борбу само Битољско-преспански одред, који није могао ништа значајније да постигне против врло јаких непријатељских снага.

Јединице 41. дивизије, све до њиховог пребацивања за учешће у борбама за ослобођење Прилепа, дејствовале су у Повардарју од Ђевђелије до Градског у Дреновској клисури. Штаб 15. корпуса наредио је 20. октобра 41. дивизији да са 9. и 11. бригадом изврши демонстративан напад на Неготино и да га зазме а после тога да га напусти и усиљеним маршем бригаде да се пребаце у рејон При-

248) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 135.

лепа: 9. бригада у с. Дреновци са задатком да штити аеродром код с. Зрзе (импровизовани аеродром северозападно од Прилепа где су савезници спуштали ратни материјал), а 11. бригада у рејон с. Смиловци - с. Владиловци ради затварања комуникације Прилеп - Велес. Десета бригада је добила задатак да дејствује на комуникацију Прилеп - Градско.

У покрету на одређено подручје 11. бригада водила је борбу са немачким обезбеђујућим деловима на простору: Девол и код с. Раец (на комуникацији Прилеп - Градско). При томе је уништила 6 камиона, 2. блиндирана аутомобила и нанела непријатељу осетне људске губитке. Она је имала 1 мртвог и 2 рањена. У исто време 9. бригада је водила вишечасовну борбу на простору: с. Габрово и с. Петрово (између Ђевђелијеи Демир-капије); 10. бригада је послала ударне групе на положаје код с. Фариш - с. Ракле - с. Росоман (на комуникацији Прилеп - Градско) да збаци непријатељска обезбеђења са тих положаја, у чему су оне делимично успеле.

Према извештају Штаба 15. корпуса од 25. октобра, 9. и 11. бригада 41. дивизије у десетодневним борбама на простору Дреновска клисура - Демир-капија и Демир-капија - Ђевђелија постигле су видне резултате: уништиле су 62 моторна возила, дигле у ваздух више мостова и пропуста и жел. пругу у дужини од око 100 метара; заробиле су 32 немачка војника и нанеле непријатељу осетне губитке, а саме су имале 15 мртвих и 25 рањених.

Док су јединице 41. дивизије у рејону Прилепа водиле борбу до 2. новембра, у Повардарју су дејствовале јединице Ђевђелијског и Тиквешког војног подручја, како је то заповешћу Главног штаба Македоније од 20. октобра било предвиђено. Ђевђелијски одред, партизанске страже, територијалне, диверзантске и минерске јединице и групе дејствовале су на прузи и друму Ђевђелија - Демир-капија, а Тиквешки одред са другим јединицама и групама на прузи и друму Демир-капија - Градско.

Ове јединице су најчешће изводиле диверзантске акције, изненадне ноћне нападе и препаде на немачке колоне, наносиле им губитке и успоравале њихово кретање. Због све чешћег рушења на прузи и путу Ђевђелија - Градско, немачке команде су биле присиљене да одвајају из колоне обезбеђујуће делове и да их као сталне посаде постављају на висовима и погодним тачкама дуж пруге и пута, како би обезбедили кретање својих снага. Баш ови

обезбеђујући делови су били мета напада поменутих јединица. Оне су у овим акцијама имале запажене успехе, тако да се скоро није осетило одсуство оперативних јединица са ове територије.²⁴⁹

У ратном дневнику ГАЕ од 25. октобра је забележено да је са побољшањем временских прилика непријатељска авијација (односи се на југословенске авионе »титовци« - примедба аутора) прешла на систематско неутралисање главне жел. пруге и осталих важних комуникација; напад је извршен и на железничке станице у Градском и Велесу. Има и извештаја у којима се истиче угроженост комуникација у Повардарју због сталних напада и диверзија на њима.

Док су се водиле борбе за ослобођење Прилепа, вардарским комуникацијским правцем прешле су 3. новембра последње заштитнице ГАЕ грчко-македонску границу код Ђевђелије. Истог дана наређено је команди 22. корпуса да се повлачење према северозападу убрза свим средствима. На дан 4. новембра ове заштитнице су биле негде у рејону Демир-капије, а 6. новембра су достигле рејон Неготина.²⁵⁰

После ослобођења Прилепа бригаде 41. дивизије су упућене у долину Вардара, запоседајући простор између Демир-капије и ушћа Црне реке у Вардар, где су већ пристигле немачке заштитнице.

Према заповести штаба 41. дивизије, у току ноћи 6. новембра јединице су нападе немачке положаје и заштитнице од ушћа Црне реке у Вардар до Демир-капије: 11. бригада је напала мост на Црној реци и поставила заседу према Градском на левој обали реке; 2. бригада је добила задатак да код жел. станице Кукуричани пресече немачку колону и одвоји њене заштитне делове од главнине са циљем да јој не дозволи рушење гвозденог жел. моста на Вардару код с. Криволака, једине везе према Штипу; 10. бригада је добила задатак да изврши напад на Неготино и на комуникацију према Демир-капији. Штаб дивизије је наредио да се напад изведе 6. новембра у 21.00 час. Према добијеним подацима, непријатељ је на овом сектору имао преко 1.000 војника, више борних кола, не-

249) Исто, док. 97, 99, 106.

250) Ратни дневник »ГАЕ«, Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 183/5 - 147, ф. 193/156 - 259; Ратни дневник команде Југоистока, ф. 190/763 - 1007 и ф. 191/0001 - 238.

колико возова, од којих је један био блиндиран. Било је и тенкова.

Ако се анализирају постављени задаци бригаама, може се уочити да је 10. бригада била и сувише одвојена од осталих снага дивизије. Циљ је био да се на простору од Демир-капије до Градског истовремено нападно откријене немачке снаге. Можда би било боље да су се снаге дивизије масирале на ужи простор и са погодних положаја нападале непријатељске колоне и наносиле им губитке. Кордонски распоред бригада то није омогућавао.

Непријатељ је пред одсеком 2. бригае своје снаге концентрисао јужно од Криволака, на сектору жел. станица Кукурчани - Црна река. Овде је борба трајала целе ноћи без видних резултата. У раним јутарњим часовима 7. новембра 2. батаљон бригае успео је да протера немачке делове из периферијских објеката и да их набаци у бункере и жел. станицу. Далје напредовање било је заустављено. Око 8 часова 4 авиона Врховног штаба НОВ и ПОЈ («титовци») отпочели су митраљирање дуж пруге код жел. станице Кукурчани. Према ратном дневнику ГАЕ, од митраљирања ових авиона на овој деоници пруге запаљена је била једна немачка композиција и сва је изгорела. Код непријатеља је настала паника, те је 2. батаљон 2. бригае одмах кренуо на јуриш. После двочасовне борбе непријатељ је био принуђен на одступање. Тада је батаљон делом снага прешао мост код Криволака и бочним дејством принудио непријатеља на брже повлачење према Велесу. У овој борби 2. бригада је имала 5 мртвих и 6 рањених, а 10. бригада, која је водила борбу на комуникацији Неготино - Демир-капија, 6 мртвих. Непријатељски губици нису утврђени.

Пошто је непријатељ све објекте минирао, 2. бригада је оставила нужно обезбеђење и без задржавања продужила да наступа друмом. Код Куријске реке немачке јединице су припремиле варку. У близини пошумљене обале појавили су се немачки војници са белим заставицама. Борци Извиђачког вода су зашли у шуму да би их разоружали и заробили. Немци су их сачекали и изненадном ватром неке убили, а неке заробили. После преласка Куријске реке 2. бригада је нападнута тенковима и оклопним колима, те је претрпела губитке од 8 погинулих и 12 рањених. У овим борбама јединице 2. бригае су, због недовољне будности, наивно населе на непријатељску варку, због чега су претрпеле и осетне губитке.

Наредног дана 2. бригада је продужила наступање иза 11. бригаде ка Стобима и 8/9. новембра избила на реку Бабуну (5 км јужно од Велеса). Сутрадан је требало да учествује у ослобођењу Велеса, али је повучена са осталим јединицама 41. дивизије ради учешћа у борбама за ослобођење западне Македоније.

При повлачешу непријатељ је рушио све иза себе. Јединице су успеле да онемогуће рушење моста код Криволака, где је остављен један батаљон 10. бригаде ради осигурања. Он се у том рејону повезао са 21. бригадом 51. дивизије. Један батаљон 10. бригаде је са Тиквешким одредом пошао у правцу Ђевђелије. Ђевђелијски одред (називан Други Ђевђелијски одред), кренуо је из с. Богданци и 6. новембра ушао у Ђевђелију, где се већ налазио штаб војног подручја са својим јединицама, које су још 4. новембра ослободиле град. Пошто је 7. новембра у Ђевђелији свечано прослављен дан октобарске револуције, донета је одлука да се као дан ослобођења Ђевђелије прогласи 7. новембар.

На тај начин било је ослобођено цело Повардарје до Велеса. После тога је Ђевђелијски одред упућен да затвори границу према Грчкој код с. Коњско. Тиквешки одред у рејону Мрежичко, а Мариовски одред у рејону Старовина; 9. бригада 49. дивизије заједно са границом од с. Старовина до Преспанског језера.²⁵¹

И поред свега, јединице 41. дивизије су о овим борбама испојиле велику покретљивост и снажљивост. Обавештајна служба на терену је добро радила и правовремено достављала ажурне податке о распореду и јачини непријатеља. На основу тих података Штаб дивизије је правилно постављао задатке бригадама, упутивши их на најосетљивије пунктове за непријатеља. Јединице су ноћним изненадним препадима доста успешно дејствовале и наносиле губитке непријатељу. Иако су задње немачке јединице рушиле све за собом, јединице дивизије су успеле да спасу од рушења врло важан мост код Криволака, што је био велики успех. Партизански одреди, територијалне јединице, минерске и диверзантске групе, успешно су обавиле свој задатак када су оперативне јединице (бригаде 41. дивизије) биле ангажоване у борбама за ослобођење Прилепа, а и после тога.

251) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 136, 137, 149; Ратни дневник »ГЛЕ« Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 183/156 - 259; Архив ВИИ, к. 1379, док. 22-9/21; к. 1373, док. 27/1; к. 1375, док. 12/3; Р. Стојановски, наведена књига, стр. 160 - 164; Алеко Ђаев, материјал са Симпозијума у Ђевђелији, април 1943 - мај 1945.

ОСЛОБОЂЕЊЕ ОХРИДА И СТРУГЕ

На правцу Ресен - Охрид - Струга била је оријентисана 48. дивизија (1, 6, 15. македонска и 4. албанска бригада). Према директиви Главног штаба Македоније од 20. октобра, 48. дивизија је добила задатак да очисти охридско и струшко подручје, а да потом продужи дејства у правцу Кичева и Гостивара и ту територију, очисти од балистичких снага.

С обзиром на ситуацију на тетовско-скопском подручју, где су биле концентрисане јаке балистичке снаге и да су се немачке снаге ужурбаном повлачиле преко Скопља и Качаничког теснаца, 6. македонска бригада је привремено узета из састава 48. дивизије и стављена под команду 42. дивизије.

У духу поменуте директиве јединице 48. дивизије су добиле следеће задатке: 1. бригада да дејствује на путу Ресен - Охрид против немачких јединица из састава 22. брдског армијског корпуса које су се повлачиле преко Ресна и Струге за Албанију и, пошто испита јачину немачких снага у Охриду, да ослободи град; 4. албанска (шиптарска) бригада да разоружа сељаке у селима Корошиште, Долагожда, Татеши (струшки срез, на јужним падинама пл. Караорман), а затим да избије на пут Струга - Елбасан и затвори тај правац код превоја Ђафа Сан (на самој граници) и онемогући долазак појачања из Албаније непријатељским снагама у Струги и Охриду; истовремено задатак ове бригаде је био да онемогући извлачење немачких снага из Струге у Албанију; 15. бригада је остављена у региону с. Челопеци - с. Вранештица ради обезбеђења те територије од упада балиста из Кичева.

Извршавајући постављени задатак, 1. бригада је 17. октобра добила податке од обавештајних органа да у Охриду нема немачких јединица, те је 18. октобра ушла без борбе у град, остављајући један батаљон на путу Ресен - Охрид ради обезбеђења са тог правца.

Након тога 1. бригада је добила задатак да са два батаљона продужи за Стругу, да се тамо повеже са 4. албанском бригадом и да заједнички нападну и ослободе град. У Струги је у то време било око 700 немачких војника из састава 297. дивизије и око 300 балиста. Они су солидно утврдили све прилазе граду вешто користећи, при томе, мочварно и непролазно земљиште са многобројним каналима, преко којих је екором немогуће било проћи.

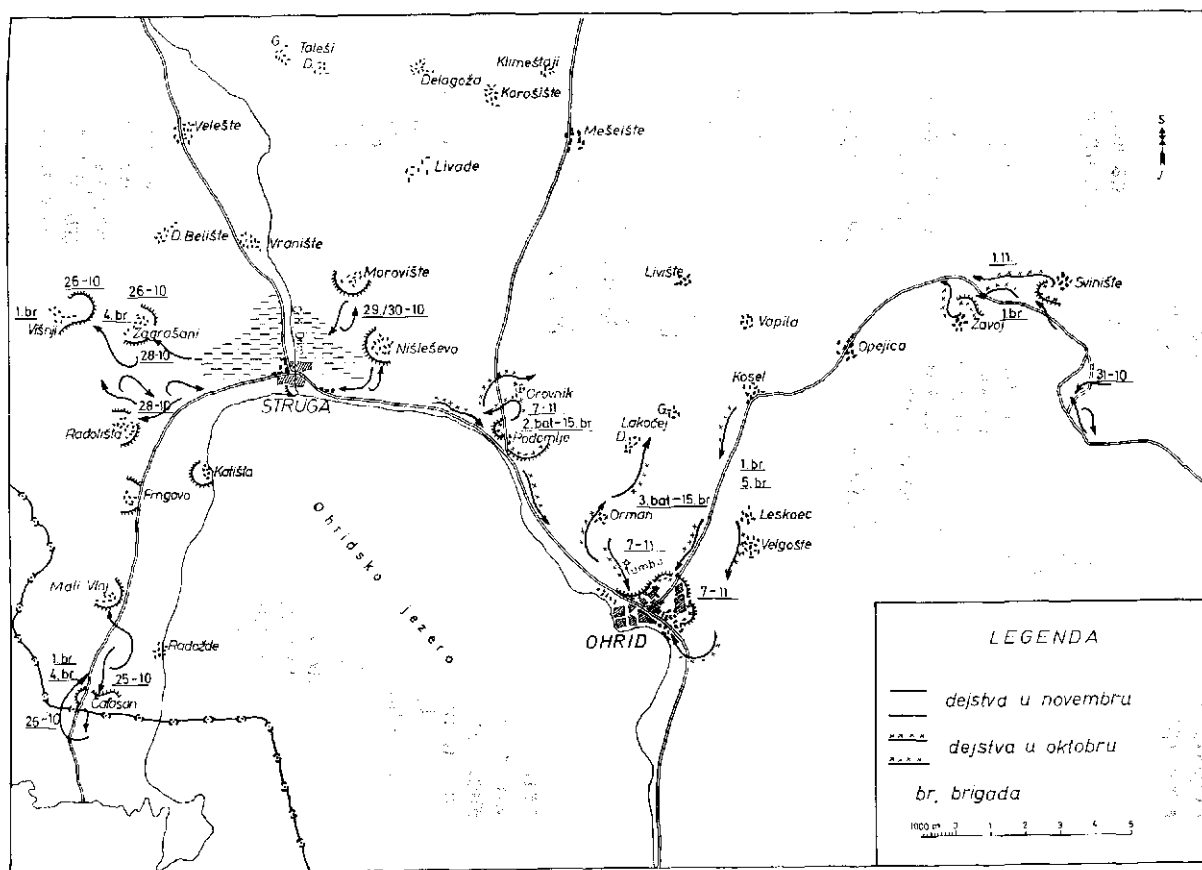
У току 18. и 19. октобра 1. бригада је извршила напад на Стругу и успела да овлада с. Моровиште и делом града, али је услед снажног отпора непријатеља са отпорних утврђених тачака, после шесточасовне борбе 19. октобра, била принуђена да се повуче из града. Према процени, непријатељ је имао осетне губитке, нарочито у рањеним. Бригада је имала 7 мртвих и 4 рањена. Заробљено је: 2 Немца, 5 Италијана и 7 балиста и заплењено нешто ратног материјала.

За то време 4. албанска бригада је дејствовала у с. Ко-рошиште, Долагожда, Татеша, како је то задатком било *постављено*, а затим је делом снага учествовала у нападу на Стугу, левом обалом Црног Дрима, заједно са 1. бригадом. Ова бригада је приликом разоружавања села прикупила преко 300 пушака, 7 митраљеза, 11 пушкомитраљеза и доста муниције. После одржаних политичких зборова, становништво је ово оружје добровољно предавало бригади. На Стругу је нападао 2. батаљон 4. бригаде, а остале снаге су продужиле са разоружавањем становништва по селима на левој обали Дрима. И у овим селима прикупљено је доста оружја. У овом периоду Бригади је пришло доста балистичких приврженика, изузев вође балиста Мурата из с. Лабуништа који је са собом водио око 100 балиста.

Бригада је затим код с. Радолишта, с. Калишта, с. Фрнгово водила борбу са немачком колоном која је настојала да се преко превоја Ћафа Сан пробије за Стругу и повеже са снагама у граду. Бригада је успела да одбаци немачку колону на старе положаје код превоја Ћафа Сан. На тај начин Струга је остала блокирана и опкољена од јединица 1. и 4. бригаде. Ова активност забележена је и у ратним дневницима команде Југоистока и команде ГАЕ. У њима се подвлачи да су партизанске јединице појачале притисак на кланац код Струге (мисли се на превој Ћафа Сан), да је она опкољена од њих, да је откривено прикупљање ²⁵²⁾ јаких непријатељских снага у рејону Струге итд.

Пошто се није успело овладати Стругом, Штаб 48. дивизије је донео одлуку да се прво ликвидирају немачке снаге у рејону с. Фрнгово - превој Ћафа Сан, које су везивале 4. албанску бригаду, а да се потом целокупним снагама нападне Струга, униште непријатељске снаге у њој

²⁵²⁾ Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 93, 96, 97, 113; Историјат 4. Албанске (шиптарске) бригаде, Архив ВИИ, к. 1315, док. 3-60/5; Микротекa, НАВ-Н-Т-311, ф. 191/000239 - 555; ф. 183/5 - 147; ф. 194/545-548, 586-588.

Борбе за ослобођење ихрија и Струге

и ослободи град. Таква одлука је донета јер се на ослобођење града није могло рачунати све док немачке снаге држе простор између превоја Ђафа Сан и Струге, јер су тиме држале отвореном комуникацију од Охрида до албанске границе, што им је омогућавало упућивање појачања из Албаније за Стугу и Охрид, и обратно.

Да би дивизија имала што јаче снаге за напад на град, наређено је штабу 15. бригаде да се са два батаљона пребаци из с. Челопеци у рејон Струге, а да за обезбеђење те просторије остави један батаљон. Рачунало се да ће 15. бригада стићи у рејон Стуге док 1. и 4. бригада не очисте простор од немачких јединица између с. Фрнгова и превоја Ђафа Сан.

Ради конкретизовања постављеног задатка, у рејону с. Мали Влај (у близини превоја Ђафа Сан) одржан је 23. октобра састанак штабова 4. албанске, и 1. македонске бригаде и 4. батаљона 20. бригаде Албанске народне армије. Они су прецизно утврдили задатке у заједничком нападу на немачке снаге код превоја Ђафа Сан. Док је саветовање било у току, немачке снаге су са правца превоја предузеле напад на 4. батаљон 20. албанске бригаде и успеле да га потисну до с. Мали Влај, где се одржавао састанак. Предузетим мерама, батаљон је одбацио Немце према превоју.

У току 25. октобра по један батаљон 1. и 4. бригаде посели су положаје дуж друма Струга - Ђафа Сан у висини с. Заграчани - с. Радолишта - с. Калиште (на Охридском језеру) са задатком да не дозволе продор немачким јединицама из Струге ради помоћи снагама код превоја; остале снаге 1. и 4. бригаде, 4. батаљон 20. албанске бригаде и добровољци из с. Радолишта извршили су напад на око 400 немачких војника на положајима код превоја Ђафа Сан и успели да их одбаце преко југословенско-албанске границе и да запоседну превој.

Међутим, у току ноћи 25/26. октобра јача немачка група из Струге успела је, користећи недовољну будност наших снага, да се неопажено провуче кроз међупросторе положаја и избије на превој. Ту се повезала са немачким снагама које су биле тамо. У току 26. октобра у рејон превоја је дошла и немачка колона са правца Елбасана јачине око 300 војника. Тада су све ове немачке снаге извршиле противнапад на наше јединице. Услед снажног притиска, 1. бригада се повукла на положаје код с. Вишни, а 4. бригада код с. Заграчани. Преко ноћи Немцима је успело да

део снага из овог рејона пребаце у Стругу и тиме још више појачају овај гарнизон.²⁵³

Како је комуникација Ресен - Охрид - Струга била тако неопходна немачким снагама ради повлачења борбене групе »Штајерер« и других делова из састава 22. брдског армијског корпуса за Албанију, команда 21. армијског корпуса је свим силама настојала да је очисти од партизанских јединица и држи отвореном све дотле док *сеипо-*следње заштитнице и група »Штајерер« не пробију у Албанију. Због тога се, у овом периоду, немачке јединице стално крећу из једног у други правац (из Струге за Албанију) и обратно.

Командант ГАЕ генерал Лер је 26. октобра коначно наредио да се борбена група »Штајерер« (7-9 пешадијских тврђавских батаљона и неколико дивизиона артиљерије) која се налазила на »Хајнрих линији«, са почетком повлачења од грчко-македонске границе потчини команди 21. корпуса и да се повлачи преко Ресена, Охрида и Струге. Ова борбена група је 2. новембра почела да се повлачи за Албанију.²⁵⁴

Јединице из састава 297. дивизије поново су предузеле 28. октобра напад јаким снагама и успеле да овладају с. Заграчанима и с. Радолиштем и одбаце 1. и 4. бригаду према с. Вишни. При томе су немачке јединице, ради одмазде, запалиле с. Радолишта, које је до темеља изгорело, и поубијали око 100 сељака, жена и деце. Због тога што су, као и сељаци из Франгова и Заграчана, водили борбу заједно са оперативним јединицама против немачких снага у току протеклог дана. У поподневним чаеовима, јединице НОВ Македоније, после сређивања, успеле су да противнападом одбаце немачке јединице и принуде их да се повуку за Стругу и према превоју Ћафа Сан. Тако су наше снаге повратиле изгубљена села, а 4. бригада је поново посела положаје дуж друма Струга - Ћафа Сан у висини села Мали Влај - Фрнгово - Калишта - Радолишта.

У борбама од 25. до 29. октобра непријатељ је имао преко 40 мртвих и рањених и 22 заробљена војника, који

253) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 120; Архив ВИИ, к. 654, док. 1/5; к. 1362, док. 3/3.

254) Ворбенугрупу »Штајерер« сусачињавали: 1017. тврђавска бригада са 8. и 20. дивизионом 999. пука, 1007. тврђавски пешадијски батаљон и 3. дивизион 999. арт. пука, као и 964. тврђавска пешадијска бригада са 909, 910, 1003. и 1006. тврђавским пешадијским батаљонима и 954. дивизионом артиљерије. Архив ВИИ, Микротека НАВ-Н-Т-311, ф. 187/209-211, ф. 186/872 - 876; Ратни дневник »ГАЕ«, ф. 183/156 - 259.

су се код с. Радолишта предали нашим јединицама. Бригаде су у последњој борби имале 6 мртвих и 12 рањених.

Наредбом Штаба 48. дивизије од 29. октобра расформирана је Охридска бригада (као бригада постојала је релативно кратко време), а њено људство је распоређено у састав 1. и 15. бригаде, чиме су оне бројно знатно ојачале. Пошто је и 15. бригада стигла са два батаљона у рејон Струге, извршена је припрема за напад на град. У Струги се тада налазило око 1.000 немачких војника и балиста. Напад је изведен ноћу 29/30. октобра са свих праваца, са по два батаљона из 1. и 15. бригаде и једним батаљоном 4. бригаде, док су два батаљона 4. бригаде остала на положајима према превоју Ћафа Сан ради обезбеђења напада са тог правца и онемогућавања да се немачка појачања пробију за Стругу. И поред тога, напад није успео. Немачке јединице су на самој ивици града биле јако утврђене, а мочварно земљиште је веома отежавало покрет и развијање јединица (сувог и пролазног земљишта је било врло мало). Сем тога два батаљона 4. бригаде, са којима није било сигурне везе, напустила су положаје према Ћафа Сану и пошла у напад на Стругу, сматрајући да нема више потребе да буду на тим положајима; тиме је омогућено једној немачкој колони из Албаније да се преко превоја пробије за Стругу и снабде гарнизон храном и муницијом, која је непријатељу већ понеетала.

Овај напад, мада неуспео, заслужује да се о њему још нешто каже. Пре почетка напада у свим јединицама су формиране ударне групе чији је задатак био да упадну у непријатељске бункере и утврђене отпорне тачке и да у њима униште немачке посаде. Због тога су ове групе биле наоружане аутоматима и бомбама и ојачане пушкомитраљезима. Ноћ је била тмурна, а видљивост слаба. Будући да је непријатељ више дана био блокиран и окружен од наших јединица, припремио је: тешко аутоматско оружје са потребним елементима за ноћно дејство на правцима који су били пролазни, тако да је, откривши напад наших јединица, отворио убитачну ватру из аутоматског оружја, топова и минобацача и нан *осио* велике губитке батаљонима. Траг светлећих метака кроз непрозирну ноћ указивао је на то да су сви пролазни приступи обухваћени том организованом ватром. Иако су уочи напада јединице биле упознате са пролазима на својим правцима напада, оријентација у густом мраку је била врло тешка, тако да су оне у наступању морале да се померају лево и десно, тра-

жећи пролазна места на мочварном терену, при чему су изложене јакој непријатељској ватри, трпеле губитке. Поред тога, у дубоким каналима тадашњег Струшког блата утопило се најмање 10 бораца. Зато је наређено јединицама да се повуку на своје полазне положаје.

Непријатељске снаге у Струги и надаље су остале блокиране и окружене. У току ноћи 30/31. октобра део немачких снага из Струге покушао је да се пробије за Охрид. После двочасовне борбе са блиског одстојања, у којој су употребљаване и ручне бомбе, јединице 15. бригаде су онемогућиле њихово пробијање за Охрид и принудиле га да се врати у Стругу. И том приликом бригада је покушала да се нападом поред Охридског језера и преко с. Мислешева и Циглане пробије у Стругу и овлада градом, али није успела. Она је одржала положаје код с. Мислешева и с. Моровишта,²⁵⁵⁾ одакле је наредних дана вршила сталне нападе на град.

С обзиром на новонасталу еитуацију, Штаб 48. дивизије је 31. октобра наредио 1. бригади да се из рејона Струге и Охрида пребаци на комуникацију Ресен - Охрид, са задатком да напада немачке колоне које су се из Битоља и Ресна повлачиле преко Охрида и Струге за Елбасан. Два три дана касније овом комуникацијом је почела да се повлачи и борбена група »Штајерер«. Тако су се на правцу Битољ - Ресен - Охрид све до 6. новембра налазиле врло снажне немачке јединице које су из Битоља и рејона Преспанског језера хитале да се што пре пробију преко Струге за Албанију и ставе под команду 21. армијског корпуса.

Да би обезбедили што успешније извлачење својих снага овом једином комуникацијом за Албанију, немачке команде су поставиле дуж друма Битољ - Ресен и Корча - Ресен - Охрид своје сталне посаде на погодним и осетљивим местима. Поред тога, оне су формирале и одред за оправку комуникација, који је требало да врши оправку мостова, пропуста и деоница пута и тиме обезбеди кретање моторизованих делова и артиљерије.

У току 31. октобра овај одред за оправку комуникација наишао је на заседу делова 1. бригаде код жандармеријске станице Буково и био разбијен, претрпивши при томе доста губитака који нису утврђени (у то време 1. бригада је са два батаљона била на положајима код с. Свиништа

²⁵⁵⁾ Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 120. Архив ВИИ, к. 232, док. 2-47/3, к. 1362, док. 3/3, 4/3, 11/3.

и с. Завоја, а једним батаљоном на положајима с. Косел - с. Опејица - у непосредној близини Охрида).

Првог новембра, око 7.00 часова, наишли су предњи непријатељски делови са обе стране пута. У првом моменту јединице 1, бригаде су уништиле неколико коњских запрега и камиона и нанеле извесне губитке овим деловима. После тога су непријатељу пристигла појачања, тако да су батаљони водили читавог дана борбу у рејону с. Свиништа - с. Завој. Тек пошто је отворио снажну артиљеријску ватру из многобројних оруђа и увео у борбу свеже снаге, непријатељ је успео да потисне ова два батаљона 1. бригаде и овлада са оба села, у којима је спалио већи број кућа. Батаљони су у овој борби имали 1 мртваг и 7 рањених, док непријатељски губици нису утврђени.

Другог новембра су продужене борбе на овом правцу. Бригада је распоредила два батаљона на положајима код с. Опејица - с. Расино, а један батаљон је задржала као маневарску групу ради напада на непријатељске бокове и позадину на сектору с. Свиништа - с. Завој. И овог пута борба је трајала целог дана. Из дана у дан све већи број немачких јединица кретао се овим правцем. После доста тешких борби са више пута надмоћнијим снагама, које бригада није могла да задржи, неколико немачких колона на моторним возилима и оклопним аутомобилима успело је да се, уз обостране губитке, пробије за Охрид. Овог пута 1. бригада је имала 4 мртва и 6 рањених бораца, а непријатељски губици нису утврђени.

За то време ситуација код Струге је била следећа: у току 31. октобра једна немачка колона је успела да се преко Ђафа Сана пробије за Стругу, са циљем да се споји са снагама које су се преко Ресна пробијале за Охрид и да заједно с њима одржи слободну комуникацију за Албанију. На овом сектору је била 4. албанска бригада и један батаљон 15. бригаде (један батаљон ове бригаде био је по наређењу Штаба 48. дивизије упућен у с. Подмоље као резерва, с обзиром на велико кретање немачких колона између Охрида и Струге). Четврта бригада је једним батаљоном држала положаје с. Заграчани - с. Белица - с. Враништа, са једним батаљоном код с. Моровишта, док јетрећи батаљон вршио разоружавање села. Сва поменута и друга села била су претежно раселена због бојазни од немачких репресалија.

Током три дана 15. бригада је водила врло успешне борбе са немачким снагама у Струги, које су покушавале

да се по сваку цену пробију за Охрид. Оне су 6-7 пута нападале положаје бригаде код с. Мислешева и с. Моровишта. Бригада је успешно одбијала ове нападе и предузимала противнападе на немачки гарнизон у Струги, тако да им није дозволила повезивање са снагама у Охриду. У овим борбама бригада је имала 5 мртвих и 6 рањених. Непријатељ је, према процени, имао много више жртава зато што је насртљиво нападао и што се борба водила на блиском одстојању уз употребу аутоматског оружја и ручних бомби. Људство 48. дивизије било је преморено од сталних двадесетодневних борби.

Будући да су се из Ресна у Охрид пробиле врло јаке немачке снаге, које су наставиле кретање ка Струги, претила је опасност да јединице 4. и 15. бригаде буду доведене у врло тешку ситуацију. Одлучено је да се ове две бригаде повуку са положаја, попуне муницијом и припреме за напад на Охрид и Стругу.

Трећег новембра распоред јединица 48. дивизије је био следећи:

1. бригада је била прикушвена у с. Велмеј;
два батаљона 15. бригаде у с. Ботуну, а један батаљон у с. Челоpeci (код Кичева);

4. албанска бригада била је на положајима код с. Враиште, с. Белица, с. Добовјани, а њени слабији делови у с. Заграчани; делом снага бригада је вршила разоружавање у с. Г. и Д. Татеши, с. Беговица, с. Делогижда. Поред тога, бригада је имала задатак да извиђачким деловима прати покрет и јачину непријатељских снага.²⁵⁶⁾

У току 4. и 5. новембра јединице су се налазиле у истим рејонима, вршећи војне и политичке припреме за напад на Охрид и Стругу. У исто време извиђачке јединице прикупљале су податке о распореду и јачини непријатељских снага. За то време борбена група »Штајерер« и снаге из Битоља успеле су да се углавном пробију у Охрид и Стругу, повлачећи са собом и обезбеђујуће делове са комуникације Ресен - Охрид. У ратном дневнику ГАЕ од 7. новембра се истиче да је на албанско-македонској територији и даље активност партизанских јединица усмерена против центара веза, саобраћајница и отпорних тачака; да се гро немачких снага налазило у Струги, с обзиром да нису могле продужити даље, јер је друм за Елбасан био

²⁵⁶⁾ Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 134; Архив ВИИ, к. 1362, док. 11/3.

порушен и оштећен, што је онемогућавало покрет моторизованих делова.

У овој ситуацији Штаб 15. корпуса је 5. новембра наредио 48. дивизији да од Струге очисти терен према 49. дивизији која је дејствовала на правцу Битољ - Ресен - Охрид.

У духу овог наређења, а према прикупљеним подацима о непријатељу, Штаб 48. дивизије, којој је придата и 5. бригада 49. дивизије, издао је б. новембра заповест јединицама да 7. новембра изврше напад на Охрид и Стругу и да тамо униште или заробе непријатељске снаге и ослободите ова места. Јединицама су постављени следећи задаци:

1. бригада да из с. Велмеја изврши покрет преко с. Злести за с. Вапила, одакле са два батаљона да очисти с. Косел, остављајући у њему један батаљон и део пратеће чете ради обезбеђења од правца Ресна, а да једним батаљоном продужи напад на Охрид; један батаљон да се ноћу инфилтрира у с. Лескоец и с. Велгошти ради напада на Охрид заједно са 5. бригадом преко Хидробиолошке станице, и то истовремено са батаљоном који је нападао са правца с. Косел;

15. бригада (без једног батаљона који се налазио у с. Челопеци) да изврши покрет из Ботуна преко с. Мешеишта за с. Ливишта, одакле да упути један батаљон са пратећом четом на положаје код Подмоља - манастир Св. Размо, са задатком да контролише и туче пут Охрид - Струга и на тај начин обезбеди снаге које нападају на Охрид од евентуалног продора непријатеља из Струге; један батаљон је требало да директно напада на Охрид са северо-западне стране преко Тумбе (к. 731), повезујући се са 1. бригадом ради координирања дејстава;

5. бригада да се из Ресна пребаци у рејон с. Волгошти и да са 1. батаљоном нападне Охрид дуж пута Ресен - Охрид, са 2. батаљоном јужно од жел. станице, а са 3. батаљоном (на левом крилу бригаде) код Биљаниних извора (Хидробиолошке станице); људство 4. батаљона је било распоређено по осталим батаљонима;

4. бригада да изврши напад на с. Моровиште и с. Мислешево и да блокира Стругу, вршећи из ових села демонстративне нападе на град; после ослобођења Охрида, заједно са 15. бригадом, да нападне Стругу и ослободи је.

Заповешћу је било предвиђено да се напад на Охрид и Стругу изврши 7. новембра у 00.40 часова; командно

место Штаба дивизије било је код с. Лешана (североисточно од Охрида)²⁵⁷⁾

У то време у ратном дневнику команде Југоистока је забележено да се 21. армијски корпус још налази на великом удаљењу због отпора партизанских јединица у околини Охридског језера који успорава брзо продирање борбене групе »Штајерер« и поново се указује команди корпуса на неопходност убрзања свих покрета.

Бригаде су у току ноћи 6/7. новембра запоселе одређене положаје и изјутра око 4 часа кренуле у напад предвиђеним правцима. Прва бригада је без отпора ушла у с. Кесел, где је оставила 1. батаљон ради обезбеђења на правцу Реена, 2. батаљоном је из Кесела кренула у напад на Охрид; 3. батаљон је прешао друм и предузео напад на град преко Хидробиолошке станице. За то време 1. батаљон 5. бригаде кренуо је у с. Кесел, где се састао са батаљоном 1. бригаде ради заједничког напада са тог правца на град, док су се 2. и 3. батаљон 5. бригаде још при избијању на полазне положаје за напад око 02.30 часова неочекивано сударили са немачким јединицама на висовима изнад самог Охрида. У одређено време батаљони 5. и 1. бригаде су кренули у напад. Наишли су на снажан отпор непријатеља који је имао организована митраљеска и топовска гнезда од камења и ископаних ровова, али су после двочасовне борбе успели да га потисну са одбрамбене линије у правцу града наносећи му губитке.

За то време 3. батаљон 15. бригаде кренуо је у напад са виса Тумбе да би избио на Кале, где су немачке јединице биле јако утврђене, док је њен 2. батаљон са пратећом четом држао положаје код Подмоља и манастира Св. Размо.

Четврта бригада је у одређено време, исто тако, кренула у напад на Стругу из с. Мислешево и с. Моровишта.

У свануће немачке јединице из састава групе »Штајерер« су отвориле јаку артиљеријску и минобацачку ватру на положаје 2. батаљона 15. бригаде код *Подмоља* и нанеле му осетне губитке. У међувремену, немачке снаге из Струге извршиле су снажан притисак на 4. бригаду и успеле да њене делове одбаце из с. Мислешева, чиме је деблокиран пут Струга - Охрид. Око 9 часова из Струге је кренула колона од 16 камиона са војницима и 3 тенка у помоћ јединицама у Охриду. Други батаљон 15. бригаде сачекао

257) Архив ВИИ, к. 1366, док. 2/3.

је ову колону код Подмоља снажном ватром и нанео јој доста губитака док су војници били још у камионима. Пошто су искочили из камиона, развила се врло оштра борба. Услед јаке артиљеријске ватре из *Охрида и притиска* ове колоне, 2. батаљон се повукао северно од с. Оровника. Тада су ове немачке снаге зашле иза леђа 3. батаљона, који је био принуђен да се повуче преко с. Ормана за с. Лакочереј негде око 11 часова. У овим борбама 15. бригада је имала 8 мртвих, 7 рањених и око 20 несталих.

Прва и 5. бригада су продужиле са нападом на Охрид, а немачке снаге, пошто је пут Охрид - Струга био отворен, почеле су се повлачити, преко превоја Ћафа Сан, за Албанију. Најжешће борбе 1. и 5. бригадасу водиле код градског гробља, где су обострани губици били велики. Негде у поподневним часовима 7. новембра 1. и 5. бригада су ослободиле град, срдочно дочекане од грађана.

У овим борбама 5. бригада је имала 11 мртвих и 10 рањених, а све јединице 48. дивизије око 40 мртвих и већи број рањених. Непријатељски губици су исто тако били велики, али нису утврђени.

После ослобођења Охрида, наређено је 15. и 5. бригади да крену за Стругу и помогну 4. бригади у ослобођењу града и потом избију на границу. Међутим, немачке јединице су извукле своје снаге из Струге пре него што су стигле ове две бригаде. Јединице 4. бригаде су, након краћих борби са заштитним деловима борбене групе »Штајерер«, ушле и ослободиле Стругу 8. новембра. Поеле тога је у Стругу ушла и 15. бригада, а нешто касније и 5. бригада. У то време у рејону Струге се предало око 400 балиста. Избијањем наших јединица на границу код превоја Ћафа Сан успостављена је веза са 4. албанском дивизијом 1. албанског корпуса АНА.

После ослобођења Охрида и Струге распоред јединица био је следећи: Штаб 48. дивизије и 1. бригада у Охриду, 4. и 15. бригада у Струги, са истуреним обезбеђењима на граници код превоја Ћафа Сан. Док су се 4. и 15. бригада сређивале и попуњавале оружјем и муницијом за предстојеће борбе код Кичева и Гостивара, 5. бригада је, поред обезбеђења границе, продужила са чишћењем терена од квислиншких остатака и разоружавањем села. До 25. новембра она је у селима: Радолиште, Велеште, Октиси, Заграчани, Калиште, Подборци и Лабуниште прикупила преко 200 пушака, 1 митраљез, доста бомби и муниције. Негде крајем децембра почели су се распадати балистич-

ки остаци, ухваћен је и њихов вођа Мурат, а његови приврженици су разоружани.²⁵⁵®

Пре напада на Кичево 49. дивизија (без 7. бригаде) за-творила је границу према Грчкој и Албанији, и то са 5. бригадом на простору Охрид - Струга - Мали Влај, а са 9. бригадом на сектору с. Скочивир - с. Кременица - с. Велушина; Штаб дивизије био је у Охриду.

Према извештајима команде Југоистока упућеним Врховној команди Вермахта, губици дивизија били су следећи:

а) 297. дивизије:
у октобру: 46 мртвих, 120 рањених и 91 нестало;
у новембру: 82 мртва (од којих 7 официра), 240 рањених (од којих 21 официр) и 331 нестало (од којих 4 официра).

б) 41. тврђавске дивизије:
у октобру: 110 мртвих, 268 рањених и 157 несталих;
у новембру: 192 мртва, 515 рањених и 229 несталих.

ц) 104. ловачке дивизије:
у октобру: 67 мртвих, 288 рањених и 56 несталих;
у новембру: 147 мртвих, 542 рањена и 31 нестало.

Изнети губици само код ове три дивизије показују какве жестоке борбе су вођене са немачким јединицама у ова два месеца на правцима њиховог гволачења.²⁵⁹

БОРБЕ СА БАЛИСТИМА У РЕЈОНУ СКОПЉА

Штаб 1. корпусне области (16. корпус НОВЈ) издао је 21. октобра наредбу командама подручја и места да од 23. октобра отпочну са мобилизацијом свих способних мушараца од 18 до 35 година старости, с тим да мобилизација траје најдуже 10 дана и да се људство од 30 до 35 година старости користи за позадинску службу у подручјима.²⁶⁰

Да би се очистила просторија између Скопља, Скопске Црне горе, Тетова и Гостивара од балистичких снага и изоловале од немачких трупа у рејону Скопља и Кача-

258) Ратни дневник »ГАЕ« Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 183/156 - 259; Ратни дневник команде Југоистока, ф. 191/000239 - 555; Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 138, 141, 144, 148; Архив ВИИ, к. 232, док. 2/3, 3/3; к. 1315, док. 3-60/5; к. 1362, док. 16/3; Јб. Георгиевски, наведена књига, стр. 202 - 220.

259) Извештај команде Југоистока, Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 195/264 - 266 и 267 - 269.

260) Архив ВИИ, к. 654, док. 1-4/II, 3-4/II.

ника, Главни штаб Македоније је, у духу своје оперативне идеје за ослобођење Македоније, 20. октобра издао директиву 16. корпусу и поставио му задатак:

- да 42. дивизија (3, 8. и 12. бригада), под чију команду је стављена и 6. бригада 48. дивизије, прикупи своје јединице на простору Карлијак - с. Цветово - с. Здуње - с. Жељино и очисти подручје Жеден - Сува гора - Карлијак од балистичких снага, да их одбаци ка Тетову и на тај начин потпуно изолира од немачких јединица у Скопљу и на правцу Качаника, а да затим приступи нападу ради ослобођења Скопља;

- да Кумановска дивизија, са две бригаде, очисти од балистичких снага Скопску Црну гору.²⁶¹⁾

У духу ове директиве Штаб 16. корпуса је планирао напад за 25. октобар и поставио одговарајуће задатке јединицама.

Штаб 42. дивизије је својом заповешћу одредио јединицама следеће задатке:

3. бригада да изврши напад на с. Глумово и с. Шишево, а делом снага затвори комуникацију Скопље - Тетово у висини с. Паничаре - с. Буковић и минира део пута у висини хидроцентрале »Матка« ради спречавања интервенције са правца Скопља и Тетова;

12. бригада да изврши ноћу 24/25. октобра напад једним батаљоном на непријатељске снаге код с. Грчеца и Крушопека, а ватром из аутоматског оружја на друм Скопље - Тетово да омогући 3. бригади неометано избијање на одређене положаје за напад; остале снаге бригаде распоредити у рејон Чифлик - Барово - Ракотинци - Варвара ради затварања правца из Скопља. Наређено јој је да успостави непосредну везу са 3. бригадом;

8. бригада да нападне непријатељске снаге на правцу Криво Дрво - Живков Дол - с. Гргулинци - с. Седларево - с. Лакајца и овлада доминантним положајима напл. Осоју, а затим да усмери снаге ка с. Ларци - с. Мерово ради дејства на комуникацији Скопље - Тетово;

6. бригада 48. дивизије да у зору 24. октобра изврши напад на правцу с. Волче - Габер (Краста) - Ливада - к. 1412 - Кадра Каљт - к. 1316 - Манивар - Табахан (триг. 1748), овлада доминантним положајима и створи услове

261) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 96.

за заузимање с. Г. Лешнице, с. Жељина и затвори правац од Тетова, усклађујући дејства са 8. бригадом.²⁶²

Ради извршења постављеног задатка 3. бригада је 24. октобра прикупила снаге на простору с. Барово - Чифлик - с. Св. Петка и у току ноћи кренула према с. Шишево и с. Глумово. Око 03.30 часова 25. октобра отпочела је борба. Други батаљон је кренуо према р. Трески да би омогућио главним снагама бригаде прелазак преко реке и напад на с. Глумово; 4. батаљон је задржан у с. Грцецу да би у погодном моменту прешао р. Треску. Део 1. батаљона са Штабом бригаде ушао је у с. Шишево, а део батаљона је нападао на с. Глумово. Балистичке снаге, којима су стално пристизала појачања пружале су врло жилав отпор из кућа, отварајући јаку аутоматску ватру. У тој ситуацији 2. батаљон није потпуно извршио постављени задатак; Очистио је с. Шишево, али се потом повукао јужно од села. Делови 1. батаљона водили су уличне борбе у с. Глумову, али су се услед јаког отпора непријатеља и они повукли јужно од с. Шишева. Трећи батаљон, прешавши Треску, избио је у висину с. Глумова, где је водио врло жестоку борбу са много надмоћнијим балистичким снагама, које су прикупљене у с. Копанице, с. Рашће, с. Бојана, с. Арнаклија и упућене на овај сектор. Не могавши да издржи овај снажан притисак, батаљон се почео повлачити.

Тада су балистима пристигла нова појачања, а и немачка артиљерија из Сараја тукла је положаје батаљона. Притиснут јаком ватром и врло јаким непријатељским снагама, 3. батаљон се под тешким условима вратио на десну обалу р. Треске, одакле су се и остале снаге бригаде почеле повлачити.

Око 08.30 часова 25. октобра немачка артиљерија је снажном ватром тукла и положаје 4. батаљона и пратеће чете. Ова ватра је трајала око сат и по и нанела им је велике губитке.

Све јединице 3. бригаде су предузеле извлачење правцем с. Св. Петка - с. Говрлево - Марино Село, где су остале 26. и 27. октобра.

У овим жестоким борбама бригада је имала 30 погинулих, 59 рањених, 46 несталих бораца и старешина. Од артиљеријске ватре погинуло је 60 коња. Изгубила је доста наоружања: 4 митраљеза, 2 минобацача, 2 »базуке«, 21 пушкомитраљез, 24 аутомата и 135 пушака.

²⁶²⁾ Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 96, 105; Архив ВИИ, к. 234, док. 18-15/1, 18-16/1; Извештај штаба 42. дивизије, к. 1315, док. 2/1.

Непријатељ је, исто тако, имао велике губитке, али они нису утврђени.

Неуспех бригаде може се објаснити тиме што нису предузете мере да се прикупљање јединица изврши у тајности. Пошто је прикушавање бригаде откривено, непријатељ је правовремено организовао одбрану и груписао снаге за противнапад, привлачио појачања и обезбедио подршку немачких снага из Скопља, нарочито артиљерије која је наносила велике губитке батаљонима. Командовање, нарочито приликом повлачења јединица, није се довољно осетило.

За овај задатак 12. бригада се припремала неколико дана, и то на искуствима из ранијих борби са балистима. Утврђено је да је главна карактеристика балистичких дејстава изненадни напад у свако време дана и ноћи, да балисти крећу у напад јаким снагама и у густом распореду, силним налетом и уз велику вику. Очењено је такође да добар и организован отпор, смелост и упорност у борби против балиста, као и њихови почетни неуспеси и губици, уносе колебање у њиховим редовима, напуштање положаја и бежање. У то време фаза сређивања балистичких формација била је завршена и успостављена сарадња са немачким јединицама из Скопља и Качаника. На терен дејства 12. и других бригада почела су да пристижу разна сумњива лица, међу којима су откривени и шпијуни. Они су, очигледно достављали податке непријатељу о распореду, јачини и намерама наших јединица.

Због могућности интервенције немачких снага са простора југоисточно од Скопља, 12. бригада је морала оставити свој 3. и 4. батаљон да затворе правац Скопље - Ракотинци и Драчево - Батинци - Варвара.

У напад на балистичке снаге кренули су 1. и 2. батаљон. Први батаљон се налазио на западном делу гребена Водно, а 2. батаљон у селима јужно од њега. Северне падине су биле заподнуте од балиста, а и у самој долини р. Треске, осећала се велика непријатељска активност. Балистима је командовао злогласни Цемаил Хасани Цемо. Он је обилазио своје јединице и претио им строгим казнама, па и вешањем, ако напусте положаје или пређу у редове НОВ.

Штаб 42. дивизије је наредио 12. бригади да не чека 3. бригаду, већ да одмах крене у напад. Први батаљон је упућен ка селима Горно Нерези и Крушопек. У једном налету, снажном ватром и ручним бомбама, јединице батаљо-

на су принудиле непријатеља да напусти прву линију својих положаја. Све до пада мрака овде су се водиле оштре борбе. Било је неколико напада и противнапада. Штаб бригаде је предузимао мере да се достигну пшхожаји одрже, јер се очекивало да у току ноћи у напад крене и 3. бригада. За то време 2. батаљон је водио борбу код с. Грчеца, којим је овладао. Ту се пребацио и Штаб бригаде. Успеху код овог села допринела је ударна група баталона од 15 ударника, која је, спуштајући се гребеном, непримећено изненадном ватром са блиског одстојања збунила непријатеља који је напустио село. У то време Штаб бригаде је успоставио непрекидан контакт са Штабом 3. бригаде, ради договора о даљим дејствима. Од заробљених балиста се дознало да долином Треске долазе нове снаге. Батаљони 12. бригаде су продужили опрезно наступање према Трески.

Искористивши продор 12. бригаде, јединице 3. бригаде су се у зору брзо спустиле до р. Треске, делом снага је и прешле али, као што је изнето, због снажног притиска јаким балистичких снага, подржаних од стране Немаца, претрпеле су неуспех и повукле се. Ово се одразило и на 12. бригаду, која је тог јутра садејствовала 3. бригади. Око 9 часова 25. октобра, услед великог притиска балиста и трпећи губитке од немачке артиљерије, и батаљони 12. бригаде били су присиљени на повлачење. Обе бригаде су се повукле на гребен Водна, где су задржале непријатељско наступање.

У дводневним борбама 12 бригада је имала 5 мртвих и 6 рањених бораца.

Такав исход борбе Штаб бригаде је оценио као неуспех, без обзира на то што је непријатељ само на фронту 12. бригаде оставио 18 мртвих које није успео да извуче са бојишта. На партијским састанцима и другим скуповима анализирале су грешке и пропусти и извучене поуке и искуства.

За то време 16. македонска бригада дејствовала је у Качаничкој клисури, где је нападала немачке колоне на комуникацији Скопље - Качаник. Само у току 20. октобра бригада је једној немачкој колони уништила 26 камиона и друга возила и убила 30 немачких војника и 3 заробила. Запленила је нешто оружја и друге ратне опреме. Бригада је имала 3 мртва и 3 рањена борца. Продужавајући своја дејства, она је 28/29. октобра напала исто тако у Качаничкој клисури једну немачку колону и уништила јој 22 ка-

миона,²⁶³ од којих 5 пуних са муницијом. Запленила је: 1 митраљез, 3 пушкомитраљеза, 17 пушака, доста муниције и друге ратне опреме. Према подацима Штаба 16. корпуса, непријатељ је имао 43 мртва, а бригада 4, мртва и 7 рањених. Успех је постигнут захваљујући ноћном изненадном препадну и отварању јаке ватре по средини колоне, због чега је настала пометња код непријатеља. После напада бригада се повукла нешто даље од комуникације.²⁶³

Око 5 часова 24. октобра 8. бригада је, у склопу постављеног задатка, извршила напад са једним батаљоном преко Живковог дола и Кривоог дрвета на балистичке снаге у с. Гргулинци, а једним батаљоном у с. Седларево. Напад је делимично успео. Овладано је Гргулинцима, а због јаког отпора балистичких снага не и Седларевом. У току 25. октобра непријатељ је предузео противнапад, који су јединице бригаде одбиле. Пошто су се у то време, услед јаког притиска непријатеља, почеле повлачити јединице 6. бригаде којима је садејствовала 8. бригада, то су се и њени батаљони падом мрака повукли преко Седларева за с. Здуње.

Шеста бригада 48. дивизије, која је имала задатак да избије код с. Жељина на комуникацију Скопље - Тетово и да на тај начин олакша извршење задатка 8. бригади, водила је врло жестоке борбе против балистичко-немачких снага на Сувој гори. Наиме, она је, према заповести Штаба 42. дивизије, кренула 23. октобра из с. Самокова зас. Волче. Ујутро 24. октобра дошло је до неочекиваног судара са балистима из маршевског поретка, када су јединице бригаде изашле из шуме на отворен терен Суве горе, која се одатле протеже према кањону р. Треске. Настала је трка за заузимање виса (к. 1786) који је доминирао целокупним тереном. Тај врх је био на правцу напада 8. бригаде, која није успела да њиме овлада.

Балисти су се приближавали вису. Одмах је из покрета тамо упућен 2. батаљон 6. бригаде. Међутим, балисти су први стигли на вис и отворили ватру по борбеном поретку батаљона, који је био на стотинак метара испод њега на потпуној чистини. Ситуација је била тешка, јер су балисти са овог виса могли тући и остале снаге бригаде. Уз снажну ватру 3. батаљона, митраљеске и минобацачке

²⁶³) Зборник докумената том УП, књ. 4, док. 105, 121; Архив ВИИ, к. 232, док. 2-24/3, 2-25/3; к. 234, док. 17-2/1, 5-2/4; к. 1315, док. 2/1; М. Котевски, наведена књига, стр. 72 - 80.

чете, 1. и 2. батаљон су извршили два јуриша и на крају успели да са виса потисну балисте који су се почели повлачити према Полошкој котлини, чиме су створили идеалну мету за гађање. Према процени, они су овог дана имали преко 60 погинулих и рањених. Тога дана балисти нису могли да спрече марш бригаде преко Суве горе. У вечерњим часовима бригада је избила на њену североисточну страну, одакле се као на длану видела Полошка котлина и Тетово. Штаб бригаде је одлучио да се сачека дан ради настављања наступања и избијаша на пут Тетово - Скопље.

Сутрадан 25. октобра неколико јаких балистичких колона похрлило је из Полога према Сувој гори. У тој ситуацији 6. бригада је посела положаје на вису Табахон (триг. 1748) у дужини од 2 км, а на њеном десном крилу се налазила 8. бригада. Одлучено је да се непријатељ сачека на блиском одстојању. Око 8 часова балисти су кренули на јуриш, који је уз осетне губитке непријатеља био сломљен са доминирајућих положаја. То је био само почетак тешких борби у току тог дана. Појачаним снагама балисти су касније поново кренули у напад. Сува гора је грмела од жестоке ватре, а они су, и поред великих губитака, упорно наступали, али је и тај њихов напад био одбијен.

Око подне непријатељу су стигла нова појачања из правца Скопља. Примећено је око 15 немачких камиона. Отпочела је артиљеријека припрема на положајима бригаде. Камење које се распрскавало било је опасно као и ватра. Минобацачи бригаде нису више имали муниције да би парирали непријатељу, а муниција за пешадијско оружје била је на измаку. Одлучено је да се пуца само изблиза и да се употребе бомбе. Бригада је имала доста мртвих и рањених. У балистичким редовима било је и Немаца. Почела је да се спушта магла, па су се балисти под њеном заштитом приближавали положајима бригаде и као скакавци избијали из ње уз повике »медор« (ухватите их рукама - живе).

Одлучено је да се искористи мрак и јединице повуку са положаја, јер се ценило да се само тако може сачувати бригада од већих губитака. Али, и повлачење није било једноставно и лако због отвореног терена, па је примењена једна тактичка варка. Док је 3. батаљон имитирао напуштање положаја, друга два батаљона који су се распоредили иза 3. батаљона, остављајући на својим положајима

мање групе, покрила су празнину коју је начинио 3. батаљон спремна да дочекају налет непријатеља.

Варка је успела. Када су балисти кренули, мислећи да је борба завршена, изненада их је дочекала ватра залеглих бораца 1. и 2. батаљона. Бшга су изненађени и у нeredу су почели да беже. Искористивши ту ситуацију, Бригада се повукла ка с. Седлареву и у долину р. Треске. Балисти су кренули за 6. бригадом, али их је опет дочекало изненађење: један батаљон 8. бригаде припремио је заседу код села Седларева. Ту су они претрпели доста велике губитке. Обе наше бригаде су се после тога повукле долином Треске према с. Самокову.

Цени се да је непријатељ у овим дводневним борбама имао преко 100 мртвих и већи број рањених. Заробљено је 20 балиста и заплењено 20 пушака и доста муниције. Обе наше бригаде имале су преко 25 мртвих и 35 рањених.

Шеста бригада је 5. новембра добила наређење од Штаба 42. дивизије да поново крене на Суву гору, али је тај задатак касније измењен, па се она вратила у састав 48. дивизије ради учешћа у операцијама за ослобођење Кичева и Гостивара.²⁶⁴

План за чишћење Полога и територије око Скопља од балистичких снага био је добро замишљен. Њиме се тежило да се ударом на два правца раздвоје непријатељске снаге и тако раздвојене разбију и евентуално униште. Међутим, у томе се није успело. Неке јединице, 3. бригада на пример, прерано су откриле своје намере непријатељу, па је он правовремено успео да довуче појачања. Очигледно, била је нарушена тајност припрема дејстава. И неистовремени и недовољно координирани напад бригада на одређеном правцу негативно се одразио на успех утолико више што је непријатељ често имао вишеструку бројну надмоћност. Затим, балисте су снажно подржавале немачке снаге, нарочито јаком артиљеријском ватром, која је наносила осетне губитке бригадама, као и обезбеђивањем борбених потреба. Најзад, недостатак муниције код јединица, нарочито у одсудним моментима, правовремено утицање командовања на ток борбених дејстава, неадекватна употреба резерви, па и извесно потцењивање

264) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 124; Архив ВИИ, к. 232, док. 2-25/3, 2-26/3; к. 1379, док. 8/1; Извештај 16. корпуса и 42. дивизије од 27-X, к. 233, док. 9/7,16/6; к. 1315, док. 2/1; М. Котевски, наведена књига, стр. 72-80; Сотировски и Ђорђевић, наведена књига, стр. 48-69.

непријатеља - све су то у одређеним ситуацијама били разлози да се не постигне одговарајући очекивани успех.

Но, и поред тога, морал код балиста је почео да опада. Они су почели схватати ситуацију у коју су запали повлачењем немачких снага: почело је и дезертирање. Против дезертера су вође балиста предузимале драстичне мере - вешање и стрељање. Поред тога, вође балиста су приступиле још масовнијој присилној мобилизацији, чак и немуслиманског живља, под претњом стрељања и палења села.

После ових борби, јединице 42. дивизије су изводиле акције дуж железничке пруге Велес - Скопље и нападале балистичке снаге у долини Треске ради чишћења њене десне обале, што је било нужно у припреми за напад и ослобођење Скопља. У акцијама дуж пруге јединице 3. бригае су рушиле објекте и нападале немачке делове који су се повлачили за Скопље. У том периоду (2. новембра) авиони НОВЈ уништили су у једном нападу око 40 немачких камиона на друму Скопље - Качаник. Та акција је изведена по налогу Врховног штаба због важности Качаничке клисуре за немачке трупе које су журиле да поја-²⁶⁵¹чају одбрану Косова.

Балисти су и даље рачунали на разбијање наших снага у скопском рејону. Довлачили су нове снаге, а посебно их је куражила подршка Немаца. Да би се очистила десна обала Треске, Штаб 42. дивизије је наредио да се поново нападну балисти снагама 8. и 12. бригае. Њихови штабови су се састали да би се договорили о заједничком дејству. Користећи ранија искуства, нарочито последњег судара, договорена је највећа тајност у припремама и предузимање мера за изненадни напад. Изведено је командантско извиђање и договорено садејство.

У напад јединице су кренуле у току зоре и изненадиле непријатеља у селима. Отпочело је опкољавање његових снага. Групе бомбаша ликвидирале су поједине odporне тачке у неким кућама. Два батаљона 12. бригае су продужила наступање ка Трески, док је 3. батаљон остао да се обрачуна са одсеченим балистима. Делови 8. бригае и 3. батаљона 12. бригае избили су у њихову позадину и наступали су на њиховим леђима. Борба је трајала целог дана. Око подне непријатељ се повукао на леву обалу

265) Књига депеша ГШ, к. 233, док. 9/7, к. 234, док. 5-2/1, 23-78, 79, 80/1.

Треске, а 8. и 12. бригада избили су на реку, а неки делови и на супротну обалу. До пада мрака очишћена је била цела десна обала Трееке. У зони двеју бригада остало је преко 300 балиста, од којих је већи део био заробљен. Само су јединице 12. бригаде заплениле преко 200 пушака, 2 пушко-митраљеза, велику количину муниције и друге ратне опреме. Јединице су преко ноћи остале на положајима од гребена Водно до Треске. Овај успех вратио је расположење бораца.

Наредних дана два батаљона 12. бригаде остављена су да штите становништво на терену очишћеном од балиста. Тако је 12. бригада остала на положајима у непосредној близини Скопља са његове јужне и југозападне стране, а 8. бригада је отишла да дејствује на прузи Велес - Скопље. У таквим околностима је дочекан 7. новембар - дан велике октобарске револуције, који је свечано обележен у јединицама. После тога је 1. батаљон остао на положајима, а остале јединице 12. бригаде су кренуле за Велес, где су се већ налазиле 3. и 8. бригада.

Био је то тежак и напоран марш. За нешто више од 24 часа 12. бригада је прешла 70 км пробијајући се врло лошим путевима и козјим стазама планине Јакупице и Карацице.²⁶⁶

ОСЛОБОЂЕЊЕ ВЕЛЕСА

У Велесу и Скопљу биле су јаке немачке посаде, које су се стално појачавале са степеном повлачења немачких снага из Грчке, долином Вардара. Оба града су представљала врло важне чворове на железничким и друмским комуникацијама, које су биле од животне важности за повлачење снага из Грчке и долином Вардара и преко источне Македоније.

У Велесу је као стална посада била 967. тврђавска бригада, ојачана снагама које су се повлачиле правцем Ђевђелија - Градско - Велес и Битољ - Прилеп - Велес. Међутим, у време напада на Велес стигле су и заштитнице 22. брдског армијског корпуса железницом и путем преко Градског, после борби са јединицама 41. дивизије НОВЈ. Поред тога, у град су пристизале и заштитнице са правца Штипа. Тежиште одбране Велеса било је на западној стра-

²⁶⁶ Архив ВМН, к. 233, док. 9/7; к. 234, док. 5-2/1; М. Котевски, наведена књига, стр. 80 - 89.

ни града, на десној обали Вардара, одакле је претила и највећа опасност за немачке јединице, док су према Штипу била истурена само јача обезбеђења ради заштите повлачења заштитних делова борбених група »Катнер« и »Брунс«.²⁶⁷⁾

Најважније податке о распореду и јачини немачких јединица, распореду бункера и отпорних тачака непријатеља добио је Штаб 42. дивизије од обавештајних органа и партијске организације у граду. Ови подаци су врло корисно послужили за доношење одлуке и распоред снага за напад на град. Партијска организација је одредила и водиче од својих чланова.

Према првобитном плану Главног штаба у нападу на Велес, а затим и на Скопље, требало је да учествују 42. и 50. дивизија, делови 41. дивизије и Артиљеријска школа Главног штаба. Међутим, због ангажованости 50. дивизије у борбама око Штипа, а 41. дивизије у долини Вардара - у рејону Криволака и Градског, одлучено је да Велес нападне само 42. дивизија. Због тога су главне снаге дивизије кренуле 6. и 7. новембра из ширег рејона Скопља преко пл. Карацице и прикупиле се у рејон с. Отиштина и с. Бањице. Ова марш-рута по врло тешком, може се рећи и беспутном планинском терену, далеко од главне комуникације Велес - Скопље, изабрана је да не би непријатељ открио концентрацију јединица и да би се постигло изненађење.

Проценивши ситуацију, Штаб 42. дивизије је одлучио да град нападне са две бригаде, а да једну бригаду задржи у резерви; да се припрема напада изврши у највећој тајности и постигне изненађење, поготово што се располагало само са једном батеријом хаубица, која није била довољна за подршку свих јединица. Размотрена је и могућност пребацивања дела снага на леву обалу Вардара да би се спречило извлачење немачких јединица друмом Велес - Скопље, али се због непосредовања пловних средстава за пребацивање преко Вардара одустало од ове намере.

Јединицама су постављени следећи задаци:

3. бригада да са три батаљона изврши напад са Грохота на железничку станицу и касарне у граду, а да са једним батаљоном дигне у ваздух железничку пругу и ста-

267) Ратни дневник »ГАЕ«, Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 183/156 - 259; Ратни дневник команде Југоистока, ф. 191/000239 - 555, ф. 190/763 - 1007; Историјат 22. пеш. дивизије, стр. 95 - 103 (превод).

ницу код с. Влахчана и на тај начин спречи непријатељску интервенцију из Скошва;

8. бригада да делом снага ликвидира бункере код ушћа р. Бабуне у Вардар и обезбеди са правца Градско напад на град, а да са осталим снагама изврши напад на Велес преко Вршника (триг. 443) и Голића (триг. 550) и да енергично наступа ка јужном делу града;

12. бригада, као дивизијска резерва, да се прикупи у рејону с. Раштана, с тим да са једним батаљоном, ради обезбеђења левог бока 3. бригаде, поседне положај на северозападним падинама Г^азохота.

Осмог новембра до 24 часа све су јединице заузеле полазне положаје за напад, а 9. новембра у 3 часа почео је напад према предвиђеном плану. Непријатељ је био изненађен.

Сломивши отпор непријатеља у рејону жел. станице и у касарнама, на Вршнику и код ушћа р. Бабуне, 3. и 8. бригада су, уз подршку батерије хаубица, у 9 часова избиле на југозападну ивицу града, чиме су отпочеле уличне борбе. Зато време, батаљон 3. бригаде, после краће борбе, овладао је жел. станицом Влахчани. Притискујући немачке јединице ка Вардару, јединице 3. и 8. бригаде су око подне избиле на десну обалу Вардара, у рејон мостова, са намером да њиховим овлађивањем пресеку непријатељу једини правац за извлачење и да га униште. Међутим, ова намера је била осујећена. Немачке јединице су јачим снагама запоселе прилазе мостовима, пружајући врло живав отпор и појачавајући га снагама које су се повлачиле из осталих делова града.

Око 15 часова Велес је до десне обале Вардара био ослобођен, изузев прилаза мостовима и уског блока кућа између Вардара и жел. пруге. Мостови су били стављени под врло јаку митраљеску ватру обеју бригада. У овој ситуацији непријатељу је једино остало да се упорном одбраном одржи до пада мрака и да се потом под његовом заштитом пребаци на леву обалу или да капитулира. Међутим, око 16 часова, искористивши снажну подршку артиљерије заштитница које су се повлачиле из Штипа, а која је гађала артиљеријске положаје батерије 42. дивизије и положаје 8. бригаде, немачке јединице су успеле да се пребаце на леву обалу Вардара и да за собом поруше мостове.

Недостатак средстава за форсирање онемогућио је пребацивање јединица дивизије на леву обалу Вардара да

би предузеле гоњење. То је успело 8. бригади тек у току ноћи, и то приручним средствима и уз велику помоћ становништва. Међутим, искористивши ноћ, немачке јединице су се усиљеним маршем, и уз напрезање, брзо повлачиле према Катланову и Скопљу.

За то време јединице 41. дивизије су водиле борбу са немачким деловима у рејону жел. станице Кукуричани, Паликура и Градско. Око подне 9. новембра њена 11. бригада је избила на ушће р. Бабуне у Вардар, одакле је делом снага садејствовала 42. дивизији у ослобођењу Велеса. У међувремену је 50. дивизија 8. новембра ослободила Штип и продужила наступање ка Велесу и око подна 10. новембра њена 19. бригада је ушла у Велес.

У борбама за ослобођење Велеса, према процени Штаба 42. дивизије, непријатељ је имао око 50 мртвих и неутврђен број рањених. Губици дивизије: 37 мртвих и 48 рањених. Заробљено је преко 100 италијанских војника који су били у саставу немачких јединица. Заплењена су 4 топа и велики број ²⁶⁸магацина исхране које Немци нису могли уништити.

И у борбама за Велес осетио се недостатак тешког наоружања (артшверије) и других техничких средстава. Иако је за релативно кратко време успела да заузме део Велеса на десној обали Вардара и да доведе немачке јединице у безизлазну ситуацију, 42. дивизија није успела да их уништи или зароби. Недостатак артиљерије нарочито је дошао до изражаја око 16 часова, када се непријатељ под заштитом своје артиљерије пребацио на леву обалу Вардара и почео са повлачењем према Катланову и Скопљу. Успех би био много већи да су јединице 50. дивизије, након ослобођења Штипа, енергичније наступале и да су брже избиле на леву обалу Вардара, чиме би затвориле прелаз преко реке и довеле немачке снаге у безизлазну ситуацију. Међутим, и немачке команде су синхронизовано деловале, тако да су заштитнице борбене групе »Катнер« задржавале на погодним положајима наступање јединица 50. дивизије ка Велесу, чиме су створиле потребно време снагама у Велесу да се и под њеном заштитом пребаце преко реке и наставе повлачење за Катланово.

268) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 143; АрхивВИИ, Историјат 42. дивизије, к. 1315, док. 3-15/5; Књига депеша ГП, к. 232, док. 3-3/; к. 233, док. 9/7; к. 234, док. 5-2/1; Завршне операције, стр. 178 - 181.

ОСЛОБОЂЕЊЕ СКОПЉА

Последње немачко упориште на територији Македоније било је Скопље. Према немачкој процени, у рејону Скопља се налазило око 4.000 партизана. Они су ову цифру имали у виду при планирању снага за организовање одбране града и околине.

У извештају ГАЕ од 1. новембра се истиче да је ситуација југоисточно од Скопља и Куманова до крајњег степена угрожена. Због тога се од немачког ваздухопловства тражило да помогне јединицама 22. армијског корпуса свим расположивим снагама са аеродрома Скопље (Немци су напустили скопски аеродром 7. новембра и остали без ваздушне подршке). Поред тога, команда 22. корпуса тражила је од генерала Лера појачања у рејону Скопља.

У то време заштитнице ГАЕ су све више пристизале у Скопље. Од 8. новембра почела је све интензивније да се организује одбрана Скопља и околине, тако да су овог дана стигле, железницом и друмом, у Скопље и Велес заштитнице 22. корпуса. После повлачења из Велеса, немачке јединице су се 10. новембра повукле на запречне положаје југозападно од Катланова, а касније за Скопље. У току ноћи 10/11. новембра на запречне положаје код Скопља повукла се са кумановског фронта и борбена група »Фрибе« (Friebe) коју је сачињавао ојачани 639. пук. Ова група је носила име команданта 22. дивизије, коме је била поверена одбрана Скопља. Поред тога, 12. новембра су у Скопље стигле и заштитнице борбене групе »Катнер« са правца Штип - Велес и заштитнице јединица које су се из Градског и Велеса повлачиле за Скопље, као и 920. ланденшицен батал>он.

Немци су често одбрану око Скопља називали »уски мостобран код Скопља«. Уопште узев, после ослобођења Велеса (9. новембра) и Куманова (11. новембра), све немачке јединице које су браниле те градове без задржавања су се повлачиле за Скопље. Неке од њих су одмах продужавале за Качаник, а неке су задржаване за одбрану Скопља. Само слабији делови су се налазили код Катланова.

Команда 22. бригаде армијског корпуса, поред помених јединица, које је задржала за одбрану Скопља, одредила је 47. гренадирски пук и борбену групу »Фрибе« из састава 22. пеш. дивизије, као окосницу за одбрану града; тврђавску бригаду »Ангермилер« упутила је да обезбеди

Качаничку клисуру и прихвати јединице које се повлаче из Скопља, а 3. батаљон 65. гренадирског пука у Качаник; 47. гренадирском пуку наређено је да брани Скошве до 24 часа 14. новембра и да обезбеди осталим снагама што повољније повлачење из града и околине за Качаник. Међутим, према изјави команданта 22. дивизије, генерала Фрибеа, Скопље је напуштено 13. новембра увече.

Утврђења за одбрану Скопља била су изграђена у типу пољске фортификације одмах после капитулације Бугарске. Гро немачких снага био је распоређен у јужном делу града (на десној обали Вардара), а слабије снаге у источном делу, у рејону Гази Бабе и у рејону индустријског краја; део снага се налазио у северозападном делу града. Сви важнији објекти организовани су за кружну одбрану, појачани жичаним препрекама. Немци су у граду поселили све важније зграде и објекте, који су били припремљени и за рушење (главна жел. станица, тзв. Крангова палата, садашња палата Собрања СРМ, зграда Народне банке, Дом армије, Учитељска школа и друге зграде на кеју и око мостова на Вардару и у данашњој улици Орце Николов). Сви мостови на Вардару и хидроцентрали »Матка« били су минирани и припремљени за рушење.

Поред тога, била је организована и спољна одбрана Скопља на линији: с. Лисиче, Кисела Вода, вис Карлијак (на Водну), Бел Камен (к. 954) и Крстовар (к. 1057). Села Лисиче и Кисела Вода била су јако утврђена и организована за кружну одбрану. На мосту преко Вардара код Ђорџе Петрова било је постављено немачко обезбеђење.²⁶⁹⁾

Активност скопске партијске организације и непосредно пре ослобођења града била је од великог значаја. У Скопљу су формиране, под непосредним руководством партијске организације, ударне и диверзантске групе од омладинаца и грађана са задатком да врше диверзије у граду и околини, да прате покрете, јачину и распоред немачких јединица у граду, да откривају њихове odporне тачке и бункере и да о свему томе обавештавају оперативне јединице. На дан ослобођења Скопља, као и пре тога, ове групе и друге организоване службе, имале су значајну

269) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, Ратнидневник Команде Југоистока, ф. 190/763 - 1007; Ратни дневник »ГАС«, ф. 183/156 - 259; Историјат 22. пеш. дивизије, стр. 99 - 103 (превод); М. Алостолски: Завршне операције за ослобођење Македоније, стр. 162 - 163; чланак генерала П. Брајовића »Нова Македонија 13. XI. 1954.

улогу, тако да се може рећи да су у ослобађању града учествовали скоро сви грађани који су могли на неки начин да допринесу истеривању окупатора из главног града Македоније. Групе су биле најчешће организоване у тројке, а њима је руководио Градски штаб који се налазио у Скопљу.

У граду су организована четири сектора: обавештајни сектор, који је свакодневно сакупљао податке о јачини, распореду и кретању немачких јединица и о томе обавештавао Главни штаб, штабове 16. корпуса и 42. дивизије и њених бригада; сектор за снабдевање који је прикупљао оружје, храну, одећу и друго за оперативне јединице и за породице бораца и политичких затвореника; сектор за диверзантске акције и сектор за курирску службу који је одржавао везу са оперативним јединицама у рејону Скопља. Ударне групе су развиле живу активност. Средином октобра, за време полицијског часа, три млада радника ударне групе разоружали су код железничког моста једног немачког официра и 2 подофицира и упутили их у Штаб 12. бригаде. Када је неколико дана пре ослобођења Скопља био проваљен Градски штаб, Немци су затворили 14 активиста, које су након тога ослободиле ударне тројке. Таквих и сличних примера активности ударних група у граду било је доста. Оне су секле тт линије и каблове у граду и ван њега, изводиле диверзантске акције на пруги према Куманову, Велесу и Ђорђе Петрову итд.²⁷⁰⁾

Према плану Главног штаба Македоније, на Скопље је требало да нападају 42. и 50. дивизија и 16. бригада Кумановске дивизије. Поред ових оперативних јединица, рачунало се и на оружане групе у граду. Према том плану било је предвиђено:

да 42. дивизија са 3. и 12. бригадом нападне на град са југа преко гребена Водна, са задатком да после овлађивања спољном одбраном Скопља главним снагама избије до мостова на Вардару и по сваку цену спречи њихово рушење, а да делом снага дејствује према Ђорче Петрову;

да 50. дивизија и 8. бригада 42. дивизије наступају левом обалом Вардара, са задатком да нападну град са источне стране и да, потом, уз садејство 16. бригаде, овладају северним делом града и на тај начин затворе обруч око Скопља. Након тога, делом снага да садејствују 42. дивизији у

270) Шире о овоме види: Документи и материјали за ослободување то на Скопје, Скопје 1968.

овлађивању мостовима на Вардару и уништавању немачких јединица на десној обали Вардара;

да 16. бригада Кумановске дивизије дејствује на комуникацији Скопље - Качаник и на Скопској црној гори, са задатком да нападне северни део града и овлада касарнама и да садејствује 50. дивизији у затварању обруча око Скопља;

ударне групе у граду добиле су преко Градског штаба задатак да при продору оперативних јединица у град нападају немачке посаде, нарочито у рејону Вардара, и да тиме помогну дејства оперативних јединица; поред тога, чланови ударних група су добили задатак да послуже јединицама као водичи у уличним борбама.

У остваривању тог плана за ослобођење Скопља, Главни штаб је 11. новембра телеграмом наредио Брегалничко-струмичком корпусу да упути две бригаде 50. дивизије за учешће у овој операцији.²⁷¹

Међутим, због спорог наступања бригада 50. дивизије и 8. бригаде 42. дивизије, које су биле принуђене да савлађују надохлу реку Пчињу, на којој су немачке јединице порушиле мост, а десантним средствима се није располагало, ова замисао Главног штаба се није могла остварити у целини. У тој ситуацији је Штаб 16. корпуса, имајући податке о брзом повлачењу немачких јединица за Качаник, а будући да је руководио операцијом за ослобођење Скопља, донео одлуку да отпочне напад на град само 42. дивизијом, која је већ била у непосредној близини Скопља и 16. бригадом Кумановске дивизије.

На основу ове одлуке, Штаб 42. дивизије разрадио је са штабовима 3. и 12. бригаде (12. новембра) детаљан план за напад, чији је почетак био предвиђен за ноћ 12/13. новембра. Према овом плану јединицама су постављени следећи задаци:

- да 3. бригада, са полазних положаја код с. Кисела Вода, преко с. Црниче нападне и ослободи део града у захвату железничка станица, Камени мост, Аеродром, са циљем да уништи све непријатељске отпорне тачке и да што пре избије на десну обалу Вардара од Каменог до Железничког моста и да у рејону свог дејства спречи рушење

271) М. Апостолски: Битка за Скопје, Документи и материјали за ослободувањето на Скопје, стр. 12-13; др М. Тодоровски: Учеството на 8 (Велешка) македонска бригада во операциите за ослободување на Скопје, исто, стр. 205 - 208; »Нова Македонија« од 13-XI-1945, 13-XI-1954, 13-XI-1961.

мостова, одржавајући непосредну везу са 12. бригадом и ударним групама у граду и садејствујући у ликвидирању отпорних тачака код жел. станице и Народне банке; да после избијања на десну обалу Вардара део снага упути на леву обалу (у стари део града) ради садејства 16. бригади; линија разграничења са 12. бригадом: данашња улица Маршала Тита;

- да 12. бригада, пошто уништи непријатељске посаде у бункерима код Крстовара (триг. 1067- спољна одбрана града), предузме напад и ослободи северозападни део града у захвату: железничка станица - Плоштад и Камени мост - градски парк - железничка ложоница, а делом снага да дејствује на северозападним падинама Водна и у рејону хидроцентрале »Матка« и тиме обезбеди леви бок дивизије и спречи интервенцију балиста са те стране, а и рушење хидроцентрале; да при наступању кроз град одржава непосредну везу са левокрилним деловима 3. бригаде и ударним групама у граду ради заједничког дејства;

- да 16. бригада, која је након борби у току 10. и 11. новембра на линији Бел камен - к. 660 - Полишевина била потиснута са комуникације Скопље - Качаник и организовала одбрану на јужним падинама Скопске црне горе, привеже за себе тврђавску бригаду »Ангермилер« и друге непријатељске снаге на левој обали Вардара.

Пре почетка напада, обавештајна служба у граду обавестила је оперативне јединице о томе које су зграде и објекте напустиле немачке јединице у току 12. новембра, доставила им је податке о најновијем распореду артиљерије, митраљеских гнезда, бункера, ровова и о јачини и распореду немачких снага у појединим деловима града. Ови подаци су били драгоцени при доношењу одлуке за употребу јединица у нападу на Скопље.

Са своје стране Штаб 42. дивизије известио је органе наше власти у граду кад ће уследити напад ради припрема за учешће ударних група у њему. Ударним групама у граду постављен је као основни задатак да спрече рушење мостова на Вардару и других минираних зграда и објеката тако што би пресекле каблове за електрично активирање експлозива. Наређено им је да се за ове послове ангажирају стручна лица. Поред тога, ударне групе су имале задатак да садејствују оперативним јединицама у уличним борбама и да им служе као водичи. Штабовима бригада је достављен план града Скопља, који је подељен бата-

љонима, што је умногоме помогло у оријентацији при нападу.²⁷²

После добијања задатка, баталонска и четна руководства су приступила припремама. Јединице су попуњене муницијом, од најхрабријих бораца формиране су ударне групе (ударници) у свим четама и др. Извршена и политичка припрема са борацким саставом, при чему је борцима указано на важност напада и част која им је указана учествовањем у ослобођењу главног града Македоније. Код јединица је створена атмосфера одушевљења, тако да су борци са нестрпљењем очекивали почетак напада. До пада мрака 12. новембра све јединице су биле спремне за напад.

Штабови бригада су са руководством батаљона детаљно разрадили план напада. Посебна пажња је скренута на мостове на Вардару које треба заузети пре него што их непријатељ поруши. Указано је, даље, да у случају изузетног отпора непријатеља у појединим објектима не задржавају јединице до њиховог потпуног сламања, већ да их само блокирају мањим снагама, а да ће коначну ликвидацију извршити резерве бригада. У духу овог плана руководства батаљона су поставила детаљне задатке својим четама. Јединице су упознате да не могу рачунати на подршку артиљерије 42. дивизије, јер њена оруђа, због порушених мостова код Велеса, нису могла бити пребачена у рејон Скопља.

Пошто је данашња улица 11. октобар пружала најбољу могућност за брзо избијање из рејона Кисела вода до Плоштада и Каменог моста, том улицом су упућени 1. и 2. батаљон 3. бригаде, с тим да 1. батаљон избије на Плоштад и код Каменог моста, да тамо успоставе везу са деловима 12. бригаде и да олакша задатак 2. батаљону, који је требало да напада десно од њега, према Бетонском мосту на Вардару; 3. батаљон је добио задатак да овлада Железничким мостом, а 4. батаљон да садејствује 12. бригади при нападу на железничку станицу и објекте у том рејону и да део снага упути на Аеродром, јер се располагало подацима да се тамо налазе слабији немачки делови.

272) Ослободилачки рат народа Југославије, књ. 2, стр. 371-372; Завршне операције, стр. 182; Дане Цеков: Третатаударнамакедонска бригада во борбите за ослободување на Скопје, Документи и материјали за ослободување на Скопје; Коле Михајловски: Третата ударна македонска бригада во борбите за ослободување на Скопје, исти документи; Методије Котевски, наведена књига, стр. 96-97.

После овлађивања упориштем код с. Горно Лисиче око 03.30 часова 13. новембра јединице 3. бригаде су почеле општим нападом на град. Почео је да пада снег, што је ишло у прилог нашим јединицама, јер због слабе видљивости није могла да дође до пуног изражаја непријатељска артиљерија. Водећи жестоке борбе, ударне групе по четима (у чијем саставу је било пушкомитраљезаца, аутоматичара и бомбаша), подржане осталим снагама и уз помоћ ударних група у граду, успешно су продрле улицама и постепено су ломиле отпор непријатеља који се бранио из утврђених објеката дуж главних улица. Непријатељ је почео да се повлачи. У подневним часовима батаљони 3. бригаде су успели да избију на десну обалу Вардара - код Каменог, Бетонског и Железничког моста и код железничке станице. Железнички мост су немачке јединице пре тога порушиле. Брзим избијањем батаљона на Вардар спречено је дизање у ваздух осталих мостова. Уличне борбе су биле нарочито жестоке у рејону Монопола, затим дуж улице 11. октобра, при овлађивању појединим већим објектима, као што су зграда данашњег Собрања СРМ и друге зграде према Плоштаду. Сви ти објекти били су утврђени као ватрене отпорне тачке, из којих су немачке посаде пружале врло живав отпор.

У току напада било је много подвига бораца и руковођаца, нарочито при вођењу борби за уништавање ватрених тачака и утврђених објеката. Ударне групе и остале јединице вешто су користиле аутоматско оружје и ручне бомбе, и успешно се пребацивале од куће до куће и ослобађале делове града, при чему су мештани давали борцима податке о распореду непријатеља и указивали им са које стране је најлакше доћи до ватрених тачака и утврђених објеката.

У поподневним часовима немачке јединице су се повукле на леву обалу Вардара, од Каменог моста до зграде данашње Универзитетске библиотеке, одакле је пружао отпор аутоматском и артиљеријском ватром. Наређено је минобацачкој чети бригаде да неутралише артиљеријска оруђа на левој обали Вардара, које је она уништила заједно са посадама. Након тога део снага 3. бригаде је прешао на леву обалу Вардара. Продужавајући борбу, јединице 3. бригаде су до пада мрака 13. новембра извршиле поста-

вљени задатак. Оне су, заједно са 12. бригадом или самостално, овладале свим предвиђеним објектима.²⁷³

Штаб 12. бригаде извршио је, исто тако, све војно-политичке припреме за напад као и 3. бригада. Пошто је око пола ноћи овладала непријатељским бункерима на Крстовару, отпочела је наступање падинама Водна према граду. На град су нападали 2. и 3. баталјон, а 1. и 4. батаљон су били ангажовани у борбама против немачко-балистичких снага код хидроцентрале »Матка« на р. Трески и на северозападним падинама Водна.

Други и 3. баталјон су у току 13. новембра водиле оштре борбе са немачким посадама у утврђеним зградама и објектима у граду. Уласком у град јединице су успоставиле непосредан контакт са ударним групама у граду, које су их упознавале са подацима о непријатељу и одмах су се укључивале у састав оперативних јединица и заједно водиле борбу. Јединицама су се прикључивали и други наоружани грађани.

Током првих јутарњих часова, у рејону бригаде, били су блокирани објекти које је непријатељ запосео. Бригада је најпре овладала Градском болницом и хотелом »Македонија«, који је заузет на препад. Дуготрајније и жестоке борбе су вођене код Железничке станице, Дома армије, Народне банке и Каменог моста. Садејство са 3. бригадом је дошло до изражаја нарочито у борбама за овлађивање Народном банком и Каменим мостом, где је непријатељ пружао огорчен отпор. Непријатељ се дуже одржао и у зградама школе »Гоце Делчев«, где се бранило око 100 немачких војника, затим код радио-станице, Женске гимназије и Главне поште. Све ове зграде, као и друге, биле су организоване за кружну одбрану. Штаб бригаде је морао да упућује и појачања. После врло жилавих борби, у којима су обе стране имале доста губитака, до пада мрака овладано је њима. Јединице 12. бригаде, избивши на десну обалу Вардара, део снага су пребациле на његову леву обалу.

За све то време 4. батаљон 12. бригаде водио је тешке борбе са балистима на северозападним падинама Водна, у рејону с. Горно Нерези, Грчец, Крушопек и Шишево, обезбеђујући главне снаге дивизије које су нападале град од удара балиста у њихов бок и позадину. У овим борбама балисте је подржавала немачка артиљерија.

273) Д. Цеков, наведени чланак, стр. 166 - 167; К. Михајловски, наведени чланак, стр. 200 - 201.

Тог дана водећи борбу против надмоћнијег непријатеља, 1. батаљон 12. бригаде успео је да потисне немачко-балистичке снаге код хидроцентрале »Матка« на р. Трески, да прекине инсталирану мрежу за минирање бране и на тај начин спасе централу од рушења, а град од великих поплава. Поред тога, батаљон је успео да овлада рејоном манастира Св. Богородица и к. 626 и тиме прошири и обезбеди мостобран на левој обали Треске.

Током ноћи 13/14. новембра чула се пучњава из рејона Кале, Топане и касарни на качаничком путу. У зору 14. новембра вођене су краће борбе против мањих немачких формација које су се повлачиле Качаничком клисуром. У граду је остала једна већа група утврђена у Учитељској школи, коју су држале у блокади делови 12. бригаде све до подне 14. новембра. Она је пружала врло живаљив отпор, мада није имала никаквих могућности да се извуче. И поред већег броја позива на предају, она то није хтела учинити. Пошто су све снаге бригаде биле ангажоване на другим задацима, то је на тражење Штаба бригаде Штаб 42. дивизије код школе као појачање упутио један батаљон 3. бригаде. У поподневним часовима, поеле снажног притиска, предало се 86 немачких старешина и војника, који су разоружани и упућени у сабирни логор. У граду је пао велики плен. У борбама за Скопље 12. бригада је имала 25 мртвих и око 60 рањених.²⁷⁴⁾

Од јединица 50. дивизије само 14. бригада је око 08.30 часова 14. новембра ушла у Скопље и одмах је била упућена у долину р. Треска, док су 13. и 19. бригада у град ушле 15. новембра.

Осма бригада 42. дивизије стигла је пред Скопље ујутро 14. новембра и, према наређењу Штаба 16. корпуса, један њен батаљон је запосео мостове на Вардару, а један је упућен за Ђорче Петров и после кратке борбе са балистима, које је протерао, избио на линију с. Нерези - Вардар. Наредног дана све јединице ове бригаде упућене су у рејон

274) АрхивВИИ, к. 1315, док. 3/5; Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 160; Документи и материјали за ослободување на Скопје, док. 44, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55-56. Ослободилачки рат народа Југославије, књ. 2, стр. 371 - 372; Завршне операције, стр. 182 - 184; Д. Цеков и К. Михајловски, наведени чланак, М. Котевски, наведена књига, стр. 98 - 148; Трајко Стојановски - Бузо - Како течеше борбата за ослободување на Скопје, Документи и материјали за ослободување на Скопје, стр. 175 - 179.

Сараја и Глумова, где су борбу против балистичких снага већ водиле јединице 12, 14. и 16. бригаде.²⁷⁵⁾

Од 10. до 12. новембра немачке јединице су предузеле жестока офанзивна дејства против 16. бригаде са циљем да је одбаце од комуникације Скопље - Качаник. У тродневним тешким борбама, уз максимално ангажовање артиљерије, немачке снаге и балистичке формације (ценило се да је било око 3.000 балиста), успеле су да потисну бригаду са дотадашњих положаја. Бригада је тада према плану за ослобођење Скопља посела положаје: с. Бразда, Мирковци, Кучевиште, Сенокос, Бродец, Булачане, Црешево и Виниче. У току 13. новембра немачка артиљерија је, са положаја с. Бардовци и северозападног дела Скопља, снажном ватром тукла поседнуте положаје бригаде. У току 14. новембра бригада је извршила марш преко Побужја, Љубанаца и Чучера за Скопље, где су јединице стигле тек око 19 часова. Затим је бригада упућена за Качаник. У овим борбама она је имала 12 мртвих и 36 рањених, а према процени бригаде непријатељ око 20 мртвих и око 80 рањених.²⁷⁶⁾

О борбама око Скопља командант немачке 22. дивизије генерал Фрибе, између осталог је рекао: ». . . 11. новембра је предато Куманово и, пошто су последњи делови 65. гренадирског пука прошли, 47. гренадирски пук се повукао за Скопље, које је напуштено 13. новембра.

Мостови на Вардару, који повезују јужни део града са северним, били су припремљени за рушење. . . али они нису порушени. Као 'захвалност' за то 47. гренадирски пук био је засипан митраљеском и пушчаном ватром из кућа. Пре избијања пуковске коморе и 2. дивизиона 22. артиљеријског пука код моста, они су били нападнути и при томе трпели губитке и врло рано пали у заробљеништво. . . »²⁷⁷⁾

Према извештају команде Југоистока упућеном 26. децембра 1944. Врховној команди Вермахта, укупни губици немачких јединица у октобру и новембру 1944. на целом подручју команде Југоистока износиле су округло 50.000, а од тога на јединице Групе армија »Е« отпадало је најмање 35.000.²⁷⁸⁾

275) Др Миле Тодоровски: Документи и материјали за ослободувањего на Скопје, стр. 205 - 208.

276) Документи и материјали за ослободувањето на Скопје, док. 46, 47, 48.

277) Историјат 22. пеш. дивизије (превод); стр. 99 - 103.

278) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 195/358 - 388.

Овим су борбе за ослобођење Скопља завршене. Настало је опште славље. Народ је величанствено прихватио своје ослободиоце. Борци су били у загрљају Скопљанаца, засипани цвећем и поклонима. Свако је хтео да поклони нешто својој војсци. Радости није било краја, јер је главни град Македоније први пут у својој мукотрпној историји добио слободу.

Град је био ослобођен, али не и његова непосредна околина где је, према процени, било концентрисано око 2.000 балиста на простору Ђорче Петров - Сарај - Крушопек - »Матка«. У току 14. новембра 1. батаљон 12. бригаде је, настављајући да води огорчене борбе са балистима у том рејону, био принуђен, услед јаког отпора и притиска много надмоћнијих снага, да се повуче на Велу главу и Бели камен. У току ноћи 14/15. новембра батаљон је противнападом на Грчец и Шишево овладао овим селима, али се ујутро 15. новембра морао поново повући на линију с. Г. Нерези - с. Крушопек. У извештају Главног штаба Македоније за тај дан записано је да се водила жестока борба код »Матке« и да су балисти били врло јаки и насртљиви.

Због велике концентрације балистичких снага одлучено је да се у овај рејон упуте јаче снаге и да се концентричним нападом са линије Сарај - Крушопек коначно разбију непријатељске снаге. У овим борбама су поред јединица 12. бригаде учествовале и 14, 8. и 16. бригада, као и неке друге јединице. Непријатељу је нанет тежак пораз, чиме су борбе за ослобођење ширег подручја Скопља дефинитивно завршене. У овим борбама само 12. бригада заробила је 41 Немца, 8 балистичких вођа и запленила преко 20 камиона и лаких кола, 3 топа и другог ратног материјала. Велики број заробљених балиста пуштен је кућама.

Након тога настало је велико колебање код балиста, који су почели да се предају, враћају кућама, а неки да се повлаче ка Тетову. Овладано је рудницима хрома Орашје и Радуш, а затим наређено је 50. дивизији и 3. и 12. бригади 42. дивизије да гоне непријатеља и ослободе Тетово. Оне су водиле оштре борбе на линији Чифлик - Љубен - Глумово, и код с. Групчина, с. Копачин Дола, с. Ларца против јаким балистичких снага, а потом су 19. новембра ослободиле Тетово.²⁷⁹⁾

279) Депеше ГШ, Архив ВИИ, к. 234, док. 17-9/1, 17-11/1, 17-12/1; Извештај 12. бригаде, к. 1315, док. 3-15/5; М. Котевски, наведена књига, стр. 148 - 160; Завршне операције, стр. 188 - 189; М. Апостолски: Завршне операције, стр. 193 - 198.

На основу извештаја Главног штаба Македоније који је упућен Врховном штабу у вези са ослобођењем Скопља, Председништво АВНОЈ-а упутило је 14. новембра честитку Президијуму АСНОМ-а: »Ослобођење Скопља испунило нас је дубоком радошћу. Ускоро ће доћи дан када ће бити истеран и последњи непријатељски војник из Македоније и када ће македонском народу бити дате још веће могућности у изградњи федералне Македоније у саставу Демократске Федеративне Југославије.«²⁸⁰

Захвалност је стигла 15. новембра и од врховног команданта НОВ И ПОЈ, маршала Јосипа Броза Тита, у којој се каже: »Изражавам своје признање и захвалност јединицама 42. и 50. македонске дивизије које су ослободиле Скопље - главни град Македоније.

Посебну захвалност изражавам борцима, командирима, командантима и политичким комесарима 42. македонске дивизије, који су испојили примерно јунаштво и пожртвованост у жестоким дводневним уличним борбама у Скопљу.«²⁸¹

У похвалама Главног штаба Македоније и Штаба 16. корпуса се исто тако истиче храброст, самопрегор и пожртвованост бораца и старешина 3. и 12. бригаде 42. дивизије и 16. бригаде Кумановске дивизије, као и Штаба 42. дивизије, у борбама за ослобођење Скопља.²⁸²

Поводом ослобођења Скопља и у листу »Нова Македонија« од 14. новембра 1944. објављен је чланак у коме се истиче херојска борба јединица 42. дивизије и других јединица, као и грађана Скопља, који су свесредно помагали борцима у борби. Захваљујући њима, многи минирани објекти су спашени од рушења.²⁸³

Ако се анализирају борбе за ослобођење Скопља, може се закључити:

1. Одлука да се Скопље нападне само јединицама 42. дивизије и 16. бригаде Кумановске дивизије била је правилна, с обзиром на то да се располагало подацима да се у граду налазе не тако бројне немачке јединице. Да се чекало избијање 50. дивизије и 8. бригаде у рејон града изгубило би се драгоцено време и омогућило немачким снагама да без борбе и губитака некажњено напусте Скопље;

280) Документи и материјали за ослободувањето на Скопје, док. 50.

281) Исто, док. 55.

282) Исто, док. 53, 54.

283) Исто, док. 51.

2. Иако је време за припрему напада било кратко, јер су јединице морале да се преко беспутног терена пребаце из Велеса за Скопље, она је извршена доста солидно и успешно. До детаља је био разрађен план напада, од Штаба дивизије па све до команди чета, водова и десетина. Јединице су располагале и планом града, што им је олакшало оријентацију и извршење напада.

Посебно треба истаћи велику помоћ партијских организација и позадинских органа у граду, ударних група и наоружаних грађана, који су давали податке јединицама о распореду и јачини непријатеља и утврђеним отпорним тачкама и објектима у граду и пружали велику помоћ оперативним јединицама приликом вођења уличних борби;

3. Пре напада, поред војних припрема, извршене су и политичке припреме у свим јединицама, што је умногоме утицало на борбени морал, јер је целокупни састав схватио важност задатка и сматрао га као част што учествује у ослобођењу главног града Македоније;

4. Формирање ударних група у четама и батаљонима показало се врло корисним, нарочито у нападу на непријатељске отпорне тачке и утврђене објекте у граду;

5. У току борбе и старешински кадар испољио је високи морал и борбени дух. Борци су самоиницијативно јуришали на отпорне тачке непријатеља не жалећи ни своје животе;

6. Управо због тако високог морала, јединице су врло брзо избиле на десну обалу Вардара и спречиле, заједно са наоружаним грађанима и ударним групама у граду, рушење мостова, а 1. батаљон 12. бригаде и хидроцентрале »Матка«;

7. Садејство између 3. и 12. бригаде у овлађивању важних објеката у центру града било је непосредно и успешно, што је умногоме допринело успешном извршењу задатка.

Свакако да би резултати били већи да се располагало јачим снагама (да није било спорости у наступању 50. дивизије и 8. бригаде 42. дивизије) и да је артиљерија могла бити пребачена из Велеса ради подршке јединица при савлађивању отпорних тачака и утврђених објеката у граду.

ОСЛОБОЂЕЊЕ КИЧЕВА, ГОСТИВАРА И ТЕТОВА, РАЗБИЈАЊЕ И РАЗОРУЖАЊЕ БАЛИСТА И ЊИХОВИХ ПРИВРЖЕНИКА

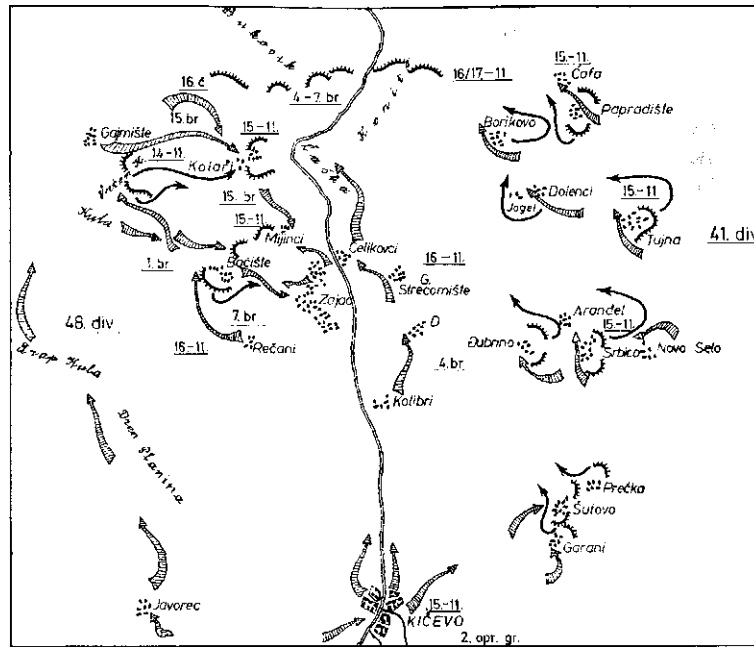
После ослобођења Струге, јединицама 48. дивизије наређено је прикупљање оружја од становништва у Струги и у селима струшког среза. Тада је прикупљено доста оружја од становништва и остатака балистичких, вулентарских и барјактарских формација. Истовремено се пришло сређивању и попуни јединица и прикупљању података о јачини и распореду балистичких снага у рејону Кичева, Гостивара и Тетова. Наређено је да се 6. бригада врати у рејон Кичева у састав 48. дивизије.

Главни штаб Македоније одржао је 10. новембра саветовање у Охриду са Штабом 15. корпуса. Размотрена је војно-политичка ситуација на подручју Кичева, Гостивара и Тетова. Оцењено је да су балистичке снаге, изгубивши подршку Немаца, углавном прешле у одбрану поседнута територије. Према непотпуним подацима, ценило се да на подручју скопског региона, Полога и у кичевском базену има око 12.000 балиста и њихових приврженика, наоружаних немачким модерним пешадијским оружјем и са доста муниције и да су они чврсто организовали одбрану у рејону Гостивара и Тетова, а нарочито у рејону Кичева, где су посели села Зајас, Грешница, Челиковци Махала Бериково, Тујин, Србица и др.

Тада је била ослобођена цела Македонија, изузев Скопља и Куманова (за чије су ослобођење биле извршене све припреме) и овог дела западне Македоније.

У духу општег плана за ослобођење Македоније, а на бази постојеће ситуације, Главни штаб издао је 10. новембра заповест 15. корпусу да ослободи ово подручје и очисти га од балистичких снага, с тим што би 49. дивизија, без 7. бригаде, своје снаге распоредила на граници од пл. Кожуфа до Дебра ради затварања свих путева који избијају у погранични фронт, како би се онемогућио сваки недозвољени прелазак граница.

За напад на Кичево биле су одређене 48. и 41. дивизија. Ради обезбеђења што повољнијег односа снага, 48. дивизија је ојачана 7. бригадом 49. дивизије, тако да је у свом саставу имала 1, 6, 7. и 15. македонску и 4. албанску бригаду; 41. дивизија је требало да у овом нападу учествује целокупним снагама: 2, 10. и 11. бригадом. Тако јена Кичево и кичевску котлину нападало укупно осам бригада, приштапске јединице обеју дивизија и територијалне снаге.

Борбе за ослобођење Кичева

Предвиђено је било да све јединице поседну одређене положаје за напад до мрака 14. новембра, а да напад отпочне ујутро 15. новембра.

У духу те заповести, Штаб 15. корпуса издао је 11. новембра своју заповест и јединице распоредио у три оперативне групе:

Прву оперативну групу су сачињавале 1. и 15. бригада под командом Штаба 48. дивизије. Група је имала задатак да после извршеног марша из рејона Струге и Охрида избије у рејон с. Бачишта - с. Колари - с. Тајмишта (северно од Кичева) и да у њима уништи непријатељске снаге, а да потом нападне с. Зајас, где се рачунало на отпор најјачих балистичких снага. Након овлађивања ових села, наређено је да се на пл. Буковик упути једна бригада да затвори

правац од Гостивара и онемогући пристизање појачања са тог правца, као и извлачење балиста из кичевског рејона за Гостивар;

Другу оперативну групу (Кичевска група) сачињавали су 4. албанска и 6. и 7. македонска бригада под командом одређеног оперативног штаба (Коста Јашмак и Вуко Турковић). Групи је постављен задатак да, после завршеног марша, поседне положаје у рејону с. Брждани - с. Србјани (у непосредној близини Кичева), изврши напад на Кичево и ослободи га, а да потом нападне села Шутово, Премка, Гарани и да их очисти од балистичких остатака;

Трећу оперативну групу сачињавала је комплетна 41. дивизија. Она је добила задатак да концентрише своје снаге на простору с. Ковач - с. Лупште, нападне балистичке снаге на подручју с. Ћафа - с. Тујна - с. Србица и да их, као и остала села на том правцу очисти од балиста. После тога, једном бригадом да поседне положаје на пл. Буковику (к. 1362 и триг. 1528) и затвори правац од Гостивара. После доласка на Буковик бригаде из Прве оперативне групе, рокирати део јединица према с. Падалишту и на тај начин у потпуности затворити правац од Гостивара.

Напад је требало извршити 15. новембра ујутро, и то: на Кичево од 04.00 часа, а на остале објекте у 06.00 часова. Командно место Штаба корпуса је било у с. Карбуници (јужно од Кичева), одакле је руководио овом операцијом; одређена су била дивизијска превијалишта у с. Бачиште, с. Челепци и с. Тујна; утврђен је начин одржавања везе између јединица (куирска и радио-веза, а између Прве и Треће оперативне групе и паљење ватри ради обележавања достигнутих линија); наређено је да се сав ратни плен пребаци у Кичево и да се заробљеници упућују у логор у Кичеву ради испитивања и утврђивања кривице и злочина.

Замисао Штаба корпуса била је да у Кичевској котлини, између Кичева и пл. Буковика, одсече јаку групацију балиста од групације у Гостивару и да је уништи. Због тога је снаге поделио у три оперативне групе (први пут се овај облик дејства појављује код овог корпуса) и наредио да се напад на град изврши у различито време. Циљ је био да се

284) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 150, 152; Архив ВИИ, к. 233, док. 2/8; к. 1308, док. 13/1; к. 1362, док. 19/1, 20/1, 24/1, 25/1 и 26/1.

нападом на град привуку балистичке снаге и затим што лакше овлада селима, а и да се непријатељ што више сабије у котлину и уништи. Из ове идеје произашло је и затварање одређеним снагама правца из Гостивара на врло јаким положајима на пл. Буковику и онемогућавање да са тог правца стигну појачања.

Штаб 48. дивизије је исто дана (11. новембра) наредио покрет јединицама према одређеним положајима: 1. бригада је кренула из рејона Охрида друмом Охрид - Кичево за с. Арбиново, где је и преноћила; 15. бригада је кренула из рејона Струге преко с. Мислешева и с. Требеништа за с. Врбјани, где је преноћила. У току 12. новембра јединице су продужиле марш: 1. бригада је стигла у с. Г. и Д. Дебреновац, а 15. бригада у с. Јаворец. У овим селима бригаде су остале и 13. новембра, извршиле попуну јединица муницијом и приступиле прикупљању података о распореду и јачини непријатеља у Кичеву и околини. При томе је утврђено да се најјаче балистичке снаге налазе у селима Зајас, Србица и Тујна. Да би се утврдили тачни подаци о груписању непријатеља на предвиђеној марш-рути, упућене су извиђачке патроле; на предвиђеним правцима оне нису наишле на непријатеља.

Штаб друге оперативне групе бригада (Кичевска група) својом заповешћу за марш поставио је следеће задатке:

да 4. албанска бригада 11. новембра крене из Струге правцем с. Мислешево, с. Требеништа, с. Мешеишта, с. Ботун, с. Белчиште, где ће преноћити. У току 12. новембра да продужи до с. Свиништа, где ће се задржати 13. и 14. новембра;

да 7. бригада крене из Охрида преко Подмоља, с. Требеништа, с. Мешеишта, с. Ботун, с. Белчишта, с. Слатина, где ће преноћити, а 12. новембра један батаљон да упути 4. албанској бригади у с. Свиништа, а осталим снагама продужи за с. Кладник, где ће извршити попуну муницијом и припремити се за напад на Кичево;

да се 6. бригада прикупи у с. Челопеци, где ће се задржати 13. и 14. новембра.

Према наређењу Главног штаба Македоније, јединице 41. дивизије требало је до 13. новембра да стигну у рејон с. Самоков, Бенче, Лупште. Бригаде су морале прећи око 130 км по врло лошим путевима и да слабо обучене и одевене савладају планину Бабуну, Даутицу и Карацицу. По кишном и магловитом времену јединице су кренуле до-

лином р. Бабуне. Док су савлађивале пл. Даутицу (од преко 2.000 м надморске висине, њих је захватила вејавица, те су се због тога, и беспутности терена, кретале просечно један км на час. Јединице су маршовале 16 до 18 часова дневно. Ипoredтога, 10. бригадајезакаснилаинијемогла 15. новембра да учествује у нападу, те ју је Штаб дивизије задржао у дивизијској резерви.

Док су се јединице Прве оперативне групе налазиле у рејону с. Г. и Д. Добреновац и с. Јаворец, Штаб 48. дивизије издао је 13. новембра заповест 1. и 15. бригади, формирајући две нападне колоне (и овај облик дејства појављује се први пут):

- десна нападна колона - 1. бригаде (3 пешадијска и 1 пратећи батаљон, техничка чета и извиђачки вод) добила је задатак да 15. новембра у 06.00 часова изврши напад правцем с. Бачиште, с. Зајас, са полазних положаја за напад к. 984 - безимени висови у близини коте, обухватајући Зајас са јужне стране; једним батаљоном да очисти села Бачиште и Речани, а након тога батаљон задржи у бригадној резерви;

- лева нападна колона - 15. бригаде (3 пешадијска и 1 пратећи батаљон, техничка чета и извиђачки вод) да преко с. Тајмиште изврши покрет правцем Вртен К., с. Колари и поседне полазне положаје југоисточно од к. 1049 - е. Мидинци и у напад крене у 06.00 часова обухватајући с. Зајас са северне стране; да са једним батаљоном очисти с. Колари, а затим батаљон задржи у бригадној резерви.

Према овој заповести, јединице су 14. новембра продужиле покрет на одређене полазне положаје: 1. бригада је из с. Добреновца избила на Дарда-Кулу (триг 1545) око 14 часова; 15. бригада је из с. Јаворец, преко Арап-Куле (триг 1748) стигла у с. Тајмиште око 15 часова. Међутим, покрете јединица открио је непријатељ. Батаљон који је био у претходници откривен је од непријатељских извиђачких делова и са њима водио борбу на положајима Вртен К. успевши да их одбаци у с. Колари, у које је претходницаушла. Јединице 15. бригаде биле су размештене по кућама у с. Тајмишту, где им се припремала храна за борце. Пошто су балисти открили наше јединице, упутили су из Зајаса појачања, тако да су оне једва успеле да се прикупе и отпочну борбу, која је трајала све до 21 час. Откривање бригада омогућило је непријатељу да прозре њихову намеру и да у току ноћи прикупи своје снаге и правовремено их распореди за одбрану.

Јединице Друге оперативне групе (Кичевска група) предузеле су ноћу 14/15. новембра приближавање полазним положајима за напад:

- 4. албанска бригада, ојачана једним батаљоном 7. македонске бригаде, извршила је покрет правцем с. Сви-ништа, с. Пополжани, с. Добреновац, с. Кнежино, где је посела полазне положаје за напад; батаљон 7. бригаде добио је задатак да са полазних положаја јужно од к. 828 изврши напад на жел. станицу Кичево и на западни део града, координирајући дејстваса 7. бригадом; два батаљона 4. бригаде добила су задатак да преко безименог виси северно од к. 828 изврше напад на касарне и северни део града; један батаљон је остављен у бригадну резерву у рејону с. Осоја, истовремено штитећи леви бок бригаде од евентуалног непријатељског напада са севера;

- 7. македонска бригада, без једног батаљона, извршила је ноћу 14/15. новембра покрет правцем с. Кладник, с. Карбуница, с. Бигор Доленци, одакле је требало да упути један батаљон уз Велику реку за напад на Кичево са јужне стране, а осталим снагама да избије на Корију (триг. 1201) која ће им послужити као полазни положај за овлађивање к. 842 и положајима северно од ње; затим би батаљон који наступа долином Велике реке извршио јуриш на град, а пратећи батаљон остао на заузетим положајима (к. 842) и одатле потпомагао ватром јединице које наступају према цркви и источном делу града;

- 6. македонска бригада са достигнућелинијес. Чело-пеци, с. Миокази, с. Орланци, овладала би положајима Капит Рид и Голи Рид и предузела напад у три правца: први с. Премка - с. Шутово, други с. Гарани и трећи с. Стрелци - с. Осломеј, са задатком да уништи балистичке снаге и ослободи ово подручје; један батаљон је требало задржати у бригадној резерви код Разбојишта, који би поред осталог, штитио десни бок и позадину бригаде. На ова села 6. бригада је нападала и раније тако да је потпуно познавала терен, па је и због тога упућена тамо.

У заповести је било наређено да све јединице обележавају достигнуте линије паљењем ватре и да се заробљени балисти, или они који се предају, шаљу у касарне града.

Штаб 41. дивизије, у духу добивеног задатка, издао је 14. новембра заповест јединицама:

- 2. бригада да нападне и овлада селима Србица, Ново Село, Ђубрино, Аранђел, Тујна и Јагол Доленци, успоста-

вљајући везу и организирајући садејство са јединицама које дејствују правцем с. Премка - Кичево;

- 11. бригада да овлада селима: Папрадишта, Ћафа и Бериково, а потом што пре да избије на Буковик ради затварања правца од Гостивара за Кичево и у садејству са деловима 48. дивизије овлада селима Падалиште и Речане;

- 10. бригада, као дивизијска резерва, да се распореди у рејону с. Падалиште, с. Ћафа.

Према прикупљеним подацима, непријатељ је у кичевском базену најјаче снаге распоредио у Кичеву и у селима Зајас, Колари, Ћафа, Србица, Шутово и Гарани. Према тадашњој процени, у овим рејонима је било око 2.000 наоружаних балиста и њихових приврженика, а располагали су са око 20 митраљеза, 50 пушкомитраљеза, минобацачима, аутоматима, пушкама и бомбама.²⁸⁵⁾

Јединице Друге оперативне групе које су нападале на град отпочеле су напад у одређено време. У напад је прво кренуо батаљон 7. бригаде на јужни део, а одмах за њим и 4. бригада на западни део града. За то време 7. бригада у покрету према с. Бигор Доленци, запада је у блато разливане Големе реке, због чега је са закашњењем избила на Корију (триг. 1201). То је омогућило непријатељу да правовремено извуче своје снаге у правцу Зајаса. Најжешће борбе су вођене око 7 часова, када су јединице успеле да овладају спољном одбраном града и почеле да продиру у Кичево, водећи уличне борбе са балистичким групама које су одступале уз отпор. Око 8 часова Кичево је било ослобођено и јединице 7. бригаде су приступиле прикушвању оружја. Четврта бригада је, без задржавања, продужила гоњење непријатеља правцем с. Трапчин Дол - с. Раштани, протерала непријатеља и овладала селима. У граду је заплењена велика количина оружја, муниције и друге ратне опреме.

За то време 6. бригада је врло брзо сломила отпор балиста на прилазима села предвиђених занависно. Међутим, на ивицама села јединице су биле дочекане ураганском ватром из раније припремљених митраљеских гнезда. Пуцало се из сваке куће. Јединице су опрезно наступале да не би давале узалудне жртве и освајале су кућу по кућу

²⁸⁵⁾ Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 155; Архив ВИИ, релација 15. корпуса, к. 233, док. 2/8; к. 232, док. 5/2 и 4-2 и 3/2, к. 1309, док. 5/5, к. 1366, док. 7/3.

и сокак за сокаком. Ни после седмочасовне борбе отпор балиста није јењавао. Ипак је пре пада мрака овладано селима Премка, Гарани, Стрелци и Ослемеј; једино се још пружао отпор у Шутову, али је падом мрака овладано и њиме. Балисти су бежали преко поља. Бригада у овим борбама није имала много губитака, само 1 мртвог и 5 рањених, захваљујући поступном и методичном наступању јединица које су биле поучене драгоценим искуством из ранијих борби са балистима у овом рејону. Бригада је преноћила у овим селима.

Врло жестоке и огорчене борбе су 15. новембра водиле 1. и 15. бригада Прве оперативне групе. Као што је заповешћу било предвиђено, обе бригаде су, рано ујутро, кренуле да поседну полазне положаје за напад. Тако је 15. бригада кренула из с. Тајмишта у 03.00 часова да би на време отпочела са нападом. Око 6 часова бригада је дошла у додир са балистичким истуреним деловима код с. Колари и водила борбу све до 8 часова, када је успела да их протера и овлада селом. Након тога је продужила надирање ка непријатељском главном положају. Исто тако је и 1. бригада до 8 часова водила борбу са непријатељским предњим деловима у рејону к. 1049, када је успела да их збаци са положаја.

Око 09.30 часова Штаб 48. дивизије је наредио бригадама да продуже напад на непријатељски главни положај. На њему су се све до 16 часова водиле огорчене борбе, уз обостране нападе и противнападе. Једна чета 2. батаљона 1. бригаде успела је да се пробије у с. Зајас и зароби око 40 балиста, а 15. бригада да овлада са с. Мидинци. До тог времена овладано је и селима Колари, Мидинци, Бачиште, Речиште, Грешница. Међутим, око 16 часова балистима су возом уског колосека и камионима стигла знатна појачања из Гостивара која су се искрцала на Буковику, пошто на њему још нису биле избиле наше снаге. Тада је непријатељ средио своје јединице и предузео противнапад много јачим снагама. Део снага је упутио преко с. Тајмишта за с. Колари, а осталим снагама је вршио притисак с фронта, запретивши окруживањем и обухватањем левог крила 15. бригаде. Упорном одбраном бригада је успела да одбије све непријатељске јурише и да и током ноћи 15/16. новембра остане на положајима.

У 06.00 часова 15. новембра 2. и 11. бригада 41. дивизије кренуле су у напад на села одређена заповешћу. Батаљони 2. бригаде у брзом налету потиснули су балисте са

истурених положаја за одбрану и принудила их да се повуку на положаје испред с. Тујна и с. Новог Села. Њихова друга линија протезала се испред с. Јагол Доленци - с. Србица. Да би онемогућио сређивање непријатеља, Штаб бригаде је наредио батаљонима да изврше јуриш из покрета. Извршавајући наређење, 3. и 4. батаљон су ступили у огорчену борбу испред Тујна. Слична ситуација је била и код 2. батаљона који је настојао да заузме Ново Село. И поред упорне одбране, балисти су били принуђени да се, уз велике губитке, повуку североисточно од Тујна остављајући на бојишту рањене и погинуле, а бригада је успела да овлада овим селима. Бригада је заробила око 50 балиста, а било је доста рањених и мртвих.

Док је 2. бригада водила борбу за Тујну и Ново Село, 11. бригада је нападала на с. Ђафа и с. Папрадишта где је наишла на јак отпор балиста. Непријатељ је био добро утврђен и до подне је успешно одбијао све нападе бригаде, а тада ју је и потиснуо на њене полазне положаје, чиме је био угрожен десни бок 2. бригаде. У то време 10. бригада се још увек налазила на маршу.

Користећи неуспех 11. бригаде, непријатељ је довученим појачањем из Гостивара и осталим снагама предузео противнапад који је 2. бригада одбила и продужила наступање ка селима Јагол Доленци и Србица. Међутим, у поподневним часовима непријатељ је поново убацио свеже снаге и предузео противнапад. Након двочасовне борбе јединице бригаде су се повукле на првобитне положаје, тако да је непријатељ поново овладао Тујном и Новим Селом. У овим борбама бригада је претрпела губитке од 5 погинулих, 10 рањених и 7 несталих бораца.

Тога дана 41. дивизија није у потпуности извршила постављени задатак; њена бригада није избила на Буковик, што је омогућило непријатељу да довуче јача појачања из Гостивара којима је донекле стабилизовао одбрану код с. Зајаса и на правцу напада 2. и 11. бригаде 41. дивизије.

У свануће 16. новембра непријатељ је довукао нове снаге из Гостивара, прикупио и снаге које су се повукле из Кичева и предузео општи напад на положаје 1. и 15. бригаде код Зајаса. После неколико напада и противнапада

286) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 162; Архив ВИИ, к. 233, док. 2/8 (релација 15. корпуса); к. 1379, док. 3/1; К. Сотировски и Д. Ђорђевић, наведена књига, стр. 69 - 99; Р. Стојановски, наведена књига, стр. 164 - 170.

успео је да постигне делимичан успех и одбаци делове бригада са достигнутих положаја. У тој ситуацији је Штаб корпуса упутио 4. албанску и 7. македонску бригаду у помоћ овим јединицама и ставио их под командом Штаба 48. дивизије, који им је поставио следеће задатке:

- 4. бригада да изврши напад правцем с. Колибари, с. Стрегомишта, с. Челиковци Махала, Буковик са задатком да обухвати непријатељски леви бок и крило и да пресеке одступницу непријатељу ка Буковик;

- 7. бригада (без два батаљона) да предузме напад правцем с. Речани, с. Бачишта, Вртен К., с. Тајмиште са задатком да обухвати непријатељски десни бок и крило и пресеке одступницу непријатељу за с. Тајмиште.

Док су ове бригаде кренуле на извршење задатка, непријатељ је успео да после неколико узастопних јуриша овлада делом главног положаја код к. 1049. Појава 4. и 7. бригаде у бокове и позадину непријатеља изазвала је пометњу код балиста јер им је запретила опасност да буду окружени и уништени.

Увођењем свих расположивих снага у борбу омогућило је да се поврате изгубљени положаји. Непријатељски противнапади нису више били жестоки и са узвицима »медор« као претходног дана. Приметно је било колебање код балиста који су увидели да су у тешкој и безизлазној ситуацији, јер су били притиснути са свих страна. Највише утицаја на такво стање имало је увођење 4. и 7. бригаде, као и притисак и успеси 41. дивизије на свом правцу наступања. Јединице 48. дивизије су снажно надирале одређеним правцима и око 17 часова непријатељ је почео да одступа на свим деловима фронта и да своје снаге повлачи према Гостивару, јер 4. и 7. бригада у то време још нису биле успеле да избију на Буковик и код с. Тајмишта да би му пресекле одступницу. Оне су то успеле да учине у току ноћи 16/17. новембра, обезбедивши на тај начин правац од Гостивара и одржавајући непосредан контакт са непријатељем. Остале снаге 48. дивизије су делом снага остале на положајима, а делом су се разместили у ослобођеном Зајасу, најјачем балистичком упоришту. У селу су се могли видети само по који старац и старица, а остали су се повукли са балистима који су код становништва ширили уверење да ће их погртити све поубијати. У напуштеним кућама пронађена је велика количина оружја, нарочито муниције. Међутим, убрзо су се увери-

ли у неистинитост балистичке пропаганде и почели су се постепено враћати у села.

У дводневним борбама у рејону с. Зајаса јединице 48. дивизије су имале 23 погинула, 97 рањених и 41 нестало. Према непотпуним подацима, непријатељ је имао око 300 - 350 мртвих и рањених. Највеће губитке непријатељ је претрпео када је безобзирно, у неколико наврата, насртљиво јуришао, када је у појединим моментима било и гушања у борби прса у прса. Нису били ретки случајеви када је непријатељ прескакао своје мртве и повицима »медор« настојао да рукама отргне оружје од наших бораца. У тим окршајима је он претрпео и највеће губитке.

У састав 41. дивизије стигла је у току ноћи 15/16. новембра и 10. бригада, која је тек тада успела да се по беспутном терену пробије до дивизије. Тада је Штаб дивизије издао наређење да се напад обнови 16. новембра у 06.00 часова, и то: 10. бригада са положаја Добра Вода (к. 1520) да напада на с. Папрадишта и с. Бериково; 11. бригада да поново нападне с. Ћафа, а 2. бригада с. Тујна и Ново Село.

Бригаде су у одређено време пошле у напад, сем 2. бригаде која је кренула у 05.00 часова. Непријатељ је на целом фронту 41. дивизије пружао огорчен отпор. У планинским селима бранио је кућу по кућу. Судар 2. бригаде са балистима био је жесток. Од експлозије мина, пуцњаве митраљеза, пушкомитраљеза, аутомата и пушака тутњала је планина. После више јуриша 2. бригада је око 9 часова извршила свој ближи задатак - овладала је Новим Селом и Тујном. У Тујну наишло се на страшан приказ - пронађени су потпуно унакажени лешеве седам несталих другова из 3. батаљона из претходне борбе вођене 15. новембра.

Како је непријатељ још увек држао и упорно бранио нека села и вододелницу Буковик, Штаб 41. дивизије наредио је немилосрдну борбу са балистима који се нису хтели предати. Батаљони 2. бригаде поново су кренули у напад и до 15 часова успели да слома отпор балиста и ослободе села Србицу, Аранђел и Ћубрино, Ново Село и Тујну, а 10. бригада је након ослобођења с. Берикова, Јагол Доленци, Поповјани и Папрадишта предузела наступање вододелницом ка Буковику; док је 11. бригада, након тешких борби, ослободила с. Ћафа и поставила се према с. Папрадишту и Железној Реци.

У овим борбама балисти су све расположиве снаге концентрисали за одбрану села. Свесни почињених зло-

чина, они су се уплашили за себе и судбину својих породица, мислећи да ће се партизани светити, па су упорно бранили сваку кућу. Знајући да такво мишљење влада и код становништва, руководство 2. бригаде, 16. новембра, организовало је збор мештана из с. Тујна и суседних села населених Албанцима и Македонцима. Назбору је, на добровољној и демократској основи, изабран народноослободилачки одбор тако што су Македонци предлагали за одборнике некомпромитоване Албанце, а они Македонце. Овим поступком албанско становништво је било изненађено, поготово што се у њиховом селу водила дводневна борба са балистима. У тим борбама 2. бригада је, поред других, заробила и Мефаила млађег, који је био заменик злогласног балистичког вође Мефаила. Међутим, он се у току истраге помоћу учкура обесио у подруму једне куће у Зајасу.

И на правцима наступања 41. дивизије балисти су, исто тако, претрпели велике губитке у мртвима и рањенима.

У току 16. новембра 6. бригада 48. дивизије чистила је терен у рејону ослобођених села у претходним данима. Остале јединице 48. дивизије су у току ноћи 16/17. новембра зановиле: 7. бригада (без два батаљона) на предстражи на Буковику (триг. 1425); 4. бригада на предстражи на превоју Буковика; 1. бригада (без два батаљона) на положајима од претходног дана широк ћувик - к. 1049; два батаљона 7. бригаде, 15. бригада и Штаб дивизије у с. Заја-

с у 287)

Штаб 15. корпуса је 16. новембра издао наређење о гоњењу разбијених балистичких снага и ослобођењу Гостивара. Јединице корпуса су подељене у три оперативне групе:

1. 41. дивизија, са две бригаде, да настави гоњење непријатеља правцем с. Падалиште, с. Србиново, с. Куново, е. Трново, с. М. Турчане, с. Беловиште, с. Чеграње (источно од Гостивара) са задатком да на том правцу гони непријатеља и да га уништи и потпуно очисти ту територију; једна бригада ове дивизије да остане на простору с. Ђафа, с. Тујна, с. Србица, с. Зајас са задатком да настави чишћење те територије од балистичких остатака и сакупља оружје;

287) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 162; Архив ВИИ, к. 233, док. 2/8 (бојна релација 15. корпуса); к. 1309, док. 5-4/6 (операцијски дневник 10. бригаде); к. 1362, док. 24/3; к. 1379, док. 22-11/12.

2. 48. дивизија (без 1. бригаде) добила је исти задатак као и 41. дивизија, и то са једном колоном на правцу с. Колари, с. Тајмиште, с. Сретково, с. Церово, с. Бањица, Гостивар, а другом колоном на правцу Буковик, с. Ђоновица, с. Симница, с. Митрови Крсти, Корија, Гостивар, и да поред чишћења простора ослободи Гостивар и потпуно га очисти од непријатеља.

3. 1. бригада 48. дивизије, ојачана са два батаљона 7. бригаде, да настави гоњење непријатеља правцем с. Тајмиште, Шунденски Рид, с. Леуново, пл. Влајница и обезбеђујући се од евентуалног напада са правца Горња Река, Маврови Ханови продужи правцем с. Орђуша, с. Дуф, с. Речане, с. Вруток, с. Печково, с. Лешница, с. Врапчиште, цео простор очисти од балиста и потом садејствује 48. дивизији у нападу на Гостивар;

4. остале снаге 7. бригаде да остану у Кичеву и штите град.

Четврта албанска бригада задржана је у дивизијској резерви, а нешто касније добила је задатак да наступа према Гостивару.

После овлађивања Гостивара и пошто лева и десна оперативна група избију на крајње тачке с. Чегране, с. Врапчишта - требало је јединице да предузму детаљно чишћење и запоседање одређених просторија.

Наредбом је било предвиђено и непрекидно одржавање везе и координирање дејстава између оперативних група. Штаб корпуса у то време био је у Кичеву.

У духу овог наређења издате су 17. новембра и одговарајуће заповести за гоњење непријатеља и чишћење територије од балиста, укључујући и ослобођење Гостивара.

Међутим, кроз документацију се не може утврдити због чега се закаснило са почетком гоњења непријатеља, што је њему омогућило да гро својих снага извуче према Гостивару и Тетову, остављајући на појединим пунктовима делове снага, који су били ојачани митраљезима и другим аутоматским оружјем. Било је задржавања целих јединица на ослобођеним просторијама ради ликвидирања балистичких остатака, сакупљања оружја и слично, уместо да се само мањи делови ангажују за ове задатке, а да основне снаге предузму гоњење разбијеног непријатеља.

Јединице су тек 18. новембра кренуле у гоњење одређених правцима. Оне су у свом наступању наилазиле на одсечене групе балиста које су се предавале и полагале

оружје. Прочешљавајући терен између Буковика и Гостивара, 15. и 4. бригада су око 16 часова ушле у Гостивар, а нешто касније у град је ушла и 6. македонска бригада. Јединице су продефиловале градом, срдечно и одушевљено дочекане од становништва.

У Гостивару је заплена велика количина оружја, муниције и друге ратне опреме. Заробљено је или се предало преко две хиљаде балиста и њихових приврженика.

С обзиром да су се балистичке снаге повукле у Гостивар и Тетово, то је одмах извршена блокада града и уведен полидијски час од 18 часова увече до 7 часова ујутро. Нареджено је да свако може ући у град, а да нико не сме изићи из њега. Ова мера је спроведена ради прикупљања оружја и провере становништва. У касарнама је организован логор у који су упућени сви сумњиви, а тамо је вршена провера људства. Припадници балистичких формација су задржавани ради ислеђења, а остали су пуштани кућама. И остале јединице су то учиниле у својим рејонима дислокације. Такав сабирни логор био је организован и у Кичеву, а након ослобођења града и у Тетову. Поред тога, нареджено је прочешљавање терена у околним селима, с обзиром на то да се располагало подацима да се злогласне балистичке вође Џемо и Мефаил још увек крећу са повећаном групом балиста у Пологу и да намеравају да се пребаци у Љуму (Албанија). И не само они, већ су се по планинама и планинским селима криле и друге разбијене балистичке вође и групе, бојећи се народног суда због почињених злочина.

Ради прикупљања оружја и чишћења територије Гостивара и околине од разбијених и одметнутих балистичких група, извршена је и одговарајућа дислокација јединица 15. корпуса:

1. бригада са два батаљона размештена је у с. Врапчиште, са једним батаљоном у с. Дебреше и са једним батаљоном у с. Добри Дол (западно и северозападно од Гостивара);

6. бригада са једним батаљоном у с. Симница-с. Сретково; један батаљон у с. Србиново - с. Падалиште; један батаљон у с. Ђоновица и један батаљон у с. Лакавица и с. Куново;

15. бригада у Гостивару, а са једним батаљоном у с. Д. Бањица. Крајем месеца бригада је преузела сектор 6. бригаде, а ова је преузела обезбеђење Гостивара;

4. албанска бригада са једним батаљоном у с. В. Бело-виште: са једним батаљоном у с. Балин Дол, а са једним у с. Чајле. Бригада је 29. новембра упућена у Тетово, где је ушла у састав 16. корпуса.

Све јединице су приступиле акцији прикупљања оружја, хватању и разбијању балистичких група и њиховом прикушвању у бригадне логоре, а одатле у сабирни логор у Гостивару. У овој акцији је прикупљено доста оружја и похванат велики број балиста. Само 1. бригада је код с. Врпчишта заробила 110 балиста, 6. бригада око 80 итд. Међутим, ова акција трајала је све до краја године и продужила се у наредној години.

Само на подручју Гостивара и околине прикупљено је у овом периоду преко 2.000 пушака, пушкомитраљеза, митраљеза, аутомата и другог оружја, као и велика количина разне муниције. Исто тако је прикупљено доста оружја и у рејону Кичева и околине.

Пошто су ослобођени Гостивар и околна села, доста балиста из кичевског и гостиварског краја кренуло је да се пробије и прикључи балистима из тетовског краја, тако да је Тетово и околина било последње балистичко упориште на територији Македоније. Међутим, закратко. После ослобођења Скопља (13. новембра) и после петодневних борби код хидроцентрале »Матка«, с. Глумова, с. Групчина, с. Копачин Дола, и других места против јаких балистичких снага, наше јединице (50. дивизија и 3. и 12. бригада 42. дивизије) 19. новембра, у раним јутарњим часовима, ослободиле су и Тетово. У Тетову и околини заплењена је много већа количина оружја, муниције и друге ратне опреме, а заробљено је или се предало неколико хиљада балиста. И у овом крају пришло се чишћењу терена од пребеглих и заосталих балистичких група и разоружавању становништва. Овим је потпуно ослобођена Македонија.²⁸⁸

*

Јединице 15. корпуса и 42. дивизија 16. корпуса затвориле су главну комуникацијску магистралу Солун - Ђевђелија - Скопље и помоћни правац преко Битоља за Ско-

288) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 161 - 162, 163, 164; к. 232, док. 6/2, 3-27, 29 и 30/3; к. 232, док. 2/8 (бојна релација 15. корпуса к. 1362, док. 4/2, 9/2 и 29/3; к. 1366, док. 8/3; Завршне операције, стр. 184-189; М. Апостолски, наведена књига, стр. 193 - 198.

плъе и водиле борбу са главним снагама ГАЕ које су се повлачиле из Грчке и Албаније и на тај начин поднеле главни терет борбе. Оне су свакодневно водиле борбу не само против немачких већ и јаким балистичких снага. С обзиром на величину просторије коју је корпус затварао и коју је требало ослободити, његове јединице су, овисно од ситуације, примењивале и разне облике дејстава.

У првом периоду који је трајао до средине октобра, тј. до формирања корпуса, претежно је примењивана тактика изненадних удара и краткотрајних борби. Тада се дејствовало по бригадама, па и батаљонима; сачекиване су непријатељске колоне пре свега ноћним засадама и изненадним препадима и наношени су им губици. У другом периоду се врши масирање јединица, а при ослобођењу градова примењује се комбиновани начин дејстава и маневрисање јединицама, тј. њихово пребацивање са једног на други правац, будући да се није могло истовремено нападати на све градове и друге тежишне објекте. У оба периода масовно су вршени напади и диверзије на жел. пруге и путеве и објекте на њима.

Директива Главног штаба Македоније о тактици и облицима вођења борбе произлазила је из властитих искустава и потреба, али и из директиве Врховног штаба НОВ и ПОЈ да се дробљењем и цепањем непријатељских снага наносе немачким трупима што већи губици у живој сили и техници и успорава њихово повлачење преко југословенске територије.

До почетка операција за коначно ослобођење Македоније јединице корпуса су постигле видне резултате:

У операцији »Ретвик« оне су у духу директиве Врховног штаба и Главног штаба Македоније порушиле велики број железничких и путних комуникација и објеката на њима, што је умногоме успоравало покрет немачких трупа, којима су истовремено наношени и непосредни губици. Највеће рушење је изведено на жел. прузи Прилеп - Велес која је до краја рата остала ван употребе. То је задавало велике тешкоће немачким командама, што и саме признају у својим извештајима. Стална дејства и диверзије на комуникацијама принудиле су немачку команду Југоистока и ГАЕ да појачава и успоставља нове сталне посаде и обезбеђења, која су, међутим, била и погодна места напада наших јединица.

Очито је да су се могли очекивати замашнији резултати да су појединачне и еитније по обиму диверзантске

акције на прузи и друмовима обједињаване у масиране диверзије по најосетљивијим објектима, као што су теснац у Демиркапијској клисури и други на деоници Велес - Скопље и Скопље - Качаник. Тиме би главна комуникациска магистрала била ефикасније пресечена, железнички транспорт кроз Македонију у потпуности избачен из употребе, а непријатељске снаге »ГАЕ« морале би се повлачити не баш добрим комуникацијама Дојран-Струмица-Штип, Струга-Кичево-Гостивар-Тетово-Скопље и Струга-Дебар-Гостивар, чија је пропусна моћ у то време била врло слаба. То би умногоме успорило темпо извлачења из Македоније и још више пореметило немачке планове за повлачење из Југославије.

Корпус је имао одређену улогу у разоружавању бугарских окупаторских јединица, при чему је запленио доста оружја, муниције и друге ратне опреме, што је било од великог значаја за наоружање јединица које се у то време масовно формирају.

Будући да Главни штаб Македоније није могао ефикасно да руководи свим јединицама непосредно, он је формирао Оперативни штаб за руковођење борбеним акцијама западно од Вардара (касније територија 15. корпуса). Поред тога, он је своје чланове разаслао у све крајеве Македоније ради пружања помоћи штабовима и координирања дејстава јединица, што је такође допринело ефикаснијем руковођењу.

Од посебног значаја је било формирање корпусних зона и команди подручја и места, које су примиле на себе руковођење позадином, а чиме су оперативне јединице биле растерећене тог задатка, па су се могле у потпуности посветити извођењу борбених дејстава.

С друге стране, немачка Врховна команда, команда Југоистока и команда ГАЕ, због важности македонског простора и услова ситуације, вршиле су у неколико наврата измене у командовању, у разграничавању корпуса и формирању одговарајућих команди и установа (командант Македоније, командант позадинске армијске области и др.). Ценећи угроженост територије за повлачење својих снага и да би парирале тактици и облицима дејстава НОВЈ, немачке команде формирају борбене групе најразличитијег састава, које су понекад биле доста удаљене једна од друге. Чим би извршиле постављене задатке, штабови група би се расформирали, а људство укључивало у најближе јединице. Те борбене групе су се

показале врло ефикасним организационим обликом за вођење борбе у различитим ситуацијама. Има оцена да су оне у великој мери спасиле главнину ГАЕ приликом њеног повлачења кроз Југославију.

Операцијски план Главног штаба за ослобођење Македоније био је добро замишљен. Према њему, на главној комуникацијској магистрали били су ангажовани 15. корпус и део 16. корпуса. Од укупно 23 бригада, 14 је било оријентисано на ово подручје, као и више партизанских одреда, територијалне јединице, диверзантске, ударне и минерске групе и друге позадинске јединице и установе. Да би се остварило преецање одступнице јединица ГАЕ у долини Вардара, дејства у источној Македонији су почела знатно раније од дејстава у осталим крајевима Македоније, али због спорог и неенергичног наступања бугарских снага у источној Македонији, што је пореметило и договорена заједничка дејства са јединицама Брегалничко-струмичког корпуса НОВЈ, ова замисао се није остварила, тако да је главни терет борбе пао на јединице 15. и 16. корпуса против главнине ГАЕ.

Оцењујући дејства 15. корпусау првом периоду његових ратних дејстава (на територији Македоније), може се закључити да су она у целини била врло успешна, с обзиром на величину територије на којој је корпус дејествовао и на велику надмоћност у људству и нарочито у техничкој опремљености непријатеља. Морал, дисциплина и одговорност борачког и старешинског кадра били су на висини, утолико више што су се скоро свакодневно водиле жестоке борбе са надмоћнијим непријатељем, а што потврђују и обострани губици у људству и материјалу. Корпус је извршио постављене задатке који су произлазили из директива Врховног штаба НОВ и ПОЈ и Главног штаба Македоније и непријатељ се није некажњено повукао из Македоније.

Стечено искуство корпус ће успешно искористити и у другом периоду његових борбених дејстава, у завршним операцијама за ослобођење Југославије.